

ישראל ב 2030, דמוקרטיה ליברלית, דמוקרטיה פופוליסטית או אוטוקרטיה?

סיכום שולחן עגול שהתקיים בנושא בפברואר 2024

ד"ר איתן אדרס
ד"ר ראובן גל
פרופ' עלי זלצברגר
פרופ' שלמה מיטל
פרופ' עדו ערב
גב' אושרת כץ-שחם

מוסד שמואל נאמן
למחקר מדיניות לאומית

פורום כלכלה וחברה | 03/24

מוסד שמואל נאמן
למחקר מדיניות לאומית

ישראל ב 2030, דמוקרטיה ליברלית, דמוקרטיה פופוליסטית או אוטוקרטיה?

פורום כלכלה וחברה - סיכום 'שולחן עגול'
שהתקיים בנושא ב-29 בפברואר, 2024

ד"ר איתן אדרס

ד"ר ראובן גל

פרופ' עלי זלצברגר

פרופ' שלמה מיטל

פרופ' עדו ערב

גב' אושרת כץ-שחם

מרץ, 2024

אין לשכפל כל חלק מפרסום זה ללא רשות מראש ובכתב ממוסד שמואל נאמן מלבד לצורך ציטוט של קטעים קצרים במאמרי סקירה ופרסומים דומים תוך ציון מפורש של המקור.

הדעות והמסקנות המובאות בפרסום זה הן על דעת המחבר.ת ואינן משקפות בהכרח את דעת מוסד שמואל נאמן

תוכן העניינים

4	מבוא.....
7	רשימת המשתתפים בדיון (מסודר א'-ב').....
9	תמלול הדיון.....
53	סיכום.....
59	נספחים.....
59	נספח 1 – סקר ספרות – בעריכת פרופ' שלמה מיטל.....
70	נספח 2 – מאמר מאת ד"ר ראובן גל.....

מבוא

הדיון שהתקיים במסגרת פורום כלכלה וחברה במוסד נאמן התמקד בדמוקרטיה בישראל כאבן ראשה של כל עיסוק בתחום הכלכלה והחברה. זה מספר שנים שהחברה הישראלית חווה חוסר יציבות ושסעים גדלים והולכים, שבאו לידי ביטוי בהיגררות לחמש מערכות בחירות במהלך שלוש וחצי שנים, בהיזדרדות דמוקרטית ובמחאה ציבורית, בהיקף חסר תקדים, מתחילת 2023. יש הטוענים שמצב זה אף עודד את החמאס ליזום את טבח שמחת תורה ובכך להוביל למלחמה שעדיין נמשכת ועלולה להתעצם גם בזירה הצפונית.

בזירה הבינלאומית, מזה כ-20 שנה אנו עדים לכרסום של הדמוקרטיה הליברלית ובמספר גדל של מדינות, אנו צופים בתהליך של נטייה לכיוון של משטר פופוליסטי שבמקרים רבים מוביל לאוטוקרטיה אלקטורלית ואף לאוטוקרטיה מלאה. הניסיון בתחילת 2023, לחולל הפיכה משטרית, שכונתה על ידי יוזמיה רפורמה משפטית, עוררה כאמור, תנועת מחאה אזרחית רבת עוצמה. עם פרוץ מלחמת שמחת תורה ב-7.10.2023, קבלה המחלוקת ממדים ומשמעויות חסרי תקדים בהיסטוריה של מדינת ישראל. ההתגייסות המדהימה של משרתי המילואים למלחמה, החברה האזרחית שהמירה את המחאה בהירתמות מלאה למאמץ המדינתי האזרחי, כל זאת תוך הפגנת אחדות מלאה, מחד, לצד חששות לגבי עתידה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ברוח מגילת העצמאות עם שוך הקרבות, מאידך.

במדד הדמוקרטיה של ה-Economist לשנת 2023, מסווגת מדינת ישראל כדמוקרטיה פגומה, (<https://www.eiu.com/n/campaigns/democracyindex-2023/>) המדורגת במקום 30 בעולם. במרכיב התפקוד הממשלתי קבלה ישראל 7.50 (מתוך 10). זאת בהשוואה לשבדיה ופינלנד (9.64), הולנד (8.93), גרמניה (8.17), וצרפת (7.86). מעניין במיוחד מרכיב הזכויות האזרחיות (Civil Liberties) בו ישראל קבלה 5.59 (מתוך 10), נמוך אף מפולין (7.35) הונגריה (6.76) והולנד (9.41).

על פי דו"ח הדמוקרטיה 2024 של מכון V-Dem שהוא מדד חשוב למדידת חוזק דמוקרטי, ישראל (https://www.v-dem.net/documents/44/v-dem_dr2024_highres_KxBjZAA.pdf), איבדה בשנת 2023 את מעמדה רב השנים כדמוקרטיה ליברלית. כיום היא מסווגת כדמוקרטיה אלקטורלית, בדומה לפולין ודרום אפריקה. המשך התהליך עלול להוביל לסיווג כאוטוקרטיה אלקטורלית כמו הונגריה ורוסיה.

נוכח חוסר הבהירות של התמונה הפוליטית החלטנו לקיים דיון שולחן עגול שעסוק באופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל בשנת 2030 - מועד עתידי אמנם, אך הנמצא באופק הקרוב יחסית. שאלנו: האם הדמוקרטיה בישראל, בעשור הקרוב, תהיה ליברלית, או פופוליסטית בדרך לאוטוקרטיה?

הפופוליזם, שהוא גורם חשוב בתהליך זה, עמד במוקד הדיון. פופוליזם הוא מושג שנוי במחלוקת שמתערבב לעיתים קרובות עם מושגים כגון: לאומיות, אתניות, אוטוריטריות ולעיתים גם אבחנה בין טוב ורע למדינה. הפופוליזם המתבטא בהתנגדות לאליטות, תוך טינה עמוקה ודה-לגיטימציה ליריבים פוליטיים ולמשרתי ציבור, לעיתים עד כדי האשמתם בבגידה, ומוציא אותם מהקבוצה הלגיטימית שהיא "העם", שרק הוא ראוי להחליט החלטות פוליטיות. פרקטיקה שלטונית זו, המובלת בדרך כלל על ידי מנהיג חזק, בדרך כלל בעל אפיוני אישיות נרקיסיסטיים, יוצרת קואליציות לא הגיוניות פוליטיות וכלכליות. קואליציות כאלה מקדמות את האחיזה של הפופוליסטים בשלטון להיעשות מאד חזקה.

על פי חלק מהחוקרים פגיעה בדמוקרטיה ליברלית היא חלק מהגדרת היסוד של פופוליזם. זאת עקב ביטול מעצורים ליישום הרצון הפוליטי של הרוב, כפי שמוצג על ידי המנהיג החזק, באמצעות החלשת שומרי הסף השונים, צמצום ההפרדה בין הרשויות ולמעשה הפרת מערכת האיזונים והבלמים המאפיינת את הדמוקרטיה הליברלית. המהלכים הפופוליסטיים יינקטו, בדרך כלל, בגבולות הלגיטימציה הדמוקרטית תוך "מתיחתם" עד לקצה, פעולה היוצרת קושי בהפיכתם - חזרה של מהלכים אלה בהמשך.

כדי לנסות ולברר נושאים אלה, החלטנו לקיים במוסד נאמן דיון מקצועי, במתכונת 'שולחן עגול', שכותרתו: **ישראל ב 2030, דמוקרטיה ליברלית, דמוקרטיה פופוליסטית או אוטוקרטיה?**

לצורך מיקוד הדיון הצבנו בפני המשתתפים את השאלות הבאות:

- א. מהם הכלים האפשריים למיתון השפעות שליליות של פופוליזם? (כגון חוקה, שיטת בחירות, מבנה הממשלה, הפרדת הרשויות, שני בתי מחוקקים, חיזוק שומרי הסף, ביזור סמכויות לשלטון המקומי, וכיו"ב).
- ב. האם יש דרכים למניעת היווצרות שלטון פופוליסטי?
- ג. האם יש דרך חזרה ממשטר פופוליסטי לדמוקרטיה ליברלית?
- ד. ישראל 2030: האם פופוליזם מתיישב עם "יהודית דמוקרטית"?

הדיון התקיים במוסד נאמן ב 29 בפברואר 2024. נטלו בו חלק עשרים וארבעה משתתפים בעלי רקע, התמחויות ועיסוקים מגוונים (ראו טבלה מס' 1). המשתתפים נשאו דברים קצרים והתבקשו להתייחס גם לדברי קודמיהם. עיקרי הדברים מופיעים בדו"ח זה תוך שמירה על ההתנסחויות כפי שבוטאו בדיון עצמו. אין ספק שהדברים שהועלו בדיון הינם אך נגיעה בקצה הקרחון, אך גם מצביעים על סוגיות נוספות שיש להעמיק בהן.

זוהי ההזדמנות להודות לכל אחת ואחד ממשתתפי השולחן העגול על נכונותם לקחת חלק בפרויקט זה ועל תרומתם לתוכנו.

תודה נוספת מוקדשת לאנשי מוסד נאמן שסייעו בהפקת האירוע: גב' דורין אלמוג סודאי, מר גולן תמיר (המופקד על אמצעי ההקלטה והצילום), גב' לינור ליבס (על סיועה בהפקת דו"ח זה) וכן לגב' ילנה רובינשטיין ומר אורי שחר על עזרתם בארגון האירוע.

ד"ר איתן אדרס, ד"ר ראובן גל, פרופ' עלי זלצברגר,

פרופ' שלמה מיטל, פרופ' עדו ערב, גב' אושרת כץ-שחם.

רשימת המשתתפים בדיון (מסודר א'-ב')

1. ד"ר **איתן אדרס** עמית מחקר בכיר, מוסד שמואל נאמן. מדע המדינה. יו"ר פורום כלכלה וחברה. לשעבר טייס קרב ותעשיין בתחום המתכת.
2. ד"ר **עפרה בן-ישי** סוציולוגית, חברת מועצת מנהלי אגודת חוקרי צבא-חברה. מרצה באוניברסיטה הפתוחה. לשעבר מדריכה ראשית במב"ל וראש ממד"ה.
3. הרב **שלמה ברין** רב בישיבת הר עציון, אלון שבות. יו"ר הוועד המנהל של מכללת הרצוג.
4. ד"ר **ראובן גל** עמית מחקר בכיר, מוסד שמואל נאמן. יו"ר פורום החוסן. לשעבר הפסיכולוג הראשי של צה"ל וסגן ראש המל"ל.
5. פרופ' **מיכאל זכים** היסטוריון, הפקולטה למדעי הרוח, אוני' תל אביב.
6. עו"ד **דוד חודק** ראש משרד עו"ד. יו"ר וועדות ציבוריות.
7. גב' **אושרת כץ-שחם** חוקרת, מוסד שמואל נאמן.
8. פרופ' **שלמה מי-טל** עמית מחקר בכיר, מוסד שמואל נאמן. Co-founder of SAGE- Behavioral Economics Society for Advancement of
9. שופט (דימ.) **חנן מלצר** נשיא מועצת העיתונות והתקשורת. לשעבר משנה לנשיאת בית המשפט העליון.
10. פרופ' **שמעון מרום** מנכ"ל מוסד שמואל נאמן.
11. פרופ' **קרין נהון** ראשת מסלול דאטא, ממשל דמוקרטיה באוני' רייכמן.
12. מר **רפי נוה** עמית מחקר בכיר, מוסד שמואל נאמן, היי טק ויזמות. יו"ר Road2.
13. ד"ר **נוהאד עלי** עמית מחקר בכיר, מוסד שמואל נאמן. סוציולוג, יחסי החברה הערבית והמדינה.
14. פרופ' **עדו ערב** כלכלה התנהגותית, הפקולטה למדעי הנתונים וההחלטות בטכניון.
15. ד"ר **כרמית פדן** סוציולוגית וחוקרת בכירה בנושאי יחסי צבא - חברה בישראל, חוסן חברתי ולאומי ומנהיגות.
16. פרופ' **מיכה פופר** פסיכולוגיה ארגונית. לשעבר מפקד בית הספר לפיתוח המנהיגות (ביסל"מ).
17. פרופ' **דני פילק** המחלקה לפוליטיקה וממשל, אוני' בן גוריון.
18. ד"ר **מיטל פינטו** המכללה האקדמית צפת, הקריה האקדמית אונו, יו"רית משותפת של פורום מרצות ומרצים למשפטים למען דמוקרטיה.

19. פרופ' עלי זלצברגר עמית מחקר בכיר, מוסד שמואל נאמן. הפקולטה למשפטים אוני' חיפה.
20. מר אופיר פינס פז ראש המכון לשלטון מקומי באוני' תל אביב ושר הפנים לשעבר.
21. ד"ר ענת פליגלמן עמיתת מחקר בכירה, מוסד שמואל נאמן. רפואה.
22. מר תמיר פרדו ראש המוסד לשעבר.
23. פרופ' אדם שוורץ לשעבר מנהל מכון טכניון-קורנל בניו יורק, ומשנה בכיר לנשיא הטכניון.
24. תא"ל (מיל.) רליק שפיר מפקד לשעבר של בסיס תל-נוף. ממייסדי פורום בראשית.

תמלול הדיון

ד"ר איתן אדרס:

ברוכים הבאים למוסד נאמן ותודה לבאים מרחוק ומקרוב. נוכח חוסר הבהירות של התמונה הפוליטית החלטנו לקיים דיון שולחן עגול שעוסק באופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל בשנת 2030 - מועד עתידי אמנם, אך הנמצא באופק הקרוב יחסית. פופוליזם, שהוא גורם חשוב בעיצוב הדמוקרטיה העכשווית בכל רחבי העולם, עומד במוקד הדיון היום. פופוליזם הוא מושג שנוי במחלוקת שמתערבב לעיתים קרובות עם מושגים כגון: לאומיות, אתניות, אוטוריטריות ולעיתים גם אבחנה בין טוב ורע למדינה. כדי לנסות ולברר נושאים אלה, החלטנו לקיים במוסד נאמן דיון מקצועי, במתכונת 'שולחן עגול', שכותרתו: **ישראל ב 2030, דמוקרטיה ליברלית, דמוקרטיה פופוליסטית או אוטוקרטיה?**

לצורך מיקוד הדיון אנו מציבים בפני המשתתפים את השאלות הבאות:

- א. מהם הכלים האפשריים למיתון השפעות שליליות של פופוליזם? (כגון חוקה, שיטת בחירות, מבנה הממשלה, הפרדת הרשויות, שני בתי מחוקקים, חיזוק שומרי הסף, ביזור סמכויות לשלטון המקומי, וכיו"ב).
- ב. האם יש דרכים למניעת היווצרות שלטון פופוליסטי?
- האם יש דרך חזרה ממשטר פופוליסטי לדמוקרטיה ליברלית?
- ג. ישראל 2030: האם פופוליזם מתיישב עם "יהודית ודמוקרטית"?

אני רוצה להודות לעמיתי: פרופ' שלמה מיטל שערך את סקר הספרות המצורף כנספח 1. הוא גם הביא את ההצעה החדשנית לניהול דיון - שימוש בשעון חול שיגביל את משך הדיבור. פרופ' עדו ערב שיפתח וייצר מכנה משותף בהבנת המושג פופוליזם, ד"ר ראובן גל שמאמרו בנושא פופוליזם ונרקיסיזם מצורף כנספח 2, ופרופ' עלי זלצברגר, שעמד בראש צוות שעסק בנושא של הדמוקרטיה כתשתית חיונית בזמן חירום: <https://www.neaman.org.il/Democracy-as-a-Critical-Infrastructure-during-a-State-of-Emergency>

לגבי סדר היום וההתנהלות - שולחן עגול אינו סמינר שבו יש מרצים ומגיבים, זה דיון פתוח ולכן חייבים להגביל את הדיבור למשך קצר ומתומצת, לא לחזור על דברי הקודמים אבל כן להתייחס לדברים שנאמרו.

פרופ' עדו ערב:

תודה על ההזמנה. ההגדרה המקובלת לפופוליזם היא: "סגנון פוליטי, המתמקד במאבק לכאורה של העם נגד האליטות." הפופוליסטים טוענים שהם הנציגים היחידים של העם ובכך הם מפלגים את החברה לשתי קבוצות המנוגדות זו לזו, ובעיקר, וזה מה שמטריד אותנו, פוגעים בשומרי הסף, שהם חלק מהאליטות. שומרי הסף כוללים את מערכת המשפט, פקידי ממשל ועיתונאים.

הספרות גם מבחינה בין פופוליזם ימני, במדינות כמו ארה"ב, הונגריה ועד לפופוליזם שמאלני, בעיקר בדרום אמריקה. אבל ההבדלים, מסתבר, הרבה יותר קטנים ממה שהיה אפשר לחשוב, זאת אומרת יש דמיון מאוד גדול בין הפופוליזם הימני והשמאלני. פונקה ועמיתיו (2023) מציגים פרדוקס מעניין: הם מראים שפופוליזם פוגע בכלכלה וגם בבחורים, אבל בשנים האחרונות הוא מצליח בבחירות דמוקרטיות. לפני שנה הפופוליזם שלט ב-25% מהמדינות בעולם אחרי עלייה מתמשכת על פני 30 שנה. המאמר של פונקה ועמיתיו מסוכם על ידי דפנה מאור במאמר בדה מרקר,

(<https://www.themarker.com/wallstreet/2024-01-29/ty-article/.premium/0000018d-540c-d7e4-a7ad-5ebe46730000>).

יש שני הסברים לפרדוקס: ההסבר האחד הוא שהעולם השתנה והניתוח הכלכלי כפי שהוצג במאמר של פונקה ועמיתיו כבר לא רלוונטי. הניתוח הכלכלי שלהם התמקד במאה השנים האחרונות, והיום, בגלל ההגירה, המנהיגים הפופוליסטים מהצד הימני בעיקר מתמקדים בלעצור מהגרים וטוענים שעצירה זו תסייע למצביעים. הם גם טוענים שכדי לעצור הגירה, צריך לפגוע במערכת המשפט הליברלית.

ההסבר הזה לא כל כך עובד בישראל, כיוון שנראה שיש לנו בעיות קשות מהגירה. יחד עם זאת, ניתן להצדיק פופוליזם ישראלי על ידי טענות דומות. למשל, נראה שיש מי שמאמין שמערכת המשפט מפריעה להגעת המשיח.

אני רוצה להציג הסבר חליפי על בסיס מחקר בכלכלה התנהגותית: יתכן שהמנהיגים הפופוליסטים מנצלים טעויות קוגניטיביות של הבחורים, ואחרי שהם צוברים כוח הם גם יוצרים מצב שבו קשה לתקן את הטעויות. הטעות העיקרית נובעת מהנטייה האנושית להתבסס על מה שקל לראות. והבעיה היא שקשה לראות את התרומה של שומרי הסף במניעת שחיתות. כי אם יש לנו מערכת טובה של שומרי סף אז אין שחיתות, ואז אי אפשר לראות אותה. כלומר, קשה לראות את התועלת של מערכת המשפט במניעת שחיתות, ולעומת זאת קל לראות את העלות. אני חייב להודות שגם בתקופה שאני ניסיתי לסייע לקובעי מדיניות (הייתי בצוות של דן אריאלי, שנתן ייעוץ לאגף התקציבים), הפריע לי שרעיונות רבים נפסלו על ידי הייעוץ המשפטי.

קל לראות איפה המערכת המשפטית מפריעה וקשה לראות איפה היא מצליחה. ממש כמו איש ביטחון בכניסה לסופרמרקט: הצופה הנאיבי יכול לתהות מה הערך של שומר שלא תופס אף אחד. אני חושב שהעם לא מבין את התרומה של המערכת המשפטית. הניסיון להדגיש את התרומות הנצפות של בית המשפט (כמו "בזכות בית המשפט יש לנו מספיק ממ"דים") לא מספיק כי התרומה המשמעותית היא המניעה.

הקושי בזיהוי מניעה היא הבעיה המרכזית, אבל יש גם טעויות קוגניטיביות נוספות. דוגמה אחת זה נוגעת לנטייה להתעלם מאירועים נדירים: נטייה זו מציעה שפוליטיקאים יכולים להגדיל את הפופולריות שלהם על ידי התעלמות מאירועים נדירים (כמו מחדל מודיעיני שעלול להתרחש). דוגמה נוספת נוגעת לשקלול חסר של תוצאות דחויים, נטייה זו מציעה שפוליטיקאים יכולים להגדיל את הפופולריות שלהם על ידי התעלמות מההתחממות גלובלית. דוגמה שלישית נוגעת לנטייה לחשוב שהעולם הוא משחק סכום אפס, ולכן חשוב לנצח ולנקום. נטייה זו מביאה לזלזול במנהיגים שטוענים שאפשר להשיג תוצאות הרבה יותר טובות אם מוותרים על הניצחון.

איך אפשר להקטין את הטעויות הקוגניטיביות האלה? הדרך הטובה ביותר היא חינוך. כולנו למדנו בבית הספר על החשיבות של שלוש רשויות. דבר אחר שאפשר אולי לעשות זה לפרסם את האפקט החיובי של שומרי הסף, לא רק בתי המשפט, אלא כל פעם שיועץ משפטי עוצר משהו - אבל את זה קשה לעשות.

המחקר של פונקה ועמיתיו מראה גם שבממוצע מנהיגים פופוליסטים נשארים בשלטון יותר מאשר מנהיגים אחרים. נראה שחלק מתופעה זו היא תוצר של מדיניות שמשמרת את הכוח של המנהיג. למשל פגיעה בדרישה ללימודי ליבה מקטינה את היכולת של מצביעים עתידיים להצטרף לאליטה, ומגבירה את הכוח של המנהיגים שנלחמים באליטה. לעידוד ילודה יש כמובן תפקיד דומה.

כמובן שיש האפקט של הרשתות החברתיות. חלק מההסברים לעלייה בפופוליזם בשנים האחרונות מבוסס על הטענה שהרשתות החברתיות מאפשרות לכל אדם לבחור איזה חדשות הוא רוצה לשמוע, ואז יש אנשים שלא שומעים דעות שמנוגדות למה שהמנהיג הפופוליסטי אומר.

סיפור נוסף מעניין קשור לאנטישמיות. אחד ההסברים לאנטישמיות מניח שהכנסייה התירה ליהודים לעסוק במתן הלוואות כדי לקיים אליטה שקל להאשים אותה בכל הבעיות, ולא יכולה לאיים על השליטים. על פי הסבר זה פופוליזם הוא אחד הגורמים לאנטישמיות. יחד עם זאת, נראה שהפופוליזם החדש בישראל אינו ייחודי ממש, זה נראה כאילו שמובילי ההפיכה המשטרית עשו "גזר והדבק" של רעיונות פופוליסטים בין לאומיים. לדוגמה, הרטוריקה בהפגנת המיליון "אני אזרח סוג ב'" היא יישום ישיר של פופוליזם מערבי. המילים אחרות, אנחנו מתמודדים עם משהו שקיים בכל העולם, זה לא ייחודי לישראל, זה משהו יותר כללי.

References: Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2023). Populist leaders and the economy. *American Economic Review*, 113(12), 3249-3288.

ד"ר איתן אדרס:

אני מבקש לפתוח את הדיון ולבקשכם להתייחס במיוחד לשתי השאלות הראשונות שאתם רואים על הלוח: מה הם הכלים האפשריים למיתון השפעות שליליות של פופוליזם? האם ניתן למנוע היווצרות שלטון פופוליסטי, והאם יש דרך חזרה ממשטר כזה?

פרופ' דני פילק:

אני מניח שאני היחיד פה, אולי בין הבודדים, שלא חושב שפופוליזם באוטומטית זה משהו רע. אני רוצה להציע נקודת ראייה: אני חושב שהרבה מהדיון על פופוליזם בישראל מושפע מהשנה האחרונה, ואני חושב שזאת דרך לא נכונה לראות פופוליזם. קודם כל לגבי הגדרות, דווקא הגדרה הכי רווחת כיום של פופוליזם זו הגדרה של קאס מודה שמגדיר פופוליזם כאידיאולוגיה רזה שיש לה שתי רגליים: החלוקה בין העם לאלוהים, והדבר השני התפיסה שדמוקרטיה היא בעיקר ריבונות העם. זאת אומרת יותר ריבונות העם מאשר מכלול של זכויות כמו בתפיסה הליברלית.

חלוקה המשמעותית של פופוליזם, יותר מאשר פופוליזם של שמאל וימין זה פופוליזם מכיל ומדיר. דרך הפופוליזם המכיל קבוצות שלא היו חלק מ'האנחנו' הופכות לסובייקט פוליטי. זה לא קשור לימין ושמאל. למשל, הפופוליזם הבגיני היה מפלגה ימנית אבל היה פופוליזם מכיל כי מזרחים הפכו לסובייקט פוליטי דרך ההשתתפות בליכוד. הפרוניזם בארגנטינה, יש לו זרם שמאלי וזרם ימני, והוא פופוליזם מכיל של קבוצות של הגירה פנימית שהפכו לסובייקט פוליטי דרך ההשתתפות. לעומת זאת, הפופוליזם האירופי של שנות התשעים ומעלה הוא פופוליזם מדיר כי המטרה זה לשמר זכויות של קבוצות מסוימות על חשבון להדיר קבוצות אחרות. לכן המשמעות הדמוקרטית של פופוליזם בהתייחס לשאלה של כלים אפשריים למיתון השפעת שליליות של פופוליזם: תלוי איזה פופוליזם. להנחה שפופוליזם הוא דבר לא נכון, דבר שלילי, צריך להתייחס היסטורית. אני חושב שבעידן המודרני, התנועה הפופוליסטית הראשונה שהייתה זה ה- People's Party בארצות הברית. ה- People's Party היה הרבה יותר מגוון מבחינה מגדרית ואתנית מאשר המפלגה הדמוקרטית והמפלגה הרפובליקנית, שהיו שתי המפלגות המרכזיות באותה תקופה. זאת אומרת, זה נכון שלפופוליזם יש ממד מניכאיסטי של הם ואנחנו, אבל האנטי-פופוליזם עושה בדיוק אותו דבר. ורמת הדמוניזציה של האנטי-פופוליזם את הפופוליזם לפעמים הרבה יותר עמוקה ומשמעותית מאשר התופעה ההפוכה. לדעתי, השאלה המשמעותית למיתון השפעת השלילית של פופוליזם זה לא עוד כלים אנטי-רובניים, אלא דווקא יותר דמוקרטיה ולא פחות דמוקרטיה.

הערה אחרונה, עדו, לגבי למה אנשים בכל זאת מצביעים למפלגות פופוליסטיות. אני חושב שהתפקיד של מי שמנסה להבין תופעה זה לא להניח שמי שלא חושב כמוהו טועה. זאת אומרת, אם אנחנו מניחים שמי שלא חושב כמונו טועה, אנחנו לא נוכל באמת להבין את התופעה. לכן בעיות קוגניטיביות או בשפה המרקסיסטית תודעה כוזבת, אלה דרכי התמודדות שעושות לנו חיים קלים, במקום לנסות להבין למה בכל זאת יש תמיכה בתנועות פופוליסטיות. ההנחה הדמוקרטית היא שלאזרחים יש את היכולת לשפוט מה טוב להם (אם אנחנו לא מניחים את זה אז אנחנו לא דמוקרטיים, מי שלא מניח שלזולת יש אותה יכולת משלו, להחליט מה שטוב ולא טוב. אני רוצה להזכיר את אריסטו שאמר שאומנם הבנאי יודע לבנות בית [אבל] מי שגר בבית הוא מי שיודע אם הבית הוא טוב או לא טוב) ופה, הדבר הזה הוא סוג של ידע שאנחנו צריכים להניח ומשם לנסות להבין למה אנשים בכל זאת תומכים בתופעות פופוליסטיות, ולא להניח שהם לא יודעים מה טוב להם, שעוברים מניפולציה על ידי מנהיגים זדונים או שנפלו קורבן לתודעה הכוזבת של המבנה הקפיטליסטי. לנסות להבין באמת מה קורה בישראל, בהונגריה... אני חושב, אבל אין לי זמן לפתח זאת, שדווקא השילוב בין ליברליזם ונאו-ליברליזם הוא אחת הסיבות שמסבירות את ההתפתחות ואת הצמיחה של הפופוליזם בשנים האחרונות, וזה לא מקרה שלאחר המשבר של 2008 היה אחד הזרזים של התופעות האלו.

מר אופיר פינס פז:

קודם כל צריך להבין שבחירות זה עניין אמוציונלי ולא רציונלי, והרבה פעמים פוליטיקאים ואנשים שרוצים להיות פוליטיקאים - אגב, אצלנו בישראל כולנו חושבים שהם מבינים בפוליטיקה, לא מבינים שפוליטיקה זה מקצוע, ואז באים הרבה פעמים ממקומות רציונליים, הם מבינים מה נכון ומה לא. אנשים באים לפוליטיקה ומתחילים להסביר באופן רציונלי למה נכון לעשות כך ולא אחרת. וזה לא תופס, כי בחירות זה עניין אמוציונלי. אתה מצביע עם הלב, לא עם הראש. ובשביל זה למנהיגים פופוליסטים יש יתרון מובנה. משום שהייתי פוליטיקאי, והייתי די פופוליסט יחסית לאיש שמאל, אני סובר שפופולזים יותר מסתדר עם הימין. ולמה זה יותר מסתדר עם הימין? כי הרבה יותר קל להיות פופוליסט פטריוט, פטריוט במובן הציני של המילה והשימוש הפוליטי. הרבה יותר מורכב להיות פופוליסט איש שמאל במדינה כמו מדינת ישראל. ולכן יש יתרון מובנה לפופוליסטים ימניים במערכת הפוליטית שלנו.

פופולזים ונרקיסזם זה לא המצאה ישראלית זו תופעה כלל עולמית, למשל יועצים אסטרטגיים - אני יודע שחלק ממפלגות הימין, עובדות עם יועצים אסטרטגיים אוניברסליים, לכן אין זה מקרה שמשתמשים באותם כלים או בכלים דומים וסלוגנים דומים, שמותאמים כמובן לתרבויות שונות. אבל יש פה שיטה ואנחנו רואים גם את האנשים, את המנהיגים. זה נכון, אגב, גם בצד השני, תמיד היינו לוקחים את היועצים שעבדו עם קלינטון ועם אובמה. הכול נכון, אבל מדובר בעולמות תוכן אחרים וזה גם שיטות עבודה אחרות.

אגב, הייתי עכשיו בבואנוס איירס. פגשתי את הנשיא החדש של ארגנטינה. זו תופעה. אנחנו חושבים שאנחנו יודעים מה זה פופוליסט - זה כלום, זו תופעה משוגעת. אדם בא, אני רוצה להגיד שמשום מקום, זה לא נכון, הוא היה רוק סטאר אמיתי, היה בלהקה, הוא היה קצת באוניברסיטה, כלכלן, היה בתקשורת... ועל רקע המשבר הכלכלי של ארגנטינה... תופעת טבע שאין דומה לה. ואתם צריכים לראות את ה show על הבמה. לנתניהו יש הרבה מה ללמוד באמת. האדם הוא רוק סטאר מטורף וכל הקהל באמת עף באוויר. זה ווייב, זה אנרגיות, הכול מתועל בסוף לכיוונים מסוימים. אבל זה בהחלט פוליטיקה מכילה, מנהיגות פופוליסטית מכילה באופן מאוד ברור. אני יודע איך זה יגמר: זה יגמר באסון ויאשימו את היהודים...בסוף זה יהיה פיאסקו, אבל עד אז הוא ייהנה מהמסע.

איך מתמודדים? אני חושב שמה שאמרת בהתחלה על הרשתות החברתיות, צריך לפתח את זה הרבה יותר. זה לא שלא היה פופולזים לפני הרשתות החברתיות, כמובן שהיה, אבל זה מכשיר מאוד מאוד מסוכן, שהרגולציה בארץ ובעולם לא מטפלת בו כמו שצריך. אגב, קוראים להן 'רשתות חברתיות', אז זה לא רשתות לחברה - זה למנהיגים. המנהיגים יודעים להשתמש ברשתות החברתיות הרבה יותר מכל אחד מאיתנו. זה דבר שמחייב רגולציה מאוד נוקשה. גם עכשיו במערכת הבחירות המוניציפליות קרו דברים נוראיים ברמת הרשתות, אני לא יכול לפרט מפאת קוצר הזמן.

והדבר האחרון, חשוב לייצר יותר איזונים ובלמים - פשוט לבזר את הכוח, ופה אני מדבר על בחירות אזוריות, אני מדבר על שלטון אזורי בישראל. לבזר לא לתת לאדם אחד את כל הכוח בעולם, כי אחרת הוא יהפוך למנהיג פופוליסטי, מה שמכנה "מנהיג רעיל".

ד"ר מיטל פינטו:

אני חושבת שההבחנה שצריכה להיעשות היא לא בהכרח של פופוליזם מכיל, אלא בין פופוליזם לאומני לפופוליזם שהוא לא פופוליזם לאומני. כי אם תסתכל למשל על בגין. מה שאמרת, זה נכון באמת מאוד, הכליל את המזרחים, את הקיבוצים, לעומת זאת, לא ממש. זאת אומרת היה פה איזה קבוצות שכן מוכלות וקבוצות שלא. עכשיו, ברגע שהקבוצות שלא מוכלות הם קבוצות על בסיס של לאום או דת או אתניות או משהו בסגנון הזה זה כבר נהיה פופוליזם לאומני מסוכן. אני כן חושבת שהדרך להילחם, אני לא רוצה לתת עצות למקומות אחרים בעולם, אני חושבת שהדרך להילחם בפופוליזם בישראל היא קודם כל לחזור למושג של מה זה ישראלי. מה התוכן של המושג הזה בכלל? אני כמישהי שלא דתייה לא כל כך מזדהה עם העניין היהודי. מגיל מאוד קטן הזדהיתי מאוד כישראלית כשגרתי בחוץ לארץ, עשיתי דוקטורט, הזדהיתי מאוד כישראלית, אבל אין תוכן לזהות הזאת. כלומר, אין איזשהו מכנה משותף שהוא מספיק חזק ביני לבין אדם חרדי. האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית די מופרדות בישראל. עד גיל 25, לא היה לי אף חבר ערבי. פעם ראשונה שהכרתי ערבי שהיה חבר טוב שלי כשעשיתי התמחות בבית המשפט העליון. זה היה ממש עד גיל 25 להגיע עד לשם, ועד היום אין לי אף חבר או חברה חרדית. זאת אומרת, יש הפרדה בין קבוצות. אין באמת מכנה משותף. אם היה איזשהו מכנה משותף, שהוא מכנה משותף מכיל, היה אפשר להגיד בגאון 'אנחנו ישראלים' ויש פה פופוליזם שהוא פופוליזם מכיל והוא פופוליזם אפילו לאומני, אבל ישראלי. זאת אומרת אתה לא צריך להיות בהכרח יהודי או בהכרח אשכנזי אלא אתה צריך לאהוב את המדינה הזו וכולם שייכים לה באותו אופן. ברגע שיש תופעות כמו חוק יסוד הלאום, אני אישית הייתי מעיפה אותו מאיזה חלון לפח אשפה, אז אנחנו מקבלים בעצם את הפופוליזם הלאומני המדיר, המסכסך.

הדרך להימנע מחוקים כאלה היא קודם כל לחנך נגד גזענות ובעד איזה שהוא מכנה משותף. אני עשיתי הרבה מחקר על הנושא של שפות. אני חושבת בישראל, למשל, שאם היו לוקחים ברצינות את הנושא של השפה הערבית והיו באמת מלמדים את השפה הזו לא כשפת אויב אלא כשפה שהיא שפה נהדרת, מאוד קרובה לעברית. משהו שיכול לייצר מכנה משותף בין יהודים לערבים, בין יהודים מזרחים לערבים, אולי היה איזה שהוא סיכוי, אבל כל עוד אנחנו מסתכלים על הדברים בצורה מאוד קבוצתית ומאוד מדירים, הסיכוי הוא נמוך.

פרופ' עלי זלצברגר:

כמה הערות קצרות שלא בהכרח קשורות זו לזו.

1. לגבי הגדרת הפופוליזם: עדו דיבר על הטיות קוגניטיביות. שלמה כתב על פופוליזם מול אליטיזם. זה הרבה יותר מזה. פופוליזם זה העדר רציונליות, קבלת החלטות על בסיס עובדות לא נכונות, וניתוח מוטעה מדעית. מה שעומד מאחורי פופוליזם הוא הרבה יותר מאשר הטיות קוגניטיביות או מלחמה באליטות. זה בעצם תפיסת עולם שאנשים חיים על פי תחושות ואמוציות, ולא על פי התנהלות רציונלית. אני חושב שלטווח הארוך רק חינוך והשקעה בחינוך יכולים למתן את הפופוליזם.
2. פופוליזם, דמוקרטיה ודיקטטורה: פופוליזם אינה תופעה חדשה (אפלטון קרא לו אוכלוקרטיה) ופופוליזם ודיקטטורה הלכו בדרך כלל יחד, אבל מה שאנחנו רואים בעשורים האחרונים זה את הדיקטטורות או האוטוקרטיות הרכות יותר. זה כבר לא שליט שמחסל פיזית את היריבים שלו ומשתית משטר טרור, אלא שליט שעושה זאת בדרך רכה יותר, לא תמיד ניתנת לזיהוי באופן ברור,

שזה אומר שטווח הזמן של השלטון הפופוליסטי יהיה הרבה יותר ארוך. מה שקורה בהונגריה ובמקומות אחרים וגם אצלנו אינו כזה שכל אחד יצא לרחוב להילחם. אבל צריך לזכור שהנזק של דיקטטורה פופוליסטית או אוטוקרטיה פופוליסטית היום עשוי להיות הרבה יותר חמור מאשר בעבר, לפחות מבחינת אורך הזמן והנזקים ארוכי הטווח לחברה.

3. דיברו על טכנולוגיות. וודאי שהטכנולוגיה והרשתות החברתיות ועכשיו ה-AI שיגיע מעצימים את בעיות הפופוליזם. אבל אני חושב שצריך להסתכל על זה גם בצורה אחרת, ואני יודע שזה יהיה רק במצב של שבר מאוד מאוד גדול. למעשה הטכנולוגיה הנוכחית לא יכולה להצדיק יותר את מבנה הדמוקרטיה הליברלית שעוצב במאה 18 תחת ארכיטקטורה טכנולוגית מסוימת. ההוגים של האמנה החברתית והדמוקרטיה הליברלית, לוק, הובס, רוסו, דיברו על חוזה חברתי (אגב הובס דיבר על רצון העם, רצון העם או ריבונות העם זה לא 'רוב'). כל הרעיון של רוב היה בעצם מענה פרקטי להיעדר יכולת לקבל החלטות בקונצנזוס (אצל האתונאים השתמשו בהגרלה ולא ברוב במצב שאין קונצנזוס). כיום אפשר לקבל החלטות קולקטיביות בצורות הרבה יותר מתוחכמות. הרעיון שאנחנו בחרים נציגים שמקבלים החלטות ומנהלים את חיינו ואנחנו קובעים להם גבולות על ידי זכויות שנאכפות על ידי מוסדות לא מיצגי רוב כבר לא מוצדק מבחינה פילוסופית. הטכנולוגיה היום מאפשרת קבלת החלטות בצורות שונות, מורכבות. ולמעשה הגל הפופוליסטי ששוטף את העולם הוא בין השאר תוצאה של היעדר הצדקה פילוסופית עמוקה לאידאל של דמוקרטיה ליברלית שאותו אנחנו מנסים לקדם נגד הפופוליזם.

מה שאני אומר הוא קשה, כי צריך לבנות משהו לגמרי חדש, פילוסופיה פוליטית חדשה. אפשר לבנות משהו לגמרי חדש רק אם מה שקיים מתפרק לחלוטין. יכול להיות שאנחנו נגיע למצב כזה, יכול להיות שדווקא אנחנו נהיה מקור ההשראה הגלובלית לשיטת דמוקרטיה חדשה. אני חושב שהערכים של תנועת ההשכלה של המאה ה-18 עדיין שרירים וקיימים – הבסיס הוא אינדיבידואלים וחירותם, ומטרת הכרעות קולקטיביות הוא למקסם את הרווחה החברתית. המטרות נכונות, אבל צריך לחשוב על דרכים הרבה יותר מתוחכמות ומתאימות לטכנולוגיה הנוכחית להגשים אותן.

לא בטוח שנוכל לעשות את זה בפרקטיקה הישראלית העכשווית אבל אם חושבים על זה בצורה הזאת אז הדרכים של להילחם בפופוליזם או האוטוקרטיה או הדיקטטורה שאנחנו חווים כאן, הופכות למגוונות יותר. אני חושב שדרכים אלו הן עדיין במסגרת כללי המשחק, אבל אם ישברו כללי המשחק אני חושב שנצטרך לבנות אותם מחדש.

ד"ר ראובן גל:

מה שאופיר אמר, שהפוליטיקה היא בעצם עניין אמוציונלי – מסכים עם כך, בעיקרון. גם כתבתי על כך במסמך שקיבלתם (על מנהיגות נרקיסיסטית). פופוליזם הולך עם תכונה פסיכולוגית של נרקיסיזם וקשור לזה. זה מוביל לכיוון אחד, שכשמדברים על מנהיגות פופוליסטית יש להתמקד במנהיגים האלה.

אבל, אני חושב ששאלה לא פחות חשובה היא מה מניע את אלה שהולכים אחרי מנהיגים כאלה. זאת אומרת, מהו הסוד לא רק של המנהיגים הפופוליסטים אלא של הקהל, האוכלוסייה, החברה שנוהה אחרי מנהיגים כאלה? מהו הצורך שדוחף אותנו לבחור בהם, אפילו להעריך אותם? והאם ניתן להבדיל בין קהל כזה שזקוק ונוהה אחרי מנהיגות כזו, לבין קהל אחר שלא נוהה כך? יכול להיות שאין דבר כזה: אלה נוהים אחרי סוג אחד ואחרים אחרי אחר. אבל אם בכל זאת יש שם אבחנה, אז יכול להיות שזה

סוגר לנו את המעגל הזה של הגדרת פופוליזם כרדיפה אחרי אליטות, שעדו דיבר עליו. כי מה מאפיין אליטות בהיבט הפוליטי? רמת השכלה יותר גבוהה? תובנה יותר גבוהה? אולי יכולת הפשטה יותר גבוהה? כי אז אולי אלו הם המאפיינים, או המנגנונים, ששומרים מפני נהייה אחרי מנהיגות הפופוליסטית.

בקיזור, השאלה שמעניינת היא מה מאפיין קהלים שנוהים אחרי מנהיגות פופוליסטית, ואז אפשר גם לשאול את עצמנו למה זה קורה עכשיו, פה בישראל? אני מצביע על נושאים לדיון שכוללים גם את השאלה השלישית שהוצגה לפנינו.

פרופ' אדם שוורץ:

קודם כל, פופוליזם זאת אידיאולוגיה רגשית. היא האנטיזה של הנאורות שהייתה וחשבנו שהיא תמשיך, והיא מתאפיינת בהדרת האליטות, ואני חושב שזה ברור לכולם שמדינה, ובפרט ישראל, ללא אליטות לא שורדת בימינו, כך שזה מצב מאוד בעייתי במיוחד עבורנו.

לגבי השלטון הדמוקרטי, אני חושב במהותו הוא אמור לפעול לטובת העם. צריך להבחין בין הרוב קובע, עושים מה שהרוב רוצה עכשיו, לבין מה שהרוב ירצה בדיעבד, והאבחנה הזאת נבדקה במאמר הכי מצוטט של דניאל כהנמן: יש הבדל אדיר בין מה אנשים מבינים שהם רוצים כשיש להם זמן לחשוב בשקט לבין מה שהם רוצים עכשיו. ובהיבט הזה אני מסכים שהמבנה הדמוקרטי כמו שהוא, שנותן לאנשים להצביע על מה שהם מרגישים עכשיו, הוא לא לטובת אף אחד. אז יש פה איזה שהיא בעיה. הניסיון ההיסטורי מראה שפופוליזם לא עובד לטובת העם בדרך כלל, ומבחינתי זה המבחן האולטימטיבי.

מילה על רשתות חברתיות. לרשתות חברתיות יש יכולת מניפולציה קוגניטיבית בהיקף שלא היה דומה לו בעבר. המניפולציות לא התחילה עם הרשתות. אני ממליץ על ספר שנקרא 'The attention merchants' שיצא לפני כעשר שנים שמראה את ההיסטוריה של המניפולציות, שהתחילו בגדול כפרסומות ב-1850. אבל היום, היכולות הן ברמת האינדיבידואל, על כל האינדיבידואלים בבת אחת. וזה נותן כוח עצום למי שיש לו יכולות, וזה שתי קבוצות: זה המנהיגים הפופוליסטים מחד, והמגה עשירים מאידך. ומי שיבדוק את זה, והשקעתי בזה קצת מחשבה וזמן, יש היום כחמישה אנשים בעולם שדוחפים ועושים לנו מניפולציות, כולל אגב מניפולציה לחשוב ש-AI יפתור לנו המון בעיות והוא ממש נהדר. זה חלק מהמניפולציה כי זה באינטרס של הכסף. וכסף היום זה האלוהים של אותם אנשים שיש להם כוח גם בצד הזה. אז, לדעתי, זה הבסיס. ויש פה כמה שאלות שלפני שעונים עליהם, השאלה איך מונעים ואיך יוצאים היא מוקדמת מידי, חמישה אנשים עם שמות. כן כן, צוקרברג, אלון מאסק ועכשיו סם אלטמן, אלה האנשים.

יצא ספר מאוד מעניין שכתבו קסינג'ר, אריק שמידט ואדם השלישי שאתם לא מכירים, שנקרא 'The Age of AI: And Our Human Future' וזו פעם ראשונה בחיים שכתבתי ביקורת על ספר ופרסמתי אותה. משום שהספר הזה הוא מניפולציה של האנשים, בן אדם שיש לו המון כוח, אריק שמידט, בעולם הטכנולוגי שרוצה שנחשוב שמהפיכת ה-AI פה וזה ככה, ובוא נראה איך מוציאים את הכי טוב. זה לא

נכון. צריך לעצור את הדבר הזה ולעשות פה רגולציה מאוד קשה, אבל הם לא רוצים שנחשוב ככה כי זה נותן להם הרבה כסף. כל הכסף שלהם ב-AI. אז יש פה מניפולציה ברמה עולמית.

השופט חנן מלצר:

תראו, אני לא רוצה להיכנס כאן להערכה של פופוליזם ככזה, אבל אני אלך בדברי לפי הנושאים שנקבעו לדיון ואתחיל בכלים אפשריים למיתון השפעות שליליות של פופוליזם.

בניסיון ההיסטורי יש לנו שתי דוגמאות מאוד חשובות: קודם כל צ'רצ'יל, שהיה במידה מסוימת פופוליסט, ועלה לשלטון תוך כדי מלחמת העולם השנייה והחליף את צ'מברליין. אני לא רוצה לתת להיכנס להשוואות ולהשלכות לעכשיו, אבל תחשבו על זה. לאחר מכן שוב בגלל המסורת הדמוקרטית המושרשת בבריטניה - אחרי שהוא הצליח בצורה כה פנטסטית, כפי שהוא הצליח העם לא בחר בו שוב, דבר שהוא לכאורה לא נתפס. הנה כי כן אני מדבר על פופוליזם שהצליח, ומנהיג שהצליח, והיה מנהיגותי ביותר ולמרות כל זאת העם החליט שאין מקום לתת לו להמשיך, כנראה כדי שלא יהפוך למנהיג כל יכול.

בארצות הברית באותו זמן היה רוזוולט ושימו לב, מה שקרה הוא היחידי שניהן 4 קדנציות ואחרי שהוא נבחר אז היו גם לו היו הצלחות בכל התחומים, הוא נחשב אחד משלושת הנשיאים הכי גדולים בארצות הברית. מה שקרה שאחרי מותו (במהלך הקדנציה הרביעית שלו) העבירו את תיקון מספר 22 לחוקה האמריקאית, ואמרו שמעכשיו ואילך נשיא יוכל לכהן 2 קדנציות בלבד, וזה שריר וקיים עד היום.

אז הכלים האפשריים למיתון השפעות שליליות של פופוליזם זה **הגבלת קדנציות**, על דרך של תיקון חוקתי ואנחנו יותר מתאימים לזה כמו שנעשה בארה"ב (בהשוואה לאנגליה ששם יש דמוקרטיה חוקתית מושרשת לא כתובה).

דרך אגב, זה גם שייך, אני לא רוצה להרחיב על זה כאן, - לשלטון המקומי, גם שם הגבלת קדנציות הייתה עוזרת. טעם הדבר נעוץ בכך שיש מנהיגים, ראשי ערים, מאוד פופולריים (וחלק מהם גם פופוליסטים), ואם הייתה הגבלת קדנציות, אז היינו ממתנים את ההשפעות השליליות של הפופוליזם, וגם חלק מהם, הטובים, היינו דוחפים אותם לזירה הארצית.

דברים נוספים שיש כלים, שזה דברים שהרוב מסכימים עליהם, ונקרא לזה מוסדות אחרים - מבקרים. אחד מאלה זו הרשות השופטת, שחייבים לחזק אותה ולאפשר לה לפעול בצורה חופשית ועצמאית ולתת לה לבקר את הרשויות האחרות בצורה משפטית. המוסד השני זו העיתונות. שני הגופים האלה הם גופים מבקרים, כל אחד בשיטה אחרת. הגוף השיפוטי מבקר את הרשות המבצעת, ואם יש חפיפה בין הרשות המבצעת לרשות המחוקקת אז את שתיהן, אפילו בנושאי חקיקה. הרשות הרביעית זו העיתונות שהיא מבקרת גם כן את כל 3 הרשויות הנ"ל, אבל יש לה כלים אחרים לעשות זאת למשל באמצעות גילוי האמת וחשיפת שחיתויות. עכשיו את שני הגופים הללו, את שני המוסדות הללו כל מנהיג פופוליסטי מנסה להחליש או אפילו לבטל, ולכן אם מדברים על מיתון ההשפעות השליליות של הפופוליזם, אסור לנו בשום פנים ואופן להסכים להחלשת הגופים הללו.

דבר שלישי, וזה נושא להרצאה נפרדת, אבל אני מאמין כי בזמנים קשים יש להפעיל את **עקרון הזהירות המונעת** עיקרון זה גורס, שבסיטואציות כאלו נותנים אולי במידה מסוימת יותר אפשרות לשלטון לפעול כדי למנוע נזקים צפויים. **עקרון הזהירות המונעת** גורס שאם יש לנו מצב שעלול להביא לקטסטרופה

וההסתברות שלו אפילו אם היא נמוכה ביותר יש להפעיל את העקרון הזה ולמנוע את הסיכון שכן במקרים שעלות המניעה מאוד נמוכה צריכים ללכת בדרך הזאת, דרך אגב, אם היו מפעילים את **עיקרון הזהירות המונעת** בשישי באוקטובר, אז לא היה קורה לנו האסון של השביעי באוקטובר.

אז לכן אני אומר לכם שכל האמצעים הללו שסקרתי משליכים על הסוגייה שלפנינו ואפשר לפתח את זה, אבל בגלל צמצום הזמן אני לא יכול לעשות את זה עכשיו.

האם יש דרך של חזרה ממשטר פופוליסטי?

אז תראו המשטרים הפופוליסטים של הזמן האחרון, שלצערי, כמו שכאן נאמר ניסו לעשות אצלנו, גזור והדבק ממה שלמדו מהמשטרים הפופוליסטים בפולין, בהונגריה ומבחינה מסוימת גם עם מה שנעשה בטורקיה אבל, למרות ההבדלים הגדולים אז מה שעשתה לאחרונה פולין בבחירות שהתקיימו שם- היא אפשרה חזרה מהמשטר הפופוליסטי שהיה שם. את הניסיון הפולני אני מכיר היטב כי אני עוקב אחרי מה שקורה שם עוד מבית הוריי ז"ל, שעלו ארצה מפולין אז אני אומר לכם שנעשים שם היום דברים מדהימים ואחד מהלקחים החשובים זה שכל הכוחות החופשיים, בין אם זה ימין בין אם זה שמאל התאחדו (חוץ כמובן מהגורמים הפופוליסטים), והדגימו אפשרות שבאמצעות איחוד של הכוחות הדמוקרטיים ניתן להעביר את המשטר הפופוליסטי, ככל שהוא שלילי – ולהסירו מן הדרך אבל אז מתעוררת קושיה נוספת, איך מחזירים מבחינה חוקתית את המצב לקדמותו. סוגיה זו מעוררת שאלות לא פשוטות. למשל, בפולין השלטון הפופוליסטי השתלט על בית המשפט החוקתי. איך מחזירים איפוא את המצב לקדמותו? יש על זה תאוריות שלמות, **אבל יש אפשרות** לעשות את השינוי. אם כך, אני חוזר לרוזוולט ולניו דיל שלו כשבית המשפט העליון בארה"ב סיכל לו את הניו דיל שלו, רוזוולט איים ואמר: אתם שבעה שופטים (זה היה המספר אז), אני אמנה עוד כמה שופטים ותראו שהכול יסתדר... רעיון זה שלו נקרא: Packing. אז היום בפולין עושים **Packing הפוך**. יש לזה הצדקות במישור הדמוקרטיה המהותית ואני לא רוצה להיכנס לזה פה.

ד"ר איתן אדרס:

אגב בפולין 74% מבעלי זכות ההצבעה השתתפו בבחירות האחרונות. שיעור ההשתתפות של בני 30 ומטה היה גבוה יותר. הסיבה היא, ככל הנראה, הנושא המרכזי שהיה הצעת חוק למניעת הפלות (לצד הנושא הבטחוני).

ד"ר כרמית פדן:

מאבקים בין קבוצות חברתיות על עיצוב דמותה של ישראל כמדינה ועל כללי המשחק הנהוגים בה הם אחד ממאפייני החברה הישראלית. מאבקים מעין אלה הובילו את הסוציולוגי הפוליטי המנוח, ברוך קימרלינג, להגדיר את החברה הישראלית כ"חברת מאבק". המדובר במאבקים על עמדות כוח והשפעה בתחומי החברה, הכלכלה, המשפט, הביטחון, האקדמיה, התרבות (ועוד). אלה אינם שוככים כי אם מחריפים, פושטים ולובשים צורה והופכים ממאבק שהיה אידיאולוגי במקורו למאבק המתנהל כמשחק סכום אפס. בתוך כך השגת השפעה, עמדת כוח או משאב (חברתי, כלכלי או אחר) של קבוצה אחת משמעותו המיידית היא דחיקה של הקבוצה האחרת. תהליך זה מתעצם עד מאוד נוכח המשבר הפוליטי

אליו נקלעה מדינת ישראל החל באמצע 2019 ועד לסוף 2022 במהלכו התקיימו חמש מערכות בחירות לכנסת בתוך פחות מ-4 שנים.

השיח הפוליטי-מפלגתי שאפיין את מערכת הבחירות החמישית, והיה חריף מעט יותר ממערכות בחירות קודמות, היה גורם מרכזי בהעמקת הפילוג בין קבוצות חברתיות בישראל. סוגיות במחלוקת, מכל סוג בענייני חברה, דת ומדינה כמו גם בעניין ההליך הפוליטי המתנהל נגד ראש הממשלה, הפכו לסוגיות מפלגות ובחסות הרשתות החברתיות אף לסוגיות המשסות את הקבוצות זו בזו. השיח בנושאי ביטחון, חברה וכלכלה לא התאפיין במערכת בחירות זו כשיח על עניינים מהותיים כי אם כשיח שטחי, שיח של סיסמאות שנוהל באופן לעומתי ואף בינארי, ללא הצגת מורכבות בסוגיות הנידונות. במרכז השיח הפוליטי-מפלגתי במערכת הבחירות ניצבה מערכת המשפט שהפכה לגורם מגייס ומלהיט יצרים והצבתה כך שירת היטב את הפילוג בין הקבוצות מכיוון שזו עלתה בקנה אחד עם פוליטיקת הזהויות ששיח פוליטי-מפלגתי זה ניסה ללבות מלכתחילה. שיח הפילוג והשיסוי זיכה את מחולליו (במקרה זה – מפלגות "ימין") ברווחים מפלגתיים-פוליטיים. בו-בזמן מפלגות "השמאל" טמנו את ידן בצלחת שכן הן לא פעלו כדי לשבור את השיח המקטב, להציג מורכבות או להבנות "מציאות" שאיננה בינארית בסוגיות השונות. באופן זה הציר המרכזי של השיח הפוליטי-מפלגתי היה שיח לשלילת האחר, לשלילת הקבוצה החברתית פוליטית שאינה חולקת עם זו שלצידה מערכת ערכים משותפת, השקפה אידיאולוגית או סגנון חיים.

אגב ניהול מערכת בחירות רעילה אזרחים רבים חשו כי השיח הפוליטי-מפלגתי המקוטב הוא שיח המאיים על חוסנה של החברה הישראלית, מאיים על יכולתה לשמר רציפות תפקודית נוכח אתגרים שעוד נכונו לה מבית ומחוץ ולכן הופך את ישראל לפגיעה לעצם קיומה. מצב דברים זה משתקף בסקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי¹. כך, לדוגמה, 67% מהנסקרים דיווחו בדצמבר 2022 כי הם מודאגים יותר מהמתחים החברתיים-לאומיים בתוך ישראל לעומת 27% מהנסקרים שדיווחו כי מודאגים יותר מהאיומים הביטחוניים מבחוץ²; בסקר אחר נמדד כי אחוז המדווחים כי הם מוטרדים מאוד ממצבה החברתי של ישראל ביום שאחרי המלחמה הנוכחית ("חרבות ברזל") עלה מ-24% בדצמבר 2023 ל-33% במרץ 2024. מלבד תהליך הקצנת השיח הפוליטי-מפלגתי המשבר הפוליטי העמיק את הירידה הנמשכת באמון הציבור במוסדות השלטון. כך, לפי מדד הדמוקרטיה הישראלית לשנת 2023 של המכון הישראלי לדמוקרטיה³, ניכרת ירידה ברמות האמון בממשלה ובכנסת מחודש יוני 2023 לחודש דצמבר 2023: האמון בממשלה ירד מ-28% ל-23% והאמון בכנסת ירד מ-24% ל-19%. בה בעת אי-האמון במפלגות נותר כמעט כשהיה ועומד על 13%.

המשבר הפוליטי העמיק את המשבר החברתי בישראל ושני אלה הזינו אחד את השני והעמיקו את הפילוג בחברה הישראלית. מאבק בין קבוצות חברתיות, אגב שיח פוליטי-מפלגתי מקטב, ימשיך מעגל נפסד שיפגע במשאביה החברתיים של ישראל, יעמיק את הפערים בה ויחליש את חוסנה הלאומי. כדי למתן את הקוטביות בשיח הפוליטי והחברתי (המשרתת גורמים קיצוניים) יש לשבור את מערכת ההגיונות הבינארית ולהציג תפיסה מורכבת של "מציאות" בסוגיות השונות המעסיקות והמטרידות את החברה. באופן זה "פופוליזם" כמושג כוללני, חובק-כל, המבקש לתאר תופעה חברתית-פוליטית ועל ידי כך להסביר את הסדר החברתי לא תהיה עוד רלוונטיות. הוספת מורכבות להבנת ולפירוש

¹ <https://www.inss.org.il/he/publication/swords-of-iron-14>

² בראשית מרץ 2024 אחוז המדווחים כי הם מודאגים מהמתחים החברתיים-לאומיים ירד ל-43% ואחוז המדווחים כי הם מודאגים מהאיומים הביטחוניים מבחוץ עמד על 49%.

³ <https://www.idi.org.il/articles/53366>

"המציאות" אינה מאפשרת להציב מענה לשאלות יסוד בנושאי ביטחון, חברה וכלכלה ועוד כחלוקה בין שתי עמדות, בין שתי תפיסות עולם מנוגדות או בין שתי קבוצות חברתיות המתנהלות לפי מערכת ערכים דיפרנציאלית אלא בצורה מורכבת יותר, ובוודאי מורכבת מכפי שהיא מוצגת היום. במסגרת זו יש לבחון כל סוגייה באופן מהותי, כתלות בהקשר בתוכו היא מתקיימת, ביחסי הכוח בין השחקנים המעורבים בה ובין האינטרסים שכל קבוצה מבקשת להשיג לעצמה בסוגייה הנדונה.

ד"ר איתן אדרס:

הערה קטנה שמתייחסת לדברי עלי בעניין הרוב והפילוסופיה הדמוקרטית. אסור לשכוח שההתייחסות אינה רק למימוש רצונו של הרוב, לא פחות חשוב הוא הצורך לשמור על זכויותיו של המיעוט וזה חלק מהדברים שצריכים לקחת בחשבון, איך ממתנים פעילות פופוליסטית כדי לשמור על עקרון זה? גם בכלכלה, יש מדדים מקובלים, כגון ה-GDP. או ה-GDP Per Capita. קבוצה שמינה נשיא צרפת, סרקוזי, בהובלת Joseph Stiglitz, Amartya Sen and Jean-Paul Fitoussi, כתבה דו"ח בו נאמר שמדדים אלה אינם מטרה בזכות עצמם, אלא אמורים לשרת את המטרה האמיתית שהיא שיפור ה-Well-Being של התושבים. זה מתחבר גם לעניין של עד כמה הרוב קובע ומתי לא.

פרופ' קרין נהון:

בוקר טוב לכולם. קודם כל אני צריכה לענות לדני כי פה קצת התרעמתי על הנחת היסוד שאולי פופוליזם מכיל יש לו עקרונות שהם חיוביים לעומת פופוליזם מדיר? אולי אני עשיתי פופוליזם כאן? מי שעובר על הספרות של מדעי המדינה, סוציולוגיה בשנים האחרונות כמו המחקר השוואתי של Yascha Mounk ושל Jordan Kyle שבאמת עברו מאז 1990 על 46 מנהיגים פופוליסטים בשלושים ומשהו מדינות והראו בצורה מאוד סיסטמטית את הקשר המאוד חזק, רק הקורלציה, לא סיבתיות כמובן, בין הנהגה פופוליסטית לשחיקה של המנגנונים הדמוקרטיים, בלי קשר אם זה פופוליזם מכיל, כי הם גם בדקו את מדינות דרום אמריקה וגם בדקו את הפופוליזם המדיר. הם ממש עוברים (אני יכולה לתת את המספרים, אני בדיוק הוצאתי את זה), על שחיקה סיסטמטית של האיזונים והבלמים ולא משנה איזה סוג פופוליזם זה.

פרופ' דני פילק:

זה מניח הנחה שהאיזונים והבלמים ודמוקרטיה ליברלית זה הגולד סטנדרט של דמוקרטיה, וזאת הנחה שמחייבת הצדקה. כלומר דמוקרטיה ליברלית היא התפתחות היסטורית מסוימת. זה לא אומר שזה הגולד סטנדרט שקיבלנו אותו כתורה מסיני.

פרופ' קרין נהון:

והדבר השני גם באמת הוויכוח המאוד קבוע בין structure ל-agency, הרעיון של באמת עד כמה יש לנו בחירה או לא. פה אני אכניס את העולם שלי. אני חוקרת של רשתות חברתיות ופוליטיקה של המידע, ובאמת אני חושבת שלמדנו המון דברים ב-10 שנים האחרונות מאז שגם הפלטפורמות נוסדו, גם

הפוליטיקאים למדו איך להשתמש בזרימות של המידע של הפלטפורמות וזה גם קצת מענה לעדו, שאמר איזה משפט נורא נחמד שאנחנו לא תמיד בוחרים יודעים מה לבחור או משהו כזה. אנחנו כבר לא נמצאים במקום של הבחירה כי צריכים להבין שהעבודה שבה פוליטיקאים פופוליסטים עובדים ברשתות החברתיות היא לא מעולם ליברלי תקין, שבו אתה מתבייש מעובדות אלטרנטיביות ואני בכוונה משתמשת במושג הזה, או מפייק ניוז. זה לא באג, זה פיצ'ר. מי שעקב אחרי הניסוחים של סטיב בנן, האדריכל של טראמפ בזמנו למערכת התעמולה המאוד מתוחכמת של הפופוליזם בארצות הברית, אמר, בעצם המטרה שלנו היא לא רק להכניס פייק ניוז ולהזריק אותו בכוח, אלא לייצר באמת את אותו כאוס שמאפשר לנו בעצם לחזור בצורה יותר קלה לתוך השסעים בכל חברה שקיימת, והחברה הישראלית, לבטח היא מככבת ברמת השסעים, בכל מדינה ליברלית. אז זה דבר חשוב להגיד, וחשוב להתייחס לתיאוריה של הליברליות הקלאסית, אנחנו גדלנו בעולם שבו אמרו לנו שאור השמש מחטא ואמרו לנו שהצדק והאמת תנצח תמיד אם תהדהדו טוב את האמת, ולימדו אותנו שבסוף צריך יותר ויותר אנשים שיגידו לנו מה קורה בפועל. חברים, פייק ניוז מתפשט מהר יותר, רחוק יותר לקהלים מגוונים יותר מה לעשות? זה המידע, זה הביג דאטה שמראה לנו. ולעומת זאת, בסופו של דבר הדברים היותר ממסדיים מעניינים פחות. מעניין כששומר סף כלשהו הצליח לעצור ולבלום איזושהי תקנה מסוימת שאנחנו לא נראה אותה. זה דבר אחד.

ולגבי השאלות, אני רק רוצה לדבר על המבנה השלטוני מה שקרה בשנה האחרונה, ואני עוברת לישראל ספציפית, זה שאנחנו לא מדברים על הנהגה פופוליסטית. קרו כמה דברים, אחד שלטון פופוליסטי. באמת אנחנו רואים אותו ואת כל האפקט שלו את השחיקה הסיסטמית של כל שומרי הסף, הריסוק של השירות הציבורי, ומצד שני אנחנו גם למדנו עוד כמה דברים. אני בתור בן אדם ממסדי כל הזמן אמרתי מוסדות לא מתפרקים, לא מתרסקים, ושני מוסדות כמעט התפרקו לנו לגמרי מול העיניים אחד, זה מוסד הדמוקרטיה היינו ממש על סף. הפרוק שלו, והשני אלה המוסדות הציבוריים, ראינו את זה אחרי השבעה באוקטובר.

אז אנחנו נמצאים גם במצב של הנהגה פופוליסטית, צריך לשים את זה על השולחן, גם המצב שבו אנחנו בעצם במבנה משטרי מאוד מאוד חלש, כולנו יודעים על מה מדובר. הדבר השלישי, אנחנו בזמן משבר. והמחקר מראה שבזמן משבר, בהתייחסות לרשתות חברתיות - אם יש סיכוי כלשהו לעצור פייק ניוז בגלל שיש לך איזונים ובלמים שהם לא בזמן משבר, מלחמה, חירום, הקורונה, בחירות גם זמן משבר, כל האיזונים והבלמים, גם החלשים, אפילו לא מסוגלים בעצם לעמוד בפרץ. ולכן אם אני מדברת על כלים שרלוונטיים מעבר לבנייה, מה שחנן הזכיר את הבנייה של הביצור של מבנה משטרי, על כך מנגנון של שתי קדנציות ובאמת 3 רשויות ולא שתי רשויות שאחת נאנסת כל היום מהבוקר עד הלילה, וקוראים לה רשות מחוקקת אבל היא לא שום דבר, ואין לה יכולת פיקוח בכלל וכך הלאה. מעבר לזה, כי למדנו שמוסדות שיכולים להתפרק ואני אומרת את זה בצער, אני לא הייתי אומרת את הדבר הזה לפני שנתיים. אנחנו צריכים גם יכולת לחשוב על מודלים חדשים. למשל לחשוב על הציבור וגם על החברה האזרחית כאיזושהי מנגנון שאפשר לאזן דרכו זרימות מידע ופייק ניוז ברשתות, או בכלל את הדינמיקות השונות. עכשיו זה מהלך לא פשוט כי מה זה חברה אזרחית? מי זה בחברה האזרחית? כלומר, לבנות דבר כזה זה לא פשוט. אבל ראינו בשנה האחרונה בהצלחה לא קטנה, בעצם, במקום שבו המוסדות נכשלו החברה האזרחית, אני מדברת דווקא על אחרי השבעה באוקטובר ולא המלחמה בהפיכה המשטרית, החברה האזרחית הצליחה כן להיכנס למדדים האלה. אפשר לפתח את זה, אם רוצים, יש לי כמה רעיונות לגבי העניין הזה.

ד"ר נוהאד עלי:

אני חושב שהניסוח שלך איתן נותן בעצם את התשובה לשאלות שהעלית. לא במקרה שמת את הפופוליזם, או לפחות בעיניי ככה אני קורא את זה, הפופוליזם הוא בין הדמוקרטיה הליברלית לבין אוטוקרטיה. אני יכול לטעון ברמה סבירה של וודאות, לא רק הגדרה, ככל שהדמוקרטיה היא יותר ליברלית, יותר חזקה, אז הפופוליזם נחלש. ככל שהאוטוקרטיה יותר חזקה - הפופוליזם הולך ומתחזק.

הפופוליזם היא תופעה אוניברסלית חוצת מדינות, אני לא בטוח אם היא חוצת תרבויות. והשאלה שאני רוצה כאן להמשיך את ראובן, אבל מהצד השני. ראובן שאל בעצם על האופי של המנהיגים הפופוליסטים, ואני רוצה ללכת על הכיוון השני, אלו תנאים מצמיחים פופוליזם בתוך מבנה החברתי. וכנראה שהתנאים מתאימים לכך הוא במקומות בהם החברה שסועה יותר. לכן יש מקום טוב לצמיחת הפופוליזם בישראל. ככל שיש מיעוטים, בין אם הם אתניים, לאומיים, מגדריים או אחרים, פשוט מאוד יש לנו כלפי מי להיות פופוליסטי. אני רוצה להיות זהיר באמירה הזו, אבל תהליך החזרה לדת ללא כל ספק גם כן מנציח פופוליזם. אם נלך על ההגדרה של אידיאולוגיה רזה, אז בעצם הפוליטיזציה של הדת יצרה אידיאולוגיה רזה של הדת, וזה בעצם איך לחבר אותו אל החברה עם קיומן של, לא אחרים, בעצם יש לנו, יש שם למיעוטים הללו והם לא רק אחרים, אז זה בעצם מחזק את הפופוליזם בתוך המבנה החברתי ו'הערבים נוהרים לקלפיות'. וגם זה בסדר מהפופוליזם שיכול להיות שימושי בכל מבנה חברתי.

איך נלחמים בתופעות הפופוליזם? אז א' אתה ענית על זה. ככל שהחברה היא יותר ליברלית סיכויי הפופוליזם הולכים ויורדים, ואני רוצה להאמין שאף אחד מסביב השולחן העגול הזה לא משלה עצמו, שהמשטר של המדינה של ישראל הוא משטר של דמוקרטיה ליברלית. במקרה הטוב, המשטר של ישראל הוא דמוקרטיה אתנית, במקרה הטוב, ובעצם אנחנו רואים שישנה נסיגה מאוד משמעותית בעיקרון הדמוקרטיה. ככל שיש לנו רגרסיה בדמוקרטיה ופוליטיזציה של הדת יש יותר סיכוי לעלייה.

איך ניתן להתמודד עם הסוגייה? אני אלך בעקבותיו של חנן, ללא ספק חיזוק מערכת בתי המשפט, אבל החיזוק שלה הוא על ידי העצמאות שלה, זה על ידי הפרדת הרשויות. בעצם קרין אמרה שהכנסת היא בעצם לא רלוונטית, כשיש לך רוב בתוך הכנסת, שזה הממשלה הכנסת לא באמת מתפקדת.

וחינוך, אני לא יודע אם חינוך זה יכול לעזור לנו, כי בדרך כלל הפופוליסטים משתלטים גם כן על מערכת החינוך. לכן אני אשתמש יותר בחינוך לחברה ערכית. יש לנו נסיגה מאוד מאוד משמעותית לערכיות של החברה הישראלית. ואני אעשה אותה מהיסוד שלה, בעצם, בהגדרה מי הוא האזרח שהוא ישראלי.

אם מדינת הישראלים או היא מדינת היהודים, וזה ברור לנו שיותר ויותר, וככל שככל שמתחזק הפופוליזם יותר, ישראל היא מדינתם של היהודים ולא מדינתם של אזרחיה. ומה לעשות גם רובי ריבלין שהיה מנסיכי הליכוד כשהיה נשיא המדינה ונאם את הנאום המפורסם שלו בכפר קאסם שמחננו שהוא החשיב אותנו כאחד מהשבטים. למרות השנאה שלי משיח השבטים, אבל להיות כחלק מהשבטים הללו שמחתי למרות שהתחיל את הנאום שלו, 'ישראל היא הבית הלאומי של היהודים' ואני שם סימן שאלה גדול על העניין הזה הוא המשיך ואמר גם לאזרחיה הערבים היא בעצם בית והם צמחו כאן, אבל מה לעשות הכירו בנו כמיעוט יליד במדינה הזו.

ד"ר איתן אדרס:

רק להזכיר, במדד הדמוקרטיה האחרון (2023) של האקונומיסט ירדנו ואנחנו נמנים על הדמוקרטיה הפגומות, מקום 30 בעולם. מענין שהסעיף החלש ביותר שלנו זה חריות האזרח. מעלינו במקום 29 ארה"ב, זה גם דרוג מדהים. במקום הראשון נמצאות הסקנדינביות. המדד בין 1 ל 10, ישראל היא 7.8 והולנד היא 9.

מר אופיר פז פינס:

בהולנד עומד להיות ראש ממשלה שהוא מנהיג סופר פופוליסט, חרט וילדרס.

פרופ' דני פילק:

מה שאומר שליברליזם זה לא תמיד מניעה של פופוליזם. זה משאיר את השאלה פתוחה.

פרופ' מיכה פופר:

אם היה נכנס לחדר הזה מעצב אופנה הוא היה מסתכל קודם לכל: איך כל אחד לבוש פה. לכל אחד יש את הזווית המעניינת אותו דרכה הוא מתבונן על אנשים ותופעות. אני רוצה להסתכל על נושא הדיון מהזווית הפסיכולוגית העוסקת במנהיגות ומונהגות (followership) - תחום מחקר שלי.

הבחנה חשובה לגבי הדיון על מנהיגים פוליטיים היא בין תהליך **ההיבחרות** לעמדת מנהיגות (מסע בחירות) לבין **תפקוד** כמנהיג. החלק של בחירת מנהיג (מסע הבחירות) נתון למניפולציות רגשיות שניתן ליישם בנקל. היטיב לתאר זאת גרינג בטענה לפיה: 'זה לא בעיה לגרום לאנשים לבחור מישהו רק צריך להפחיד אותם'. אכן, כפי שראובן אדלר הפרסומאי שהיה מנהל הקמפיין של אריק שרון טען: "במסע בחירות הכל רגשי".

הנשיא הארי טרומן הוא דוגמה המדגימה את ההבחנה שהוצגה לעיל. על פי עדויות, רוזוולט הנשיא הנערץ והכריזמטי, רצה את טרומן כסגנו משום היותו "איש אפור שלא יפריע". היסטוריונים העוסקים בחקר נשיאי ארה"ב (presidents scholars) העריכו כי לטרומן לא היה כל סיכוי להיבחר לנשיא במסע בחירות "רגיל". הוא כידוע, נכנס לתפקיד הנשיא לאחר מותו הפתאומי של רוזוולט. בדירוג של היסטוריונים מדורג טרומן כאחד הנשיאים הגדולים של ארה"ב.

דוגמה הפוכה המצביעה על אותה הבחנה היא וורן הארדינג המדורג כאחד הנשיאים הגרועים שהיו לארה"ב. Daugherty עורך דין ממולח שהיה "איש צללים מקיאבליסטי, מעין ממליך מלכים במפלגה הרפובליקנית, התרשם מהופעתו של הארדינג יפה התואר, מקול הבריטון הרועם מכתפיו הרחבות – הוא מייד זיהה את נוכחותו הבימתית המרשימה. מסע הקמפיין שלו הן לוועידת המפלגה ואחר כך לנשיאות הוא דוגמה לקמפיין רגשי מוצלח של מכירת כל סוג של מוצר. הארדינג בתפקודו היה כאמור, נשיא גרוע. למזלם של האמריקאים הוא נפטר אחרי שנתיים בתפקיד משבץ מוחי.

נקודה שניה שהיא אינהרנטית לדיון על מנהיגים פופוליסטים ניכרת בעיני מתוך הביוגרפיה שכתב ההיסטוריון איאן קרשאו על היטלר. 20 שנה הקדיש קרשאו לחקר היטלר - לדעת רבים הוא כתב את הביוגרפיה היסודית ביותר שנכתבה עליו. כנשאל קרשאו: "מה היא התובנה שלך אחרי 20 שנות מחקר

על היטלר?" הוא הוא נשען על טיעוניו של מקס וובר הסוציולוג הגרמני הגדול: "אי אפשר להבין את היטלר בלי להבין את גרמניה".

הבחנה זו בין המנהיג, הנסיבות וההקשר היא חשובה ביותר שכן המונחים "נגועים" בהטיה שנחקרה רבות בפסיכולוגיה חברתית: טעות הייחוס הבסיסית (fundamental attribution error)

לפיה אנשים מייחסים משקל יתר, ואפילו בלעדי, ל-actors- לשחקנים -בסיטואציה ופחות לנסיבות. למשל, מחקר בדק את ההסברים שאנשים נותנים להצלחה באירוע מורכב. הוצגו 4 הסברים אפשריים. למרות שלכלל ההסברים הייתה הסתברות שווה, הרוב ייחסו את ההצלחה למנהיג.

כאשר שאלו אנשים על המהפכה בברית המועצות רוב האנשים יחסו זאת לגורבצ'וב, הגם שכבר אנדרופוב קודמו השמרן שהיה ראש הקג"ב הבין שהשיטה אינה עובדת. טעות ייחוס הבסיסית קשורה להטיות אחרות כמו זמינות וכולטות אינפורמציה שנחקרו רבות בפסיכולוגיה קוגניטיבית. במובן הזה (של חקר הטיות קוגניטיביות) המנהיג הוא אינפורמציה זמינה וכולטת מאפשרת למונהגים במהירות ובקלות יחסית "לפרש ולסדר" את המציאות המורכבת. המשמעות היא שהסתכלות על המנהיגים היא במובן מסוים over rated ומטה. הכיוון שיכול לצמצם הטיה זו הוא בניה של אמון בכללי משחק - אמון מערכת. הדוגמה הכי בולטת בעיני לכך היא זו של יפן וגרמניה -מדינות ללא מסורת דמוקרטית שהשתנו דרמטית אחרי מלחמת העולם השנייה. נעשתה שם עבודה מדהימה בבניית תשתיות, מוסדות ואמון מערכתי. זה רפרנס שמומלץ להסתכל עליו.

תא"ל (מיל.) רליק שפיר:

אני רוצה להמשיך ממך ולהגדיר שתפיסת האני שלנו, מי אנחנו, זה לא משבר זהות. תפיסת האני עומדת לפני התרסקות, מכיוון שאנחנו המדינה המערבית, אם בכלל, היחידה בעולם שלא רואה מה קורה בעזה, ולא מתרגמת את מה שהיא רואה למערכות הערכים שלה עצמה. זה עומד לפנינו, כל אחד אני חושב מבין שעוד רגע זה לפתחנו וזה משבר זהות בלתי רגיל, כולל לאנשים כמוני.

אני רוצה להתחיל ממקום אחר, דווקא להסתכל בכובע של פילוסוף. אני שר בחבורת זמר, ויום אחד התחלנו לשיר את 'מסביב למדורה', והגענו לשורה שיש שם. אני אצטט אותה "זהו טיב הפלמ"ח הוא איננו משאיר כל מלאכה לשלא משלנו". ואחד האנשים ששר שם הוא ביביסט מהחברים שם. אנחנו לא מדברים פוליטיקה בחבורת זמר, זה יגמר במכות. הוא אומר לי 'תקרא את השורה הזאת. מי זה משלנו? זה לא אצ"ל, זה לא הלח"י'. ואני שבא ממשפחה שמאלנית ידועה, נדהמתי. הוא צודק! בעצם האתוס הזה, 'כל מלאכה לשלא משלנו', בעצם הוא תופס אותי ואת רוב האנשים שיושבים פה, שאנחנו 'משלנו' ואנחנו מביאים קצת משלא משלנו בשביל לקשט את עצמנו, אבל אנחנו לא רואים.

שני דברים שאנחנו לא רואים, לדוגמה, אלה שיושבים פה, זה את התלמוד ואת השיר תעודת זהות של מחמוד דרוויש. זה שניים שהם לא משלנו, אבל הם אנחנו.

בעוונותי, אני אתאיסט מושבע, לומד תלמוד כבר 20 שנה, יעיד עליי הרב שלמה ברין. ואנחנו לא יודעים מה זה יהדות. נדמה לנו שיהדות זה התנך. מה פתאום? יהדות זה תלמוד, ואנחנו לא דוברים את השפה. כשמדברים איתנו בציטוטים מהתלמוד אין לנו מושג מאיפה זה מגיע. אנחנו קצת מכירים "זה אומר כולה שלי, וזה אומר כולה שלי", אבל את השפה אנחנו לא מכירים, וגם אנחנו לא מכירים את השפה של מחמוד דרוויש. אז בעצם כשאנחנו מתקרבים למשבר של מי אנחנו אני נזכר בג'ון לוק ב-1689,

שהיה להם משבר עם המלוכה ג'יימס השני, מי שמכיר את הסיפור, את הראשון הורידו לו את הראש עם גיליוטינה, ב-1648 יושב ראש הפרלמנט ששלט שם אחרי שהוא הוריד לו את הראש מת, התחיל בלאגן לא נורמלי, הביאו את ג'יימס השני, המשיך הבלאגן, וב-1689 הוא בעצם מקים את התפיסה הליברלית שאנחנו מכירים היום. זה בא מתוך משבר, ואנחנו עכשיו בתוך משבר משולש: זהות, איך אנחנו נתפסים בעולם...

בעולם, מתייחסים אלינו כאל קולוניאליסטים. מי שמבין מה הכוונה קולוניאליסטים אז לפחות לשיטתי, הקולוניאליזם הוא מה שאנחנו עושים בשטחים. יכעס עליי חברי שלמה? אבל כן, ככה, העולם תופס את ישראל. היא הייתה משהו אחר, אבל בגלל הדבר הזה, ובגלל שאנחנו לא מציעים שום פתרון, אנחנו לא רואים את המציאות שרואה העולם וזו נקודת משבר שהיא עכשיו איתנו. אנחנו דרך אגב, בארגון בראשית אמרנו שלא נדבר על הכיבוש, זו נקודת התנגשות, אבל התוצאה של אי דיבור מביאה לאי הבנה איפה אנחנו כשהוא במרכז השולחן. ושאנחנו בתוך אווירת משבר רב שכבתי שהוא פה וכולם רואים אותו, זה זמן שפתאום אתמול עולה שר הביטחון, והוא תוקע אצבע לראש הממשלה, והוא אומר לו 'אתה חושב שאתה קובע מה יהיה פה, אוקיי? עכשיו תורי'. כלומר אנחנו על הסף ואני לא יודע לאן זה ילך ולאן זה ממשיך.

אבל אני דווקא מתייחס לישראל 2030. מה קורה מעבר לאותם הרי החושך שמדובר בהם? אני אסיים ברשותכם ואומר: מהפכות קורות רק שמתערער הבסיס ואתה חייב לעשות משהו, אחרת המחר שלך לא בטוח.

דבר אחרון, יש לי בדיחה על שלושה שעומדים להיות מוצאים להורג על ידי כיתת יורים נתפסו על ידי הגרמנים, מלחמת העולם השנייה, אנגלי צרפתי ופולני. והאנגלי עומד ככה עם רטייה על העיניים, ניתנת פקודת הירי והוא צועק 'ברק ורעם!' החיילים זורקים את הרובים, תופסים מחסה אז משחררים אותו. והוא עובר על יד תא הנידונים למוות ואומר 'תגידו משהו מאיתני הטבע'. מגיע צרפתי והוא צועק להם 'רעידת אדמה!' זורקים את הרובים עוד פעם והוא משתחרר וצועק לפולני 'תגיד משהו מאיתני הטבע'. בא הפולני שמים לו רטייה לעיניים, אומרים 'הכון לירי', והוא צועק להם 'אש!'

ואני חושש מזה שאנחנו הישראלים צועקים 'אש!'

מר תמיר פרדו:

אני רוצה לשים פה כמה שאלות שאולי קצת מאתגרות את הנושא שכתוב כבר על הלוח. האם המונחים רלוונטיים בכלל? כל מה שכתוב פה הם מונחים של המאה ה-18, המאה ה-19 מה זה אומר היום? בתקופה הזו? אם היינו לוקחים את החדר הזה עם כל האנשים שבו והיינו מעבירים אותו לרגע אחד לאיזה כוכב לכת אחר, האם היינו יכולים בכלל לנהל את השיחה הזאת? האם היינו יכולים לקיים אותה בעולם אחר בפלנטה אחרת שמתנהלת בקצב אחר לחלוטין? אני לא בטוח. אני גם שואל את עצמי, חלק גדול פה בחדר צעירים מאוד וחושבים באופן שונה מאלו שרק במחצית חייהם ראו פעם ראשונה מחשב מול העיניים....

הייתה פה קפיצה, אם תסתכלו על קפיצות המדרגה וההתפתחות האבולוציונית, אז מתקופת האבן עד 1880 העולם עבר קפיצה אחת. מ-1880 עד 1980 העולם עבר משהו שהוא ככל הנראה יותר ממה שהוא עבר מתקופת האבן עד אותה תקופה. כאשר מנסים למדוד את פרק הזמן מ-1980 ועד היום ניתן לציין כי גודל הקפיצה שווה לפרק הזמן שחלף מהמצאת הגלגל ועד ל-1980.

ראוי לזכור כי רק לפני 140 שנה התקיימה שיחת הטלפון הראשונה. מצד שני, אנחנו מנסים להסתכל על העולם הפוליטי במונחים של תקופת האבן. האם זה נכון לעשות את זה בכלל?

אני שם פה שאלה, האם אנחנו רוצים למנוע תופעה של החליטין מהמלין? האם אנחנו לא לוקחים את הכלים המדהימים שישנם היום ומאפשרים לבני אדם שיודעים לנצל את השינויים האלה, לבוא למקומות אחרים לגמרי, שלא רצינו ואנחנו לא יודעים מה הם. אנחנו נמצאים בתוך מהפיכה, בתוך מהפיכה מטורפת, והכלים שיש לנו היום כלים שלא היו מעולם.

אנחנו בני אדם בסיכומו של דבר, יש לנו את היצרים של אותם אנשים כמו לפני 3000 ו-4000 שנה. יש לנו חלום לנצל את המהפכה הזו לשליטה, ישראל נמצאת, לדעתי בנקודת בעייתית. אנחנו מדינה שחיה בתוך ה-AI- מול עולם מסביבנו שתקוע עמוק לפני 1980. והדלתא הזו היא משמעותית. איך אנחנו אמורים להתנהל? אנחנו אנשים שחיים בעולם החדש וצריכים לדעת להתנהל מול מדינות המתנהלות על פי כללי העולם הישן. האירוע הזה הוא בעייתי ומורכב.

הנכדה שלי ביקשה ממני לבוא לספר על המוסד כשהיא הייתה בכיתה האחרונה, לפני שהיא עברה לחטיבת הביניים. אני מגיע לכיתה ביום שישי והמורה אומרת לי 'תשמע ילדים וזה, תהיה לך קצת תחנת הרכבת. אם הם צריכים הם יוצאים החוצה, אחרי זה הם חוזרים'. אין פה שליטה. יפה, מתחיל לדבר והם יושבים בשקט, ופתאום אחד הילדים מרים את היד ואומר לי 'יש לי אליך שאלה'. הייתי חייב לדעת את התשובה ולא הייתי בטוח. אני מסתכל, קורץ ככה בעין למורה, אני רואה שהיא מה שנקרא נעשית לבנה. אני חושב, האם אני נותן לו את התשובה שאני חושב 80% שהיא נכונה. אז אני אומר לו, 'אתה יודע מה? בוא נחכה להפסקה. נחכה להפסקה אני אבדוק' אחרי 30 שניות, הממזר הקטן הזה נותן לי את התשובה הנכונה. אז מה היה קורה אם הייתי נותן את התשובה השגויה? העולם השתנה לגמרי, המשפחה השתנתה, הטכנולוגיה הזאת הקפיצה אותנו מתקופת האבן למקום אחר, כאשר אנחנו עם השיער הזה מנסים עדיין לפעול בעולם הישן.

ד"ר עפרה בן ישי:

אתה שמת שתי שאלות, ומסתבר שאיך שאנחנו עונים על השאלות האלה מאוד תלוי בנקודת ההתחלה שלנו ומאיפה אנחנו מתחילים להסתכל על זה. ומאחר שרליק העז להשתמש כאן בדוגמה מהצבא, אז גם אני אעז כי יש כאן מסביב לשולחן הרבה באופן יחסי, הרבה יוצאי ממד"ה. אז אני אגיד שבממד"ה, מחלקת מדעי התנהגות של צה"ל, היה לנו תמיד סיפור שהשתמשנו בו, שבעיר מסוימת הנהר עלה על גדותיו באופן הרסני ביותר, ומאות תינוקות נסחפו בתוך הנהר, וכל אנשי העיר יצאו לתפוס את התינוקות. אחד אמר צריך קודם כל להציל את אלה שליד הגדה, ואחד אמר לא, חייבים לקפוץ להציל את אלה שבאמצע כי הסכנה הכי גדולה. הם ראו אחד מאנשי העיר רץ בכלל לכיוון ההפוך. אמרו לו, 'תגיד, אתה השתגעתי? אתה עוזב את הילדים, נותן להם לטבוע', הוא אומר, 'לא, אני רץ לראות מי מכניס אותם לנהר', ואני חושבת שקצת בסיפור הזה אנחנו בסיפור דומה, כשקוראים את הדברים שגם נשלחו לנו וקוראים לבד, חלק גדול מהעיסוק הזה בפופוליזם מתחיל בנקודה שמגדירה אותו קודם כל כתופעה שלילית, ושעוסקת הרבה מאוד במחירים שהיא גובה מאיתנו כחברה דמוקרטית. וכמעט אין עיסוק, או יש עיסוק לא מספק, אני אגיד, על מה הוליד אותה.

ומכיוון שאני חולקת את הנחת הבסיס, שבעיניי היא הנחה דמוקרטית, שבני אדם נחנו ביכולת להבין מה טוב להם, והם לא צריכים שמישהו יתווך להם את זה, ואין מצב דיכטומי בו מישהו שיודע ומישהו

שלא יודע, אז השאלה 'מה הוליד פופוליזם?', בעיניי היא שאלה קריטית כדי לענות את התשובות שאתה מבקש.

דבר ראשון אני חושבת שבתהליך החיפוש הזה נכון לישראל, אבל נכון גם למקומות אחרים, לזהות למה הדמוקרטיה הליברלית נתפסת על ידי קבוצות מסוימות כמשהו שהוא לא נושא פרי עבודך. כמשהו שהוא לא שלהן, הוא לא מועיל להן, הם בשפה השגרתית שלנו, מוזרים מטובה. הדבר הזה יש בו זרעים הרסניים בכך שהדמוקרטיה הליברלית לא אפשרה נגישות, לא נקודת זינוק וגם לא תחושה לאנשים או לקבוצות שהן נהנות מטובה. וזו היתה קרקע פורייה להצמחה של כל אפשרויות לכרסם בה. אבל האפשרויות לכרסם בה הן כבר תולדה, הן לא צמחו מעצמן, הם תולדה של אותן קבוצות שהרגישו שהדמוקרטיה היא לא בשבילן ולא בעבורן. במדינת ישראל, באופן יחסי קל לזהות את הקבוצות האלה. קל לזהות מי בכלל מחוץ לשדה של הנהנים מהדמוקרטיה הליברלית. במחאה היטבנו לראות את העיוורון הליברלי כלפי הכיבוש, כלפי קבוצות מסוימות מאוד שהדמוקרטיה הליברלית לא ראתה אותן בעין, פשוט לא ראתה אותם בעין. והיו קבוצות שהיא ראתה אותן חלקית מאוד, והן הבינו שהן זקוקות לפתרונות ממקום אחר. ההבנה הזאת שלי גורמת לי לתת אמון קטן מאוד בפתרונות שעלו כאן מסיבי לשולחן. אם קבוצות מסוימות הבינו שחיזוק המוסדות בדמוקרטיה ליברלית לא מועיל להם, או ככה לפחות הן תופסות את זה, אז מה יעזור שנפעיל עכשיו פתרונות לחזק את המוסדות האלה? ועלו כאן כמה פתרונות כאלה. אי אפשר לפתור את הדברים האלה מבלי להתעסק בצורה מאוד מאוד אמיצה בשאלה במה גרם להם?

אחד הפתרונות שנראים לי מקדמית בעייתי כדי בכלל לטפל בזה, זה להשתמש בפופוליזם בשני מובנים, שלדעתי מקלקלים את ההזדמנות להתמודד אתו: אחד זה השימוש בו כמושג מטריה, כל מה שרע הוא פופוליזם, כל מה שלא תואם את עמדותי הוא פופוליזם. אני חושבת שזה עושה למאבק הזה נזק רב. והדבר השני, פופוליזם הפך למילת גינוי, שמשמשת פלטפורמה למאבק פוליטי זה לא מאפשר לנו לראות פתרונות מרחיבי דעת. זה לא מאפשר לנו לראות פתרונות שיכניסו פנימה קבוצות שלא מרגישות שיש להן חלק בנחלה.

אגב, אני יכולה להגיד שאנחנו קיימנו דיון דומה לזה שקשור לגיוס לצה"ל דרך מושג הממלכתיות. למושג הממלכתיות יש כמה תכונות דומות במובן הזה של מה עשתה הדמוקרטיה הליברלית לקבוצות מסוימות.

ד"ר איתן אדרס: זאת הדרה מסוג שונה.

ד"ר עופרה בן ישי:

אני לא חושבת. אני חושבת שבניית תרבות פוליטית שהיא מאד מתגמלת לקבוצות מסוימות והרבה פחות לקבוצות אחרות לא מסתדרת באמת עם עקרונות דמוקרטיים. שאלה: אז האם אנחנו דמוקרטיה? אני חושבת שבישראל השתמשו במונח "דמוקרטיה חלולה". אני אלך 50 שנה אחורה, במדינת ישראל יש הרבה אלמנטים של דמוקרטיה פגומה.

פרופ' מיכה פופר:

אנחנו מדברים הרבה על עצמנו ועל הדמוקרטיה בארץ. אני מתייחס לדברים בראיה היסטורית רחבה של תולדות האנושות בעיקר מה שקרוי "התרבות המערבית". בראיה כזו, הציביליזציה האנושית לא חייתה את מרבית שנותיה בתוך "הווייה דמוקרטית". היא חייתה בעולם ששלטו בו מלכים, קיסרים, רוזנים, בישופים, כמרים. הכנסיה הייתה הכוח החזק והדת הייתה חשובה מכל. בעולם שכזה דמוקרטיה היא מושג אנומלי. ברירת המחדל של אנשים הייתה אמונה במלך, בקיסר, במשיח לא דמוקרטיה. דמוקרטיה זה דבר חדש. שאינו טבוע בנו, הוא נלמד ונרכש בשתי המאות האחרונות ובמיעוטן של מדינות. אשר על כן, בראיה אבולוציונית - תרבותית ברירת המחדל היא פופוליסטית ובאופן יותר בולט זה כך במצבי משבר - הכריזמה של מנהיגים - זה הדבר שאנשים אינסטינקטיבית ילכו אליו.

אם אנחנו מבינים את זה, אנחנו מבינים משהו מאוד בסיסי: היכולת להפריד ולשקלל את המנהיג ביחס לנסיבות. זאת ידעו לעשות הבריטים ב-1945 כאשר הם לא בחרו את צ'רצ'יל מנהיג המלחמה הגדול והנערץ. כאשר בוחרים נשאלו על כך, הם אמרו 'צ'רצ'יל הוא מנהיג מלחמה אנחנו צריכים מישהו שישקם את הכלכלה'. אני סבור שזה בגלל שבבריטניה הייתה מסורת ארוכה של דמוקרטיה הם יכלו להפריד בין הנסיבות לבין אישיותו של המנהיג.

פרופ' מיכאל זכים:

תודה רבה על הדברים החשובים שלך, אני אנסה להרחיב עליהם. הנחת העבודה שמדובר כאן בטעויות קוגניטיביות היא לא מוסכמת עליו. הנטייה שלי היא לטעון שאם כבר להיפך, שהפופוליזם משקף מצוקה אמיתית וממשית בקרב ציבורים רחבים בתוך החברה. מה שתמיר דיבר על מהפיכות, אני חושב שזו הגדרה לא מוגזמת בחיי המשפחה, בחיי הקהילה, באובדן האמון במערכת השלטון שהיא מסוגלת בכלל לספק את התשובות, ולא בכדי. הרי עליית הפופוליזם שאנחנו מדברים עליה של העשורים האחרונים מתרחשת בדיוק במקביל בתהליך ממושך של פירוק מדינה הרווחה. $1+1$ תעשו את החשבון. לגבי חשבונות מעצבן אותי מאוד, כל המחקרים האלו שמצביעים על כמה ששלטון פופוליסטי מזרזר את הכלכלה. הרי ההיסטוריה מלמדת אותנו השיחה הקודמת שגם כאן ההיפך. שכלכלה מידרדרת היא שמביאה לפופוליזם. מהי בכלל כלכלה מזרדרת? הרי ה-GDP לא נותן כלום אם אנחנו באמת מגישים או מתעניינים בתהליכים הפוליטיים בתוך חברה צריכים לא למדוד את התוצר הטוטלי, אלא לבדוק ולבחון מקרוב איך התוצר הזה מתחלק בתוך החברה, בתוך המדינה בין אזרחיה. וכאן אנחנו עדים לתופעה של התפתחות או העמקה של עוני והתרוששות במקביל להתעשרות. זו תופעה שזכתה בהרבה מאוד תשומת לב לראשונה בסוף המאה ה-19 בספר הכי נמכר בתחום הכלכלה בארצות הברית באותם ימים, והתופעה הזאת מלווה אותנו עד היום. גם נכתב בידי פופוליסט חשוב.

לכן אם אני מחפש כלים שעשויים לבטל השפעות שליליות של הפופוליזם, אני חושב שהתשובות די מובנות מאליהן: סגירת פערים, הענקת ביטחון חברתי, מדיניות ציבורית שוויונית, לפחות שוויונית יחסית, קולקטיביזם ולא פחות ממלכתיות, אני לא אוהב את המושג, יש מורשת מצערת, אבל מה שכן נכון בקולקטיביזם יש הסתייגות מהליברליזם הגורף או ניאוליברליזם יש לומר, שמקדש את הפרט על פני החברה. כמה דוגמאות, אני היסטוריון, אביא כמה דוגמאות מתולדות הפופוליזם, נושא מאוד טרי, בדיוק העברתי סמינר בנושא באוניברסיטה שיקגו בסמסטר סתיו. אז אני אשתף אתכם. הרי אני לא יודע כמה מאיתנו זוכרים כי החוקה של ארצות הברית שנוסחה בקיץ 1787 שהדיחה את הרפובליקה

האמריקאית שקמה ב-1776. החוקה הזאת היא עצמה תוצאה או תגובה למרד פופוליסטי מזוין שהתחולל ברוב מדינות ארצות הברית שנה ושנתיים קודם לכן. לכן החוקה נועדה לסכל, וכאן אני מצטט את האבות המייסדים של דמוקרטיה, מספר 30 בעולם, "החוקה נועדה לסכל את הדמוקרטיה". ואכן החוקה פעלה כדי לדלל את השפעת הרחוב על הפוליטיקה ולהרחיק... אם אנחנו פעם שאלנו למה מיקמו את השדרה הפדרלית באמצע ביצה, רחוקה מכל מקום אחר ברפובליקה הצעירה הזאת, הסיבה: כדי למעשה להגביל את השפעת הרחוב. אבל זה לא מספיק כי, למעשה רק הצליחו לפייס את הרחוב על ידי צעדים פופוליסטים מרחיקי לכת באותם ימים, בין השאר, ואולי החשוב ביניהם, התחילו להזרים כסף למערכת הכלכלית כדי להזיל את הערך של המטבע ולהקל על מעמד של הלוויים שהתקוממו שנה קודם לכן נגד בעלי ההון בערים הגדולות לאורך החוף המזרחי. כלומר, לא תיקונים בחוקה יספיקו לנו, אלא צריכים להתייחס ברצינות למצוקה של הציבור, המצוקה שהיא גם מטריאלית וגם מוסרית, אגב המשברים בחיי החברה והקהילה וביטול המסורת בעידן המהפכות שלנו.

עוד דוגמה אחרונה, אפרופו, סוף המאה ה-19, שאז בכלל טבעו את המונח המסולף, על פי השימוש שלנו, הפופוליזם, התארגנה לראשונה בהיסטוריה מפלגה בשם הזה, שנכשלה, נכשלה במאבק נגד תקן הזהב. אבל מה? תוך 10-15 שנה רוב המצע הפופוליסטי של המפלגה הפופוליסטית יושם בידי המפלגה הדמוקרטית והמפלגה הרפובליקנית, שעבדו ביחד כדי בעצם למנוע מהפיכה, כדי בעצם להכניס תהליכים של דמוקרטיזציה לתוך הפוליטיקה האמריקאית. מה הדוגמה הבולטת? הקמתו של ה FED ב-1913. ומה הכוונה? כדי למעשה להחליש את הבנקים הפרטיים לטובת חיזוק המדינה במדינה הפדרלית. הרי מה זה FED? בעצם זה בנק מרכזי, ובמילים האחרות זה צעד פופוליסטי, צעד שהחליש את השלטון או שליטת התאגידים גם בכלכלה וגם בפוליטיקה האמריקאית בעידן של וורן הארדינג, אם כבר.

הרב שלמה ברין:

אנחנו במצב משברי, קשה לצפות כללים חדשים. בתלמוד כתוב "אין לאדם אלא מה שעיניו רואות", והעיניים שלי לא רואות רחוק, רק מסתכלות על מה שקורה עכשיו, ועל מה שקרה בשנה האחרונה. נראה לי כי לב המאבק שלפני השביעי באוקטובר הוא על עריצות השלטון והכוח אל מול החלש ואל מול הדאגה לאזרח ולתקינות סדרי הממשל. שלטון במהותו צובר כוח ורוצה עוד כוח, ומי שעומד מולו הם שומרי החוק, שומרי הסף שצריכים לעמוד מול השלטון ולרסן את הכוח. והמתח הזה הוא מתח בריא של הדמוקרטיה הליברלית שהופר בשנה האחרונה. וזה יצר משבר, או נגיד, מאבק בין זהויות. זה כבר לא מאבק של בעלי הכוח והשררה מול שומרי החוק, אלא מאבק בין זהויות.

אני חושב על שני דברים או שתי נקודות שיכולות למתן. אני אוהב את המילה 'מיתון' כי אני לא יודע אם יש פתרון, אני לא יודע אם יש פתרון קסם, אני חושב שאפשר למתן שאלות אקוטיות. יש דרך אחת ארוכה: חינוך, ואנחנו צריכים להקדיש לזה, ואנחנו צריכים להבין שהעתידי שלנו נמצא שם בחינוך.

אבל אני רוצה לומר משהו קונקרטי, להתמקד בשתי נקודות:

אחת זה לשבור את שיח הזהויות במובן הזה שאפשר לראות מורכבות גם בצד השני. שיש גם משהו חיובי בצד השני ויש איזה טיעון גם בצד השני וזה לא משחק סכום אפס. והמאבק הזה בין הימין והשמאל, או בין הפופוליזם והאליטיזם, או איך שנקרא לזה, המאבק הזה צריך להיות הרבה יותר מתון משום שיש

משהו, איזה גרעין של אמת גם בצד השני, וצריך לומר אותו ולהבין אותו, לתת לו מקום לתת לו משקל. זה ממתן את המאבק והופך את המכלול למשהו יותר טוב.

וחלק מהמורכבות הזאת זה גם הנכונות להתפשר ולא להיות טהרני, אם אתה טהרני בתפיסה שלך אז אתה יוצר התנגדות והתבצרות, ואתה מושך קונטרוברסליות מאוד חריפה, וזה כל הזמן מלחמה.

אני חושב שהתפיסה שאפשר להתפשר זה דבר טוב לנו כחברה. אפשר וצריך להתפשר.

אתן דוגמא אחת מהתלמוד. בתלמוד יש דיון, שאם בית משפט שדן, ועל פי כללי המשפט הגיע למסקנה איקס ואחר כך באו עדים חדשים או בא עד אחד, הגיע למסקנה הפוכה, אז הוא משנה את הדין. ואחר כך בא עד חדש שאמר הפוך או נוצרו נסיבות שאמר הפוך, בית הדין שוב משנה את פסק הדין כי אלה הם כללי המשפט. באיזה שהוא מקום כתוב בתלמוד 'עד כאן'. לא נשנה את הדין שלוש פעמים מפני חשש לזילות בית הדין, שבגלל האמת המשפטית האובייקטיבית הוא משנה כל הזמן את הדין שלו. מה יגיד הציבור? 'בית הדין הזה לא רציני. אמר פעם ככה ופעם אמר ככה'. לך תסביר לקורא העיתונים שהוא אמר ככה כי ככה היה צריך להיות באותו זמן, ועכשיו זה השתנה כי יש עדות חדשה.

אני רוצה לומר בשולחן הזה שגם לבית המשפט יש אחריות על הניכור שנוצר כלפיו חלקים רחבים בחברה הישראלית. הוא היה טהרני מידי. אני לא נכנס לאקטיביזם שיפוטי, יכול להיות שהלך רחוק מידי. אתן דוגמא:

לפני כמה שנים, באחד מסבבי הבחירות שחווינו בחמש שנים האחרונות דיון על שניים שמועמדים לכנסת. אם בית המשפט פוסל אותם או לא: על עופר כסיף ועל עוד אחד מהצד השני שהוא באמת כהניסט, לא רוצה להשתמש במילים חריפות, עד כמה שאני נגדו, מישהו מהאנשים שמביאים חרפה ובושה לדת ישראל ולמורשת ישראל לעם ישראל ולחברה הישראלית. אז מה הייתה התוצאה בסוף? שאת עופר כסיף הכשירו ואת ההוא פסלו. עכשיו איך הציבור מבין את זה? אני חושב שהחלטה נבעה מתוך הנתונים העבירות שנעשו או לא נעשו, והמשקל שיש להם מבחינה משפטית. אבל איך הציבור מבין את זה? הציבור מבין את זה שיש בית משפט של שמאלנים שאת השמאל הקיצוני הוא מכשיר ואת הימין הקיצוני הוא פוסל. זה נקרא טהרנות. קחו בחשבון שבית המשפט צריך לקחת בחשבון איך הציבור תופס את הפסקים שלו או את ההתנהלות שלו.

אני חושב שפה יש כשל מסוים שצריך לתקן אותו. נוצר ניכור בין שומרי הסף, ובראש ובראשונה בית המשפט, לבין חלקים בחברה הישראלית. עכשיו שני הצדדים יש להם חלק בניכור הזה, או לפחות אי אפשר להגיד שזה רק חלק אחד. לחזק את בית המשפט, בין השאר, לנסות לקרב אותו, להפחית את הניכור שנוצר בעינו לבין חלקים רחבים בחברה הישראלית וזה לדעתי סוג של מיתון של השפעות שליליות של פופוליזם.

מר תמיר פרדו:

אני רוצה להתייחס. עבדך נאמן עומד כרגע בשדה התעופה בן גוריון עם אשתו וילדיו. מאחורי במקרה עומד בחור שהיה מ"פ בסיירת מטכ"ל והוא דרוזי. אני תמיר, אף אחד לא הכיר, לא הייתי אז מוכר לא בשם ולא כלום, עובר כמו כל ישראלי. טוב, לוקח בערך 15 שניות לענות על 2-3 שאלות דביליות ועובר הלאה. הבחור שהכרתי אותו מסיירת מטכ"ל עם המשפחה שלו, לוקחים אותו הצידה. ועכשיו, אנחנו נמצאים במקרה על אותו מטוס, הוא מגיע אחרי שאני גומר את הדיוטי פרי. אני אומר 'בוא הנה, זו חרפה'. יבוא מישהו אחר ויאמר 'זו טהרנות' כי החלופה היא החלופה אמריקאית. החלופה האמריקאית

באה ואומרת שתמיר, כראש מוסד, מגיע לעלות למטוס שליידו ישנו איש FBI איש CIA מאבטחים אמריקאים, ומאבטחים ישראלים, ואני מגיע בתור והוא אומר 'אדוני, תוריד את הנעליים, תוריד את החגורה ותוריד הכל' למרות שברור לחלוטין שאני בסדר. למה? כי גם זה שלפני קיבל את אותו טיפול. זאת אומרת באיזה נקודת מוצא אתה מתחיל? אז נקודת המוצא שממנה אתה מתחיל באה ואומרת מה זה טהרנות? יכול להיות שאם הייתי מחונך בצורה מסוימת אז האירוע של כסיף ושל הג'נטלמן השני (מיכאל בן ארי) היה נראה מובן מאליו, לקח השופט, שם את זה על המאזניים ואמר 'זה עובר, וזה פשוט לא עובר'. ומה הציבור אומר? זה מה שחינכו את הציבור.

פרופ' עלי זלצברגר:

אל תשכח שבית המשפט אישר את מאיר כהנא. הוא פסל את הרשימה הסוציאליסטי אל-ארד'.

הרב שלמה ברין:

בית המשפט צריך לדאוג, וגם הפרקליטות צריכה לדאוג כמה שיותר למזער את הביקורת הציבורית עליה, כי הם לא תמיד דאגו שהציבור יבין אותם. המשפטנים מבינים אבל הציבור הרחב הוא לא משפטן, הוא לא מדקדק בפרטי חוקים הקטנים והניכור הזה הוא בעוכרינו.

עו"ד דוד חודק:

לגבי שלמה: אתה אומר, מצד אחד 'אין לדיין אלא לה מה שענינו רואות', ומצד שני אתה אומר בוא תהיה לפי סקר פופולרי כדי שלא תהיה טהרן מידי. אז אלת הצדק עיניה מכוסות ולא בכדי. אני לא מצליח עד הסוף להבין את ההערה הזאת.

לגבי חנוך, הערה לגבי רשות שופטת: אני מסכים שצריך לחזק את הרשות השופטת. אכן צריך לחזק אותה, אני מסכים, אבל צריך לזכור שבבית משפט עליון בארצות הברית הרשות השופטת היא תקלה גדולה ואצלנו היא עומדת להיות תקלה גדולה.

אז מה צריך? צריך חוקה שתבטא את ערכי היסוד ומגבלות הכוח של כולם. אבל זה כנראה קצת רחוק. לאופיר הערה, אמרת, 'כל העניין רגשי'. אתה צודק, אבל זה תולדות הציביליזציה איך להילחם בזה?

ומכאן אני רוצה לעבור למה שאני חושב. הבעיה היא לא כל כך הפופוליזם כן או לא. הפופוליזם זה מקרה פרטי שאנחנו מצויים בתוכו, אולי האנושות כולה, אולי אנחנו במיוחד. אני לא רואה אותו כבעיה המרכזית. השאלה איך משנים את המציאות במובנה הרחב. הפופוליזם זה מקרה פרטי. בעיניי השאלה בארצנו היא: איך אפשר להמשיך את המהפכה הציונית על ערכיה היסודיים ולהפוך את העם היהודי לעם נורמלי כחלק מהציביליזציה המערבית. ואני חושב שזאת השאלה שצפויה לפתחנו. הבעיה המרכזית בעיניי הייתה ונשארה נאורות מול לאומנות, פתיחות מול סגירות.

מה הפתרון? חצי פילוסופי, חצי היסטורי, לחזור לערכי הנאורות. זה נשמע כמו בכיתה בשיעור היסטוריה, אבל זאת האמת. מה זה הנאורות? מדע, השכלה, רציונליות, הגבלת כוח וביזורו, הגבלת הדת במדינה, להבדיל מהפרדת הדת מהמדינה, ואני חושב שלשם אנחנו צריכים ללכת.

וזה העניין. נכון, זה חינוך זה השכלה, זה כל מיני דברים, זה מדע, כל מיני דברים שנאמרו פה, אבל השאלה היא המשך המקרה הרחב של הנאורות. אנחנו צריכים להילחם עליו. נלחמים עליו כל שנות הציביליזציה המודרנית, צריך להמשיך להילחם עליו. הכוח החלוץ בעניין הזה הן האליטות. אבל לא האליטות הממוניות אלא האליטות המשרתות. זה אליטות שיודעות שתפקידן לשרת את הציבור. אני בכוונה לא אומר את העם, אלא את הציבור במובנו הרחב, וזה לדעתי הכיוון שהדין צריך להתמקד בו. הפופוליזם הוא מקרה פרטי. אנחנו עכשיו במצב הזה מחר זה מצב אחר.

לכן אני חושב שצריך לדבוק בדבר המרכזי והוא מאבק הגדול של הנאורות מול כל שאר הדברים.

ד"ר איתן אדרס:

בעצם אתה פתחת פה את השאלה השלישית. למדינת ישראל יש מסמך אחד שהוא הנורמה הבסיסית שלה, זו מגילת העצמאות. לאיש אין סמכות לשנות אותה. השאלה ששמתי על השולחן היא האם התופעות הפופוליסטיות מתיישבות עם יהודית ודמוקרטית, שזה הלב של מגילת העצמאות.

מר אופיר פז פינס:

לא מזמן נפטר אחד האנשים המעניינים, הנרי קיסינג'ר. הוא אמר תמיד שלישראל אין מדיניות חוץ, רק מדיניות פנים. אנחנו מבינים על מה הוא מדבר. אבל בהקשר הזה, זה מאוד רלוונטי וזה מאוד מטריד. תראו, זו כבר לא שאלה פנימית יהודית ודמוקרטית. זו מבחינתי כבר שאלה שמקרינה על איך העולם מסתכל עלינו ולאן אנחנו הולכים. אם זה הולך להיות יהודית ולא דמוקרטית, בהפרת האיזונים, אני לא אומר שצריך לבטל את הדמוקרטיה, נהיה דמוקרטיה יותר פגומה וכדומה. אני חושב שאנחנו היום הולכים למקום שהקונפליקט, בהנחה שהפופוליזם לא ייתן לעולם לפתור את הקונפליקט, או לא ייתן בטווח הקרוב או בטווח הנראה לעין, אני חושב שאנחנו כבר מרגישים את זה, אנחנו כבר נמצאים במקום בקונפליקט לאומי בקונפליקט דתי מול העולם המוסלמי, יהודי-מוסלמי.

אני מרגיש שזה הכיוון, ואם זה הכיוון, אני חושב שהבית הזה, מעבר לשאלה איך אנחנו חיים בבית הזה, הבית הזה הולך למקום מאוד מסוכן מבחינת העתיד שלנו, כי אני חושב שמאבק דתי עם העולם המוסלמי כשאין לך את הגיבוי גם של העולם האחר, שמסתכל עלינו כקולוניאליסטים והשד יודע מה, זה כבר מאבק קיומי במלוא מובן המילה, שאנחנו באים אליו גם מפולגים. זה מאוד מאוד מלחיץ. ולכן אני חושב שהפופוליזם היום מסכן את עצב קיומה של ישראל ולכן אין פה עניין של פשרות כי אף אחד גם לא מתפשר בצד השני. כשאתה מסתכל על בן גביר שאומר לך שהוא לא מוכן שיעלו מוסלמים ישראלים להר הבית אתה מבין שלא מעניינת אותו מדינת ישראל. שנכנס לעימות לקונפליקט טוטאלי עם כל העולם לא מעניין אותו שום דבר, העיקר שיהיה עם עוד 4 מנדטים ושיבדיל את עצמו מהימין האחר. הוא לא רואה בעיניים.

זו הסכנה הגדולה, יש כאן מנהיגות פופוליסטית שהחליטה ללכת עד הסוף.

ד"ר ראובן גל:

אופיר, אבל האם הבעייתיות הזו לא נובעת מכך שהיהדות, בשונה מכל דת אחרת, היא בו בזמן גם דת וגם לאום?

מר אופיר פז פינס:

עם זה אני לא יודע להתמודד. צריך להתמודד עם מה שאנחנו יודעים. אני לא יכול לשנות את היהדות, אני אוהב את המסורת היהודית, אני תתפלאו, אני מקיים הרבה דברים יהודים. אבל אני לא רוצה להיכנס לזה.

פרופ' דני פילק:

אבל אתה רוצה לומר שבן-גביר פופוליסט. מה זה פופוליזם? כדי שהמושגים יהיו אנליטיים צריך לא למתוח אותם בלי סוף זה. פשיזם זה לא פופוליזם. הדעות הקיצוניות של סמוטריץ' זה לא פופוליזם, זה צורות שונות של ימין. יש הבדל בין זה שלמנהיג יש מאפיינים פופוליסטים לבין זה שהוא פופוליסט.

פרופ' מיכאל זכים:

פופוליזם זה גם תופעה אלסטית, אבל יש מכנה משותף אחד לפופוליסטים גם מימין וגם משמאל וזה דמוקרטיה. בן גביר שלנו לא דמוקרט בשום פנים ואופן ולכן אני לא מצליח לכלול אותו בעגלה הזו.

ד"ר איתן אדרס:

הפופוליסט משתמש בדמוקרטיה ובכלים דמוקרטיים, וזה מביא את זה למצבים שקשה להפוך.

מר תמיר פרדו:

המונח יהודית-דמוקרטית הוא מונח שנולד לפני 10 שנים. ישראל תהיה מדינה יהודית כל עוד יהיה בה רוב יהודי. אם לא יהיה בה רוב יהודי היא לא תהיה מדינה יהודית. אולי תהיה דמוקרטית. אולי לא תהיה. החיבור בין הדמוקרטיה ליהודית הוא חיבור שנעשה לצרכים פוליטיים ולא לצרכי המדינה.

כי מה זה הדמוקרטיה? זה מדינה שהכלל הראשון בה, שאני מבין לצורך העניין, זו מדינה שכולם בתוכה שווים מבחינת שוויון הזכויות: קול אחד לאדם אחד. כל מי שאזרח של המדינה יש לו את אותן זכויות פוליטיות. הכלל הראשון, זאת מדינה שכל האזרחים בה שווים.

שאלתי שאלה מקדימה. האם היינו באיזשהו נקודת זמן מדינה דמוקרטית? האם בנינו מערכת פוליטית דמוקרטית? ישראל הינה היחידה במדינות המערב שכן אדם אחד יכול להביא 20 מנדטים. במדינה דמוקרטית הפוליטיקאי צריך לשכנע אותי שאני אצביע עבורו. הוא לא משכנע את הרב שייתן הוראה לכל הקהילה שלו של חצי מיליון איש לבוא ולשים את אותו פתק. כאשר זו המציאות זו לא מדינה דמוקרטית. היא מפסיקה להיות דמוקרטית. איזה מדינה אנחנו מהרגע הראשון? מה אנחנו יצרנו? העובדה שלא יצרנו חוקה, למעשה, שהייתה אמורה להגביל את המערכת. כאשר מדברים על השוויון המלא ועל חוק הלאום בהקשר הזה, יש בעיה בתוך הסיפור.

ד"ר ראובן גל:

מדינה יהודית ודמוקרטית, התחיל אם אני זוכר נכון, בחוק יסוד, כבוד האדם 1992 עם אמנון רובינשטיין.

מר תמיר פרוז:

הנקודה היא שמדינת ישראל ההתחילה בשלב מסוים לבוא ולדרוש ממדינות אחרות שקיימו איתה יחסים דיפלומטים להכיר בה כמדינה יהודית ודמוקרטית. ואז הדעת אומרת 'אני מכיר מדינת ישראל, מה אכפת לי? עזוב אותי מזה. אל תכניס לי את הדת למשא ומתן בין המדינות, ותהיה מה שאתה רוצה. לא אכפת לי שלצורך העניין הזה שהמדינה הזאת תהיה מדינה שמשפט ההלכה הוא משפט הקובע בה ותיקרא מדינת ישראל. לא אכפת לי איך המדינה הזו בנויה. ומה כללי המשחק.'

ד"ר איתן אדרס:

השאלה היא לאן אנחנו הולכים. לאן המציאות הנוכחית מובילה אותנו לכן כתבתי 2030, כדי לתת לנו עוד אוויר לנשימה עד שמגיעים לשם. אבל זה קורה מהר.

פרופ' דני פילק:

הראייה שלי של פופוליזם שונה משל הרבה, אבל דווקא פופוליזם ויהודית ודמוקרטית יכולה להתיישב. פופוליזם מדיר יכול להתיישב עם הרעיון של יהודית ודמוקרטית. מה שיותר קשה ליישב עם יהודית ודמוקרטית זה ליברליזם. ז'בוטינסקי בפן הליברלי שלו התנגד התנגדות מאוד חזקה, והוא כתב את זה שחור על גבי לבן, שיהיה כתוב בחוקה של המדינה העתידית שהיא מדינה יהודית כי הוא חשב שזה לא מספיק ליברלי. יש הבדל בין לומר שהמדינה מבטאת את זכות ההגדרה העצמית של העם היהודי לבין להגדיר את המדינה חוקתית כמדינה יהודית.

ד"ר איתן אדרס:

היא הוכרזה ככזאת, כלומר זה נתון.

פרופ' עלי זלצברגר:

לא מדויק, היא הוכרזה כמדינת הלאום של העם היהודי, שזה שונה מאוד ממדינה יהודית.

ד"ר איתן אדרס:

הנה הציטוט: "לפיכך נתכנסנו, אנו חברי מועצת העם, נציגי הישוב העברי והתנועה הציונית, ביום סיום הסנדט הבריטי על ארץ-ישראל, ובתקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות אנו מקריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל".

פרופ' דני פילק:

אבל המדינה היא דינמית. בארצות הברית המדינה הוכרזה כמדינה רק של הלבנים, ואחרי מלחמת האזרחים היא פתאום הייתה מדינה אחרת מבחינה חוקתית. זאת אומרת 1948 זה לא התחלה וסוף. ב-2030 אפשר לחשוב על מדינה שמבטאת בתרבותה בכל מיני דברים את עצם היותה שיש בה מיעוט פלסטיני משמעותי שיש לו זכויות לא רק אינדיבידואליות, אלא זכויות קולקטיביות שלא יורדות מהזכויות של הרוב.

ד"ר איתן אדרס:

האם זה עומד בסתירה ליהודית ודמוקרטית? לדוגמה, אם שבת היא יום המנוחה...

פרופ' דני פילק:

כל זה יכול להיות מבלי שתהיה מוגדרת כיהודית חוקתית. זה שני דברים שונים. זה שהשפה, המסורת, החגים יהיו יהודים זה לא אומר שמדינה צריכה להיות מוגדרת כמדינה יהודית. כי ברגע שהמדינה מוגדרת כמדינה יהודית ל-20% מהאוכלוסייה קשה להזדהות איתה ולראות אותה כמדינה שלהם. וזה לא חסם שהשבת תהיה יום המנוחה או שהחגים או שהעברית תהיה השפה המרכזית שלה.

אני רוצה להגיד משהו לגבי ישראל 2030, שהיה קצת בדברים של מיכאל ועופרה ואני רוצה לחזק, וזה הסיפור של סולידריות. סולידריות שחוצה את הגבולות האתנו-לאומיים. זה לא מקרה לדעתי, שמשלושת התמות של המהפכה הצרפתית, היחידה שלא הייתה בקפלן בהפגנות זה סולידריות. היה דיבור על חירות, היה קצת דיבור על שוויון, בעיקר כשוויון בנטל, וקצת כשוויון יהודי ערבי בשוליים. אבל סולידריות לא היה שמה. וסולידריות זאת הרגל השלישית. וסולידריות נבנית על ידי מוסדות שבונים סולידריות. ואני חושב שזה לא מקרה שהמערכת היחידה שתפקדה אחרי השביעי באוקטובר זאת מערכת הבריאות, חוץ מבריאות הנפש. זו לא מערכת שלטונית. אני לא מדבר מהמערכות המדינתיות, המערכת היחידה שתפקדה היא מערכת הבריאות. החל מהסעיף הראשון של חוק ביטוח בריאות ממלכתי, הסולידריות טבועה בה בצורה מאוד מאוד עמוקה. והיו ניסיונות הפרטה וחונקים את מערכת הבריאות... ועדיין, אחרי השבעה באוקטובר, זו המערכת שתפקדה.

יש המון מחקר, מערכות סולידריות מייצרות סולידריות בעוד שפירוק של מערכות סולידריות מחזקות אינדיווידואליזם. והאינדיווידואליזם זה, דרך אגב, יסוד אחר כך לתגובות פופוליסטיות, בעיקר מדירות. אז אם אני הייתי אומר מה צריך לקראת ישראל 2030, דווקא לעשות אחורה פנה בתהליכים של אינדיווידואליזציה והפרטה, ולבנות יותר יותר מוסדות סולידריים, אבל מוסדות סולידריים לא של סולידריות אתנו-לאומית, סולידריות שהיא מבוססת על האזרחות המשותפת.

תא"ל (מיל.) רליק שפיר:

אני רוצה להביא מהניסיון שלנו בבראשית. ניסינו לגייס אנשים כמה שיותר בימין הדתי. המסמך שלנו היה מגילת העצמאות עם קצת פרפראות מסביב שצובעות אותו בצבע של ליברל-דמוקרטיה. ואנחנו ניסינו לחדור כמה שאפשר ימינה, אני לא אגיד שמות, אבל הגענו לחברון. הגענו לישיבת עטרת כהנים, קבוצה שהיו בה חמישה אנשים מכל הצדדים. הרב טאו יירט את חלק מהאנשים שפנינו אליהם

ופשוט איים עליהם שאם הם יצטרפו אלינו הם יפגעו, אם בגיוס תלמידים או כלכלית. ואנחנו הבנו שהם פשוט לא איתנו. כלומר, המאבק לא יכול להכיל את כולם. יכול להכיל את כל אלה שמסכימים לשחק בחוקי משחק מסוימים: שיש חוקה, למשל. חלק מהדברים שדיברנו עליהם זה חוקה. רז נזרי היה חלק מהקבוצה וידידה שטרן שכנע אותנו ללכת על חוקה רזה ולא להרחיב אותה יותר מידי.

מה שאני רוצה להגיד: נושא של 'יהודית ודמוקרטיה' גם המילה 'יהודית', מה המשמעות שלה? ואיך היא נתפסת על ידי אלה שתופסים את עצמם כמייצגי היהדות? אי אפשר להסתדר עם כולם ולהכיל את כולם, זה לא ילך. ולכן צריך להגדיר מה הם הגבולות. הניסיון שהיה שאמרו לנו 'חברה, עד כאן, אנחנו נפגע במי שישתף פעולה עם הגדרות של מגילת העצמאות'. אז אני רק הוספתי את זה בתור ניסיון שבו התחלנו ומי יודע לאן הגיע.

ד"ר נוהאד עלי:

עצם האמירה ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית זו אמירה פופוליסטית כי בעצם שני המרכיבים לא הולכים ביחד. 'יהודית' זו מדינה שהיא מעדיפה את היהודי על האחר. לא יכול להיות לא מבחינה אתית, לא מבחינה משפטית, לא מבחינה נורמטיבית, מכל בחינה, ישראל לא יכולה להיות גם יהודית וגם דמוקרטית.

ישראל הדמוקרטית בעצם מחוקקת חוקים אנטי דמוקרטיים. ישראל היהודית מחוקקת חוקים אנטי ערביים. או כפי שכבר נאמר: ישראל היא דמוקרטית ליהודים, ויהודית לערבים.

מדינת ישראל היהודית והדמוקרטית חוקקה לפחות 45-47 חוקים שהם אנטי דמוקרטיים ואנטי ערבים. חוק יסוד הלאום הוא חלק ממערכת החוקים. זה מתחיל בחוק השבות. חוק השבות הוא לא חוק גזעני? חוק השבות הוא חוק גזעני. אני יכול להבין למה חוקק החוק הזה, כדי לשריין שהיהודים יהיו רוב גדול בתוך המדינה הזו. חוק מקרקעי ישראל, חוק ועדות הקבלה, חוק פיתוח הנגב.

אני תמיד טוען, גם כשדיברנו על מגילת העצמאות, למה המילה דמוקרטית לא מופיעה במגילת העצמאות? לדעתי, ההסברים למה המושג דמוקרטיה לא מופיעה לא באמת משכנעים. אני תמיד טוען איך משפטנים, איך שופטים כאילו מתיישרים בין שני החלקים הללו של המשוואה. ישראל היא מדינת היהודים ולא מדינת הישראלים. ישראל היא מדינת הלאום היהודי ולא מדינת אזרחיה. אז אם יש ניצוץ של שוויון בדמוקרטיה, אז בעצם המשוואה הזו לא הולכת ביחד. לצערי, האמירה עצמה "יהודית ודמוקרטית" היא אמירה פופוליסטית.

ד"ר ענת פליגלמן:

הזכרת את מערכת הבריאות. רציתי לציין בקונטקסט של טווח ארוך - הקורונה, וגם בשנה הקודמת, מאבקים של הרופאים: לא מזכירים את מערכת הבריאות בדרך כלל כ"שומרי סף", אבל כל ההגדרות של שומרי סף מתאימות מאוד למערכת הבריאות, במיוחד למערכת בריאות הציבור: אם המערכת פועלת בצורה טובה, לא רואים את הפעילות שלה, אם זה באמצעות חיסונים, כמו בתקופה של הקורונה שכבר עברנו אותה, לכן לא כל כך התייחסנו. העקרונות שמופיעים בחוק ביטוח בריאות ממלכתי, שהם צדק, שוויון וסולידריות, הם גם העקרונות של בריאות הציבור.

רוב הדברים שרציתי להגיד כבר נאמרו, אבל עדיין אני רוצה להביע את החשש שלי לגבי סעיף שני. האם יש דרך חזרה ממשטר פופוליסטי? עדיין לא התייחסתם, לבחירות לרשויות המקומיות שנערכו אתמול ולפרופיל של המצביעים.

לגבי מה שאמר כבוד השופט מלצר, לגבי הכוחות החופשיים שצריכים להתאחד. מעבר לכוחות החופשיים אלו, איך אנחנו נוכל בפועל לעשות את השינוי?

השופט חנן מלצר:

מה שקרה בפולין חבל שלא התרחש אצלנו. בישראל שתי מפלגות קטנות שיכלו להתאחד בחרו שלא להתאחד. ואחר כך קרה מה שקרה. אני פשוט אומר לכם, צריך לראות כי בפולין, הקצוות שהתאחדו שם הרבה יותר רחוקים (מרחק מזרח ומערב) מהפערים שהיו אצלנו בין שתי המפלגות שלא התאחדו.

פרופ' אדם שוורץ:

כשהייתי ילד סבי היה זורק לי משפטים. המשפט שזכור לי במיוחד היה "הכול במידה" שמאוד קומם אותי בתור ילד, כי אני רציתי 'מוחלט'. וככל שאני צובר שערות לבנות אני מגלה שזה כנראה אחד המשפטים הכי חכמים שהאנושות המציאה אי פעם.

שופט קיים כשופט בגלל שזה לא כל כך פשוט. פופולזם, זה נכון שהוא רוצה אידיאולוגיה רזה, אבל רזה זה שטוח, ורזה זה שחור לבן. ומבחינה זאת, מי שאומר ש'דמוקרטיה יהודית' לא הולך ביחד הוא פופוליסט. הוא משטיח את הדיון למקום שאומר 'אם זה לא פרפקט אז זה לא קיים' אני נשוי כבר הרבה מאוד שנים, 45, זה לא פרפקט, אבל זה קיים.

אני מתחבר לשלמה בעניין הזה לגמרי. העולם מסובך. היהדות תמיד הכירה בזה שהעולם מורכב ושהצד האנושי צריך להוביל חלק גדול מההחלטות ולא הצדק המוחלט, ובוודאי לא הקיצוניים. רק עוד משפט אחד שבכלל לא מתחבר למה שאמרת ולדעתי הוא חשוב: אני חושב שיש שתי תנועות דתיות פונדמנטליסטיות במזרח התיכון, אחת יהודית ואחת אסלאמית. ורוב מוחלט של האנשים האחרים מבינים שהן סכנה קיומית, והן מצליחות לגרור את שני הצדדים כל אחד לפינת הטהרנית. כל זמן שלא נחלץ מהדבר הזה לא נצא מזה. מה שרליק אמר זו אחד מהאמיתות שאני לא רואה אותן מספיק מונחות על השולחן. מדינת ישראל עם המשיחיים לא תשרוד. אני לא יודע אם ל-2030 נגיע או לא, הרבה אחר כך בטוח שלא.

כל הדברים שקרו בעולם המודרני קרו מהכרה שהעולם מורכב. במדע, במדעים הרכים, בכל המקומות. כל מקום שאנשים עשו את העולם פשוט שום דבר לא התקדם קדימה ורק נזק נגרם. אז אנחנו צריכים ללמוד, לחנך את העולם שסביבנו לפחות, ואני באמת לא יודע איך מגיעים לחינוך כשהפופוליסטים עסוקים במרץ ובהצלחה ניכרת בלחנך לכיוון שקל מאוד לקלוט, כי בגנים שלנו אנחנו רוצים את הפשוט ואת הזכר אלפא שיוכיח אותנו, וסליחה לכל הנשים, זה יש לנו בגנים מה לעשות? בזה צריך להילחם, בזה הנאורות ניסתה להילחם. במשפט אחרון אני חושב שאנחנו גזע שהתחלנו יחידים, והגענו לשבטים, ועברנו לנאורות. ועכשיו אנחנו בעידן העדרים הגלובליים.

הרב שלמה ברין:

יש מתח בין מדינה יהודית ודמוקרטית, אי אפשר להתכחש לזה. אני רוצה שהמדינה תהיה מדינה יהודית ודמוקרטית ואני מודע למתחים האלה, אבל מתח זה לא דבר שלילי. אני רוצה שהמדינה תהיה שוויונית, אני רוצה שלמדינה תהיה חוקה, אני מבחינתי, מדינה יהודית זה לא מדינת הלכה, אבל מדינה שמשמרת סממנים יהודיים מסורתיים, בהחלט כן.

אני נגד חוקים הלכתיים, אני נגד חוק החמץ, אני נגד חוקים כאלה שמנסים לכפות עניינים דתיים, אני לא נכנס בכלל לשאלת הגיוס, לא פותח פה את החומר הנפץ שמקומם אותי. אבל המתח הזה בין מדינה יהודית למודרנית הוא חלק מהאתוס הציוני הבסיסי ביותר. אבותיי באו לכאן והקימו כאן מדינה, וסבא שלי עלה לארץ בשנות השלושים להקים פה מדינה ועבד בפרדסים כי הוא ראה את עצמו מגשים איזה שהוא חלום יהודי וציוני. וזה לא הולך ביחד עם מדינה שאינה מדינה יהודית ורק דמוקרטית. נכון, יש מתחים ולא צריך להיבהל מזה.

שמעתי פעם משהו מאוד חכם מפרופסור שלמה אבינרי. הוא אמר שאתה הולך על איזה פרויקט, גם במובן הלאומי או בכלל, גם להיות צודק ב-90% זה בסדר. אז אתה לא 100%. אני מעדיף להיות 90% דמוקרטיה ו-90% יהודית מאשר להיות 100% יהודית ולא דמוקרטית או 100% דמוקרטית ולא יהודית.

אז אני לא הולך על הכל, אבל ה-90% או ה-80% זה הרבה מאוד. זה מכיל מתחים ואם לחזור על מנטרת הפשרה, המתחים האלה הם בריאים. זה העם, אלה היהודים של המדינה היהודית. זו המדינה שבה הרוב הוא רוב יהודי.

מר תמיר פרדו:

כשאתה אומר לי 90% אני אומר בסדר. אם אתה אומר לי 40% זה כבר לא בסדר.

הרב שלמה ברין:

בסדר, נדבר על העיקרון.

אני רוצה להוסיף פה שני משפטים, אני חושב שפשרת גביזון-מזן היא דוגמה טובה ל-80% או ל-90%. לא אומר שצריך לקדש אותה, אבל זה היה מאמץ ששני אנשים שבאו משני קצוות והגיעו לאיזשהו עמק השווה.

ד"ר ראובן גל: קשה לקרוא לה דוגמה טובה אם זוכרים מה קרה איתה.

הרב שלמה ברין: בגלל שלצערי הדתיים דחו אותה.

ד"ר מיטל פינטו: אז אנחנו לא ב-80%.

הרב שלמה ברין:

בסדר, אני אומר למה אנחנו רוצים להגיע ב-2030.

אני רוצה להגיד לך עוד מה זה מדינה יהודית בעיניי, ואני חוזר למה שאתה אמרת על האחוה על הסולידריות. ואני רוצה להגיד לכם סיפור אישי. לפני שנתיים הייתי כמעט שבועיים באשפוז באירוע רפואי קשה. הייתי בבית החולים הר הצופים בירושלים.

הגאווה היהודית והציונית שאני הרגשתי כשהייתי באשפוז, ללא הבדל דת, גזע ומין בחדר שאני אושפזתי בו היו ערבים, היו דרי רחוב, והיו שועי ארץ היה אחד נשיא מקהילה מלונדון לידו שכב ערבי מעיסויה וכולם קיבלו אותו טיפול, אותו יחס וזה היה מדהים. זה בעיני דבר יהודי. בזה אני הרגשתי הצלחה אדירה של מדינת ישראל הציונית, היהודית והדמוקרטית. זה הרבה יותר חשוב בעיני מחוק החמץ או מאיזה חוקים אחרים.

פרופ' אדם שוורץ:

אני רוצה להתייחס למשפט אחד שאמר שלמה. אני חושב שהטרגדיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית היא חטיפת מושג היהדות על ידי הטהרנים. זה שבראש הרבנות הראשית יושב בן אדם שהוא אלוף הטהרנים ולא רואה את המגוון של היהדות ולא חושב כמו שלמה, אלא מנסה לסחוב את כולם לאיזושהי פינה בכוח, זה גרם לכך שמדינת ישראל היום היא הרבה פחות יהודית מבחינת תחושת העם מאשר היא הייתה בדור שלי. וכשהילדים שלי אומרים שהם לא יתקרבו לרב כשהם יתחתנו, אני מבין מאיפה זה בא. זה בא מהטהרנות ומזה שאנחנו, אנשים כמונו, הסכימו שהם יגדירו שהם יותר יהודים ולכן הם יגדירו מה זו יהדות.

פרופ' עלי זלצברגר: זו לא טהרנות, זו פנטיות.

פרופ' אדם שוורץ: הם יחליטו בשבילי מה זה יהודי?

ד"ר ראובן גל:

אני מנסה לחבר בין סעיף 1 לסעיף 3, בין הכלים האפשריים שחיפשנו אותם לבין הנושא של יהודית ודמוקרטית.

בין הכלים שהוצעו כאן אני מזהה חלוקה לשתי קטגוריות עיקריות: האחת היא בתחום המנגנונים, כמו הגבלת קדנציות וכו'. הקטגוריה השנייה היא בתחום הערכים. ובערכים אני מגלה שיש שתי מגמות שבעיניי שונות זו מזו. דוד חודק דיבר על ערך הנאורות, נאורות כערך מרכזי נוגד-פופוליזם. ואני רואה בבחירת הערך הזה בעייתיות אם אני בוחן אותו באספקלריית היהדות. אתה, דוד, אמרת 'נאורות זה מדע, טכנולוגיה, קידמה' – לא הזכרת יהדות. ואני מתאר לעצמי שרבים כאן בשולחן העגול, בוודאי הרב שלמה ברין, יגידו 'גם יהדות, לאו דווקא במובנה הדתי, הצר, כוללת נאורות'. ולכן אני הייתי שוקל ערך אחר – כערך נוגד-פופוליזם – במקום נאורות; משהו בתחום של סובלנות. אני הולך קצת עם מה שדני

פילק דיבר עליו קודם – על היכולת להכיל, לקבל, לשמוע את האחר, את זה שהוא 'לא משלנו'. ובין נאורות לסובלנות אני רואה הבדל מאוד גדול. נדמה לי שאם אנחנו נלך על סובלנות כערך מפתח, אפילו נוהאד, חברנו הישראלי-פלשתיני, יוכל לחיות עם פרשנות של 'יהודית ודמוקרטית' כאשר בשתייהן יהיה רכיב של סובלנות.

ואם הזכרת את מדן-גביזון, אני חושב שאחת התקלות שקרו לאמנה הזו של מדן-גביזון הייתה שלא נתנה מספיק סובלנות לביקורת על הנאורות שהם ניסו לגלות שם. נראה לי שהסובלנות תהיה מילת המפתח.

השופט חנן מלצר:

קצת להעמיד עובדות היסטוריות. בשעתו לפני כ"ט בנובמבר ב-31 באוגוסט הייתה ועדה של האו"ם שהמליצה על הקמת שתי מדינות: יהודית וערבית או יהודית ופלסטינית.

מה שחשוב ולא יודעים, שלפני זה ב-14 לאוגוסט, כמה ימים קודם, האנגלים נתנו עצמאות לפקיסטן, ופקיסטן הגדירה את עצמה ומוגדרת עד היום כמדינה כ'רפובליקה אסלאמית'. כתוב את זה בחוקה שלהם. והאנגלים הסכימו לוותר על המנדט שלהם והלכו על המודל הזה.

עכשיו מי שעשה וקבע שאצלנו זו תהיה מדינה יהודית ודמוקרטית היה פרופסור אמנון רובינשטיין ז"ל באחת מהברקותיו. וכאן אני מגיע להתנגדות שהובעה בשעתו כנגד החלטת החלוקה על ידי הנציגים הערבים וזה רלוונטי אפילו להיום. בשעתו הערבים דחו את ההחלטה הזאת ולימים לגבי התיבה: **מדינה יהודית ודמוקרטית**, פרופ' אהרון ברק עשה אבחנה ראויה. אתם מכירים בוודאי את עמדתו של פרופ' ברק, שהסביר לגבי מעמדו של **חוק השבות**. שנותן למעשה עדיפות לכל יהודי שרוצה לעלות ארצה. מה עשה פרופ' ברק בהגות שלו? הוא גרס שהחוק הזה תואם את העניין של מדינה יהודית ודמוקרטית. לגבי הכניסה לישראל אבל מרגע שמישהו מגיע לכאן, וכל תושבי הארץ באשר הם, יש להם שוויון זכויות. חוק השבות זה רק כרטיס כניסה. אז קודם כל עשיתי סדר כי צריך לעשות סדר במונחים, (וכאן אני אומר לכם שאת הקריירה שלי התחלתי כאסיסטנט של פרופסור רובינשטיין). כשאני שומע שיש פה מי שמתנגד לרעיון של מדינה יהודית אני לא מקבל את השלילה שהובעה בזה. וההבחנה שעשה פרופסור ברק היא אבחנה טובה אף שאפשר לבקר אותה אבל לא את הרעיון של מדינה יהודית ודמוקרטית אבל אני אסיים בקשר לפקיסטן. שימו לב שפקיסטן היא גם המדינה המוסלמית היחידה שיש לה באופן פורמלי נשק גרעיני, אבל אצלה לא היה בנמצא פרופסור רובינשטיין ולא עשו אצלה את האבחנה הזו. עם זאת, עד היום לא שמעתי מהמבקרים של רעיון המדינה היהודית הדמוקרטית - שני דברים: א. גינוי לעובדה שיש רפובליקה אסלאמית כמו פקיסטן, ו-ב. שם לא הכניסו לחוקה את הנושא של דמוקרטיה. אצלנו יש בהגדרת המדינה את הנושא של דמוקרטיה.

נכון שיש לפעמים מתחים בין שני המושגים הללו, אבל התפיסה שלי שאפשר לחיות ביחד תחת התיבה הנ"ל וזוהי התפיסה שעכשיו כב' הרב ביטא אותה, ואני בהחלט מקבל אותה. אז אני לא מקבל שצריכים לשלול את עצם יהדות המדינה. יש מי שסוחר את זה לכיוונים לקצה, באמת כדי לפורר את זה, אבל אפשר לחיות ביחד.

וגם אני רוצה להדגיש, (מבלי להיכנס לצד הפוליטי), כי מי שהתנגד בשעתו לתוכנית החלוקה היו ערבים שיכולים לחזור בהם מהטעות ההיסטורית שנעשתה על ידם. אם יחזרו מעמדתם השלילית הנ"ל – זה יהיה כמובן לא באותם גבולות. כי בינתיים דברים השתנו, בעקבות תקיפות של ישראל וההישגים הטריטוריאליים שלה תוך כדי הדיפת התוקפים אבל ככל שמישהו חושב על הדברים הוא יכול גם לנסות

ולתקן את הטעות ההיסטורית שהוא עשה בעבר ולהשלים עם הרעיון שביסוד שתי המדינות. ושוב אני לא מתכוון לפלוני או לאלמוני, אני מדבר באופן כללי, וזה הפתרון המוצע שלנו.

לסיכום: יש מי שמנצלים בפופוליזם את המושג הזה של מדינה יהודית ודמוקרטית, אבל אנשים סבירים והגיוניים יכולים לחיות עם המונח יהודית ודמוקרטית.

ד"ר עופרה בן ישי :

שתי הערות. אחת: אני חושבת שזה נכון גם מבחינתנו כשולחן, אבל גם כהבנה מחוץ לחדר הזה, שטהרנים יש בשני הצדדים, והמשמעות של תחילת הריפוי במובן הזה זה לא לחפש את הטהרנים בצד השני, אלא להסתכל במראה. אני חושבת שזה מאוד חשוב כי אחרת, בלי להפעיל את היד הזאת אין שם דרך.

הדבר השני שאני רוצה להעלות סימן שאלה זה שיש קשר בין היכולת למצוא אנרגיות לסולידריות לבין איום חיצוני. ואני רוצה לשאול האם אדי הדלק של השביעי לאוקטובר מייצרים לנו איזושהי נקודת זמן של חלון הזדמנויות היסטורי לייצר כאן איזושהי אנרגיה שעובדת על סולידריות, ולא לדבר רק על פתרונות רחוקים יותר, כי ככל שהאיום ילך ויתרחק ככה תהיה בחזרה מחלוקת עמוקה אנחנו כבר רואים את זה, החזרה של הקבוצות למקומות המוכרים.

מר תמיר פרדו:

מבחינת מדינה של יהודים, פה בתוך החדר אם היית רוצה לקיים את הדיון בצורה הוגנת אז רבע מהיושבים פה היו צריכים להיות לא יהודים. אבל גם חמישית או שישית מהאנשים שיושבים פה צריכים להיות חרדים. אנחנו יושבים פה בשיח שקל מאוד להסכים ואולי על -90% נגיע פה להסכמה. אבל אם היינו שמים כרגע את הפרופורציה ברמת השבטים שעלו בנאום נשיא המדינה היינו מגלים שהשיח הוא גם הרבה יותר קשה. גם אם היינו לוקחים בתוך כל הקבוצות האלה את האנשים הכי מתונים עדיין היה מאוד קשה לשים את הדבק בין הקבוצות השונות. אנחנו עושים פה במידה רבה את השיח בינינו לבין עצמנו, שקל מאוד קל מאוד להסכים, אני כבן לניצולי שואה וכמישהו שגדל בארץ ברור לי לגמרי מה זה היהודית וגם מה זה הדמוקרטיה. אבל מי צריך להגדיר את הדמוקרטיה לידידי נוהאד? הוא צריך להגדיר את הדמוקרטיה. כי הוא המדד הנכון לדמוקרטיה, לא אני. ואת זה אנחנו לא עושים. זאת אומרת כשאני חושב על 2030 אני צריך לחשוב בכיוון הזה. אני צריך להגיד שנוהאד ומי שמגיע מדלית אל כרמל ומי שמגיע מבני ברק, החרדי מבני ברק, יכול מחר לשבת על הכיסא הזה ולהרגיש את אותה הרגשה שביטא נוהאד ואסור שזה יקרה.

ד"ר נוהאד עלי:

כבוד השופט התייחס לפקיסטן. המשמעות של המילה פקיסטן בפרסית היא מדינת הטהרה. פקיסטן היא לא מדינת העולם המוסלמי והיא לא מדינת הלאום המוסלמי, היא מדינה האסלאמית, לא מדינת הלאום האסלאם. ההשוואה היא לא נכונה.

ד"ר איתן אדרס:

ב-2021 בזמן הקורונה, ראובן ואני ערכנו מחקר שמטרתו הייתה לזהות רעיון מסדר למדינת ישראל לעשורים הקרובים. ראיינו 40 אנשים מכל הגוונים והקבוצות ושאלנו אלו ערכים יכולים לשמש כרעיון המסדר למדינת ישראל. כשערכנו את ההצעות שקבלנו, גילינו שהכול מתיישב עם פרק החזון של מגילת העצמאות. ערכנו סקר בקרב החברה היהודית, 79% מהחברה היהודית על גווניה השונים תמכו. עשינו סקר פנים אל פנים בהובלת נוהאד עלי בחברה הערבית והתוצאה הייתה 72% תמכו. בפרק החזון, לא בפרק ההיסטורי. יש פה את החוברת ואני מציע לעיין כי זה מתחבר נהדר למה שצריך לקרות. כלומר, פרק החזון של מגילת העצמאות אושר על ידי הציבור כרעיון מסדר למדינת ישראל.

ולעניין הפופוליזם - המחקרים מעידים שמנהיגים פופוליסטים לא מתחלפים בדרכים רגילות. בדרך כלל הירידה מהשלטון של מנהיג פופוליסט כרוכה בדרמה פוליטית. שערוריות מהותיות עשויות להוביל להדחה. משבר חוקתי וסירוב לפרוש יכולים להוביל להדחה, וגם הפיכות צבאית יכולות להוביל להדחה. לפני כשלוש שנים רציתי לחקור את השאלה האם תיתכן הפיכה צבאית בישראל, התייעצתי עם אנשים רבים שטענו כי 'אין מצב, במדינת ישראל לא תיתכן הפיכה צבאית'. שאלתי את אחד המומחים איתו התייעצתי איך הוא מסביר קביעה זו? תשובתו הייתה: 'החברה האזרחית בישראל חזקה מאד כך שלא יכולה להתרחש הפיכה צבאית'.

ואז התעוררה המחאה הציבורית במלוא עוצמתה, במיוחד אחרי "ליל גלנט" במרץ 2023. האם התגייסותה של החברה האזרחית יכולה להוביל להחלפת הממשלה הפופוליסטית?

השאלה, לאור מה ששמענו והשמענו האם פורום כמו זה שהתכנס כאן היום, יכול לעשות משהו, או לעודד עשייה, מעבר לדיון התיאורטי?

פה אני קורא לחשיבה ולפעולות רלוונטיות למשל בתחום המחקר? למשל, נושא שעלה אצלנו בקבוצה הפנימית הוא הקשר בין פופוליזם לחינוך, האם יש קשר סיבתי מעבר לקורולציה שנראית ברורה? האם ניתן להציע דרכי פעולה?

מר רפי נווה:

דיברת על הנושא של מגילת העצמאות ועל ניסיון לגייס תמיכה. איפה נתקע הניסיון לקבל תמיכה גורפת על זה?

ד"ר איתן אדרס:

היינו אצל נשיא המדינה ב-2021 עם העבודה הזאת והוא מאוד התלהב. הצענו לו שייקח הובלה ויהפוך זאת לפרויקט לאומי. תגובת הנשיא הייתה: 'אני אזכיר את זה בכל הנאומים שלי'. הוא אכן עמד בדבריו, אבל הוא נמנע מעשייה משמעותית.

כשהתחילה פעולת פורום בראשית, ניסיתי להשפיע שייקחו את מגילת העצמאות כפלטפורמה לפעילות משותפת. אבל לדאבוני נכשלנו. אני חושב שהייתה לנו תרומה לכך שמגילת העצמאות הפכה להיות נושא מדובר.

להזכירכם, המגילה הייתה כפוסטר על קירות בתי הספר כשאישי אינו קורא אותה. והנה התחילה להיות נושא מדובר שתפס תאוצה. לשמחתי, המחאה העלתה את המגילה, שאימוצה הציבורי הוא צעד ממתן פופולזים.

אני פותח את השולחן, הכול פתוח, מה החכמונו היום אם החכמונו, ואם כן, האם אנחנו יכולים ליזום דברים שיקדמו את מדינת ישראל.

פרופ' מיכה פופר:

אני רוצה להציג אירוע שקרה לפני כ-15 שנים. הייתה לנו יוזמה לפתוח תכנית מנהיגות של יהודים וערבים בגליל. הרעיון ישב על ההנחה שיש פה אזור שחיים בו יהודים וערבים, אין קו ירוק, יש אזור תעשייה שרוצים לפתח, יש מערכת חינוך המאפשרת שיתוף ברמת הילדים. קיצורו של דבר, ההנחה הייתה שאפשר לבנות בתנאים הללו מודל חיקוי של "חיים ביחד" על בסיס חיי היום יום של אנשים.

בנינו את התכנית ממש ב"פינצטה". בחרנו 8 מנהיגים מהישובים היהודיים בדיוק אותו מספר מהכפרים הערביים. הייתה מנהלת יהודייה ומנהל ערבי, חברי ה board היו חציים ערבים וחציים יהודים. הכול היה שוויוני באופן מוחלט. היינו ממש אובססיביים לגבי השוויון.

נסענו לפיטסבורג עם התוכנית לפגישה עם תורמים פוטנציאליים. חצי שנה הוקדשה כדי לגייס תורמים פוטנציאליים מכל רחבי ארה"ב והבאתם לפיטסבורג לחצי יום. באותו היום הצגנו את התכנית את רעיון מודל החיקוי וגייסנו כסף.

בדרך חזרה לישראל ישב לידי במטוס אחד המנהיגים הערבים ואמר לי תוך כדי שיחה על מה שהיה: "שוב אתם *patronizing us*" – תגובה שהדהימה אותי הן לנוכח התחושה שאנחנו עובדים נכון והן לאור ההתלהבות וההצלחה בפגישת התורמים. "מדוע אתה מרגיש כך?" שאלתי בתדהמה לאור המאמצים הכבירים כל כך שעשינו... "הכסף שנתרם הוא יהודי" השיב בן שיחי... חשתי שלא משנה מה שאנחנו עושים. ברמה סמויה מעינינו תמיד נשארים רגשות ששומרים על הפרדה ושסע.

אני פותח את הדבר הזה, כי אני חושב שאנחנו מדברים פה על היבטים גלויים שחלקם אפילו פורמליים: שינוי כללי המשחק, שומרי הסף, חקיקה, מוסדות, אני חושב שהכול נכון, הכול צריך לעשות ולבזר את הכוח וודאי, אבל מעבר לזה צריך לפתח שיח שוטף וישיר העוסק בהיבטים הרגשיים הסמויים שהם רוויי סטראוטיפים.

אני עכשיו בא למפונים משדרות ואומרים לי אנשים 'לא ידענו שאתם נחמדים'. חשבנו שאתם מתנשאים. לא רצינו אותכם ממש ככה, בשפה הזאת. יש בזה איזה שיעור. כל מי שחי כמה שנים בארצות הברית - חברה שקיימת 250 שנה (כמדינה) רואה לכאורה למרבית הפליאה חברה שהיא משוסעת למרות השנים הרבות הרי הם חרטו על דגלם את רעיון כור ההיתוך. אני מביא מסגרת התייחסות זו משום שאני חושב שמדובר בדינמיקה של חברות הגירה שאנחנו חלק ממנה. בחברות כאלה יש תחושה מאוד חריפה בקרב חלקים מהאוכלוסייה לפיה מי שבא קודם יש לו קלפים יותר טובים. זה לדעתי חוצה קבוצות אתניות. זה פקטור שכמעט לא מתייחסים אליו. יש טינה, יש שנאה. רבים מהמונהגים להערכתנו מצביעים למנהיגים פופוליסטים שילחמו נגד מושאי הטינה שלהם ולא מתוך הזדהות עם המנהיג או הכרה ביכולותיו לתרום לחברה.

זה נושא שאני עוסק בו לאחרונה בצורה יותר אינטנסיבית, ואני חושב שצריך לפתח את השיח הזה מלמטה בבתי ספר, חלק זה צריך להתקיים בנוסף לחלק הפורמלי והמשפטי, בלי זה תחושת השסע לא תעלם.

ד"ר ראובן גל:

אני זוכר את הפרויקט שהזכיר מיכה, ואת התסכול. בסוף לא יצא מזה מה שקיוונו שיצא. תת-הכותרת של מוסד שמואל נאמן היא 'למחקר מדיניות לאומית', והמנהל הנוכחי של המוסד מדגיש חזר והדגש שמוסד נאמן צריך להתכנס ולהתמקד בכיוון של חידוד ושיפור המדיניות הלאומית ביחס למוסדות השכלה גבוהה. אז דומני שיש כאן אתגר שאפשר להציב לעצמנו: רוב היושבים כאן סביב השולחן, כאשר היינו סטודנטים באוניברסיטה – לא היו אז לימודי מגדר, גם לא היו לימודי סביבה, לא היה דבר כזה. היום אין אוניברסיטה בלי פקולטה או מחלקה או לפחות מסגרת של לימודי סביבה או לימודי מגדר. כנ"ל לגבי הנושא של יזמות וחדשנות, ויש ודאי עוד דוגמאות. בקיצור, יש דיסציפלינות שלא היו קיימות לפני 10 ו-20 ובטח 30 ו-40 שנה, אבל כיום נראה שאי אפשר בלעדיהן. ואני שואל את עצמי האם אין זה מתפקידנו, כמוסד שמכוון להשכלה גבוהה, לפעול ליצירת דיסציפלינה אקדמית של לימודי סבלנות, או נאורות (עם התיקון שהיצענו), או לימודי דו-קיום – כל מה שיכול לתקן, או לשנות, או להתגבר על פופוליזם. נקרא לזה 'אוריינות לתהליכים פוליטיים מקלקלים או הרסניים'. נלמד שם איך מפתחים אוריינות כזו. אנחנו מלמדים אוריינות לקריאה, למתמטיקה, למדע – אבל אין לנו אוריינות לתהליכים פוליטיים, לקלקולים פוליטיים. אז אני אומר: בואו נפעל להקמת הפקולטה, התחום, הדיסציפלינה שתשים את זה במרכז. נדמה לי שזה צריך להיות הכיוון היישומי.

פרופ' עדו ערב:

למרות שאני פסיכולוג וגם הייתי באיזשהו שלב במילואים בממד"ה אני רוצה להציג דעה קצת אחרת. אני חושב שזה מאוד קשה לחנך לנאורות. סיפרתי לכם שכתלמיד בית ספר לא הצלחתי להבין את הסיפור למה זה חשוב שיהיו שלוש רשויות. לדעתי ניתן לשפר חינוך לחשיבה לוגית על ידי הוראה של העקרונות של תורת המשחקים. ההבנה של עקרונות אלו סייע לי להבין את הערך של הפרדת רשויות: כאשר חושבים על האפשרות שחלק מהמשחקים הוא רציונאלי קל להבין שיש שללא שומרי סף, יהיו שחקנים שיגנבו את הקופה הציבורית וכאן הייתי אומר שלפני שאנחנו מדברים על תואר גבוה, בבית ספר תיכון צריכים ללמד קצת כלכלה, אולי כחלק מהוראת המתמטיקה או כלכלה. חשוב להבין שאם אנשים רציונליים יקבלו כוח בלתי מוגבל, הם עלולים לפגוע בכלל. במילים אחרות, אני חושב שללמד נאורות זה קשה. לדעתי, כדאי לקחת יותר ברצינות את התיאוריה הרציונלית.

אני ממש לא מסכים לזה שהבחרים יודעים מה שהם רוצים, למנהיג רציונאלי בעייתי מאוד קל לבלבל את הציבור. לכן חשוב לחנך את הציבור. יתכן שמי שילמד על המודל הרציונלי לפני הדיון בערך של הפרדת רשויות, יבין את הערך של הפרדה טוב יותר.

פרופ' אדם שוורץ:

רוצה להתייחס לשני הדברים, קודם כל לפני שמלמדים תורת המשחקים צריך ללמד את המושג של אופטימיזציה. באופן מפתיע, כמי שעסק בזה כל חייו חשבתי שאנחנו נולדים עם זה, אבל מסתבר שלא. וצריך להנחיל את המושגים של חשיבה במובן הרציונלי. כי שוב, אני מוכרח להגיד, אני לא רוצה להעליב, אבל יצא לי לשבת מול עורכי דין ולהגיד להם 'זה לא קונסיסטנטי'. וזה לוקח לי חצי שעה להסביר להם למה זה לא. לכל מי שלמד מתמטיקה זה טריוויאלי. אז יש לנו מחסור בכישורי חיים מאוד מאוד בסיסיים, שעליהם אפשר לבנות גם את הדבר הזה.

כל חיי הייתי מאוד אופטימי והיום אני די פסימיסט. אני חושב שלטובת הדיון הזה, כדי שיהיה אופטימאלי, מי שמתכוון להעלות הצעות של חוקה, חוקים, כל מה שהוא בסגנון הזה אני מציע לא לנסות. אני לא היסטוריון אבל אני יודע לקרוא, כל הפופוליסטים לקחו מצב שהיה חוק, בישראל היה חוק, היה בית משפט, פרקו הכול. בישראל מפרקים את הצבא, פירקו את בית המשפט. בית המשפט היום הוא בית משפט מפוחד שמגמגם לכל הכיוונים.

מי שתופס את השלטון והאינטרסים שלו הם לא טובת העם, כל מה שתעשה בחוק, מה שאתה רוצה, מנגנונים, יתפרק. הדבר היחידי שיכול לעמוד מולו זה החברה האזרחית. וזה חוזר למה שאמר שלמה, שזה במובן כזה או אחר חינוך, כולל כלים. בזה אני מסכים לגמרי עם עידו, ויש לזה הוכחות מפה ועד להודעה חדשה, רוב האנשים לא יודעים לחשוב, רוב אלה שיודעים לחשוב מתעצלים לחשוב. להגיע למצב שהחברה האזרחית מסוגלת לשפוט דברים ולקבל החלטות סבירות זה קפיצה ענקית, אבל בלי זה אנחנו ניפול לידיים של אפורטוניסטים.

אני קפיטליסט לגמרי, אבל הערך של הכסף הגיע היום למצב שמספיק מספר של יד אחת של אנשים שיש להם הרבה כסף שהם מסובבים הכול לטובתם, ומשכיבים את כל העולם פרקדן. ואני שוב מציע לקרוא גם את הספר של מיכה גוזמן על מהפכת הקשב, שבפרק האחרון, לפי דעתי, מישהו הכריח אותו לכתוב פרק אופטימי, אבל אין לו שום בסיס במציאות, זה ספר פסימי מאין כמוהו, שמראה איך עושים לנו מניפולציה על התודעה בהצלחה פנומנלית, לטובת אינטרס כספי. וחופף מאשר להביא אנשים למצב שמבינים מה מעוללים להם ומתקוממים אני לא רואה תקומה אחרת.

ד"ר ענת פליגלמן:

אנחנו רואים מה קרה במערכת החינוך. לדוגמא, הייתה בעבר בבית הספר תוכנית שהוזכרה כאן, לקירוב לבבות והכרה הזדית בין יהודים וערבים. היו לתוכנית כמה מטרות, היכרות וכבוד. בחלוף השנים, ראיתי שהתוכנית הזו כבר אינה קימת (זו הייתה תכנית של משרד החינוך) אז דוגמא למקום שאפשר היה לפעול אבל גם תוכנית שהייתה מופעלת בהצלחה כבר בוטלה.

השופט חנן מלצר:

אני רוצה להיות קצת יותר פרקטי. קודם כל, אני לא יודע בדיוק מה הן המטרות הפורמאליות של מוסד שמואל נאמן, אבל אני אגיד לכם: הייתי בשעתו בארצות הברית תקופה יותר ממושכת, ואז ראיתי שם ילדים בני עשר, ילדים אינטליגנטים, להורים מאוד אינטליגנטים, הם ידעו ולמדו וגם הבינו את First amendment. אני נדהמתי שמלמדים אותם, אני לא רוצה להגיד אבל אפילו מגיל גן, וביתר שאת מהכיתות הראשונות של בית הספר העקרונות של החוקה האמריקאית. עכשיו אצלנו לא עושים את זה. שיעורי אזרחות זה באמת באופן כללי כישלון, ויש גם מי שדואגים שזה יהיה כישלון כי אפשר לעשות את זה טוב. אבל לגורמים מסוימים זה לא נוח.

אשתי היא דתייה, בגלל זה הגדירו אותי (כשאיפיינו את בית המשפט העליון, שם היו בזמני 4 שופטים דתיים) כחצי דתי, והסבירו שבבית המשפט העליון יש ארבעה וחצי שופטים דתיים. זאת ועוד אני מזדמן הרבה לבתי כנסת ולקהילות דתיות, ואני רואה את הפופוליזם בפמפלטים שמחלקים שם, וזה נמשך לאורך שנים, עוד לפני עידן הרשתות החברתיות. הפמפלטים המחולקים הם בכמה רמות החל מילדים ועבור למבוגרים, אבל המכנה המשותף הוא שרוב הפמפלטים הם קיצוניים ונוראים. למה אני אומר את זה? כי אין שום פמפלטים נגדיים וצריכים לטפל בזה בחינוך ובהסברה מלמטה.

אני לא יודע אם זה במטרות של מוסד נאמן, אבל אם אתם אומרים שצריך ללמד באקדמיה, אז עכשיו אני מלמד באוניברסיטה העברית תחומים של משפט חוקתי ומנהלי. ואני רואה שיש אפילו דברים בסיסיים שצריך ללמד את הסטודנטים, שהם כבר בפקולטה למשפטים והם לא מודעים לדברים בסיסיים. אז אני מעביר קורס מתקדם, אבל אני צריך לפעמים לחזור לביסיק ולהסביר. אז אם אתם רוצים לשים דגש על מוסדות האקדמיים צריך גם לנקוט יוזמה ולהכניס באמת מקצוע של אזרחות חוקתית או לתת שיעורי העשרה כאלו באוניברסיטאות.

אוסף עוד כי פעם הזמינו לבית הספר של הנכדים שלי להעביר להם בפשטות יסודות של משפט חוקתי, ותאמינו לי שאני הסברתי לילדים הקטנים מהו משפט חוקתי בכיוון שאני רוצה להאמין בו. הם למדו בבית ספר דתי וראיתי שגם המחנכת וגם המנהלת לא היו מאושרות עם מה שאני העברתי שם, אבל הסברה מסוג זה צריכים לעשות.

עכשיו משהו מאוד פרקטי זה, ואתם יכולים להוביל את זה אם אתם רוצים, וזה קציבת קדנציות עליה דברתי קודם לכן. אם תעשו עבודה על זה ותריצו את זה, יש לזה סיכוי לעבור. יש לזה סיכוי לעבור כי זה יחצה גם את הקואליציה וגם את האופוזיציה.

זה דבר שבינתיים לא מריצים, וזה דבר פשוט. צריך ללוות את זה גם במחקר, כי אני גם אומר לכם מה עומד לרעת הרעיון, כי איפה שיש קציבת קדנציות בדרך כלל זה בעת בחירה ישירה, ואנחנו לא נחזור לבחירה ישירה בזמן הקרוב. (ואוי ואבוי לנו אם נחזור). אבל קציבת קדנציות במקום שיש בזה הגיון רב, הוא במסגרת של בחירה ישירה, ואני דולג לרגע שכן גם רצוי כאמור לקצוב קדנציות, גם אצל ראשי הערים (שם מתקיימת בחירה ישירה) אז כאן, אם מעמיקים טיפה במחקר על הדבר הזה, ומוצאים את ההצדקות לקציבת קדנציות, אז אני אומר לכם שיש לכך סיכוי לדעתי ניתן להעביר את זה, וזה דבר שאני לא ראיתי גופים מהסוג שלכם ש"התלבשו" על רעיון מעין זה. אני כבר אומר לכם שבדרך כלל מי שמתנגד לרעיון הוא מי שחושב שאם נבחר פעם אחת הוא יבחר גם בפעמים הבאות ותפיסה זו רווחת גם בקואליציה וגם מי שהוא באופוזיציה וסבור שאם יצליח להיבחר, רצוי שישרוד בשלטון שנים רבות, אבל זה דבר שאתם יכולים לעשות. וזה משלב גם היבט מחקרי מסוים, כי צריך להעמיק בזה ולהסביר,

וגם אחרי זה אפשר ל"הריץ" את הרעיון. מבצע מעין זה ניתן לביצוע בתוך 9 חודשים עד שנה (מחקר 3-4 חודשים, ואחר כך 6 חודשים של הרצת היוזמה).

כאן אני מדגיש כדי שלא תהיה אי הבנה, כי אני לא מציע להחיל את זה רטרואקטיבית. די לנו שהדבר יכנס לחוקה. נכון שגם אם הדבר יהיה בחוקה ניתן יהיה לשנות את העקרון (וכך עשו ברוסיה וגם בסין וגם במדינות דרום אמריקה), אבל ברגע שזה עובר, אז כבר עשינו שינוי גדול, וגם מי שמתנגד מלכתחילה יצטרך להסתגל לכך בדיעבד...

שוב יהיו גם גורמים שירצו להריץ את זה ויגידו שזה אמור לחול גם "אחורה". זאת אומרת אם נניח תהיה הגבלה לשתי קדנציות יהיה מי שיגיד: "אוקיי, מי שכבר עשה X שנים הוא כבר לא יכול להעמיד את עצמו לבחירה מחודשת". כדי להעביר את העקרון ולהכניסו לחוקה אין מקום להחיל את השינוי רטרואקטיבית, - העקרון והכנסתו לחוקה יותר חשובים מפרסונה כזו או אחרת, ועל כך הייתי מציע לכם להתמקד כמוסד.

עו"ד דוד חודק:

אנחנו יושבים פה במוסד אקדמי. לי יש תחושה לפעמים של בגידת האקדמיה. האקדמיה לא תורמת כמעט בעיניי, יודעת לעשות להלכה ולא יודעת לעשות למעשה. לא תורמת בזה. יש כאלה שמסבירים את זה שליטרת הבשר קטנה מדי באקדמיה אז הולכים להיות יועצי הממשלה ואז כבר קנויים ממילא. זה סתם במאמר מוסגר.

אתם מדברים על תהליכים של 30 שנה, אני לא בטוח שנשרוד עד אז הקרקע בוערת ורועדת. השאלה היא, צריך לעשות את כל מה שנאמר פה, אבל האם האקדמיה מסוגלת להרים תוכנית התחדשות למדינת ישראל? בכל הדיסציפלינות לאו דווקא במה שדנו כאן, יש עוד הרבה דיסציפלינות אחרות. אם לא נתחדש נהרס, וזה לא בטווח של 30 שנה, אף אחד לא מחכה לנו. ולכן האם מוסד כזה, אולי בשיתוף מוסדות אקדמיים אחרים, זה לא חייב להיות מונופול, יכול להרים רשת אקדמית שתכין תוכנית התחדשות למדינת ישראל בתוך שנה לא בתוך 30 שנה.

עכשיו, למה אני אומר את זה? כי אני מסתכל על האופוזיציה. האם ראינו איזה תוכנית מהאופוזיציה? אני מעריך את האופוזיציה, חלק מהאנשים לא כולם. לא רואים שום דבר, הכול סיסמאות חלולות, אמירות לא רציניות ולא כוללות, כוללניות ולא מעמיקות. זאת אומרת, אין את זה וודאי בקואליציה ואין באופוזיציה, אז אולי האקדמיה צריכה לדחוף את עצמה להיות טיפה יותר מעשית מאשר לעבוד בטווחי זמן של 30 שנה, שכנראה אין לנו.

ד"ר ראובן גל:

אני רוצה לספר לכם על טראומה מסוימת שהמוסד הזה עבר בהקשר הזה. לא רוצה לייאש, אבל זה ממחיש את העניין. כקבוצת חוקרים במוסד הזה התנדבנו, ממש התנדבנו, לעבוד ביחד עם מנהלת 'תקומה' שמופקדת על שיקום יישובי העוטף. הגשנו תוכניות שעיקרן היה חדשנות, קיימות (sustainability), דגש על חוסן קהילתי, על ראייה אזורית ולא רק יישובית – בקיצור, אמרנו שאם כבר משקמים אז לא לחזור חזרה למה שהיה, אלא לנצל ההזדמנות ל-scaling up... הגשנו ניירות, דיברנו עם האנשים במנהלת, פעם ועוד פעם. לקצר את הסיפור: בסופו של דבר לא קיבלו בכלל את נכונותנו לעבוד עם מנהלת תקומה, ונשארנו עם כל רעיונותינו וניירותינו בידינו.

ד"ר עופרה בן ישי:

אז קודם כל הערה, זה מעניין שהגענו לתקומה, כי כל כך הרבה גורמים פרטיים מתארגנים על זה ומתחילים להפעיל תוכניות מקבילות מחוץ לתקומה. מה שמאפיין את היזמות הפרטית הזאת זה מהירות ומעשיות וזה עובד מאוד טוב, כולל הסיפור של הקשר עם התושבים. זוהי חברה אזרחית, אבל לא במובן המלכ"רי, אלא במובן הניאוליברלי, יש שם רווחים, יש שם קבוצות, מריצים שם פרויקטים שהאזרחים בתוכם, והם יעקפו את כל הניסיונות המוסדיים בסיבוב, כי הם עובדים מאד מהר, בלי פרוצדורות.

מה שרציתי להגיד על זה, זה עלה כאן קודם, תמיר דיבר איתנו על זה שאנחנו חיים בתקופת מהפכה. ואני חושבת שהעובדה שאנחנו חיים בתקופת מהפכה מכריחה אותנו לטפל באיזשהו ממד שכמערכת אקדמית או אפילו מערכת של מכוני מדיניות אנחנו לא רגילים בה. אנחנו רגילים לחשוב דרך מושגי טווח ארוך ואנחנו לא חיים בעידן שתכנון לטווח ארוך עובד כמו שהתרגלנו לחשוב עליו בשנים קודמות. כל הרעיונות שהיו כאן, למעט אולי מה שחנן אמר שאני, קשה לי לראות את זה עובר, אבל כל הרעיונות הם רעיונות של טווח ארוך, הם רעיונות שייקח המון זמן לראות את הפירות שלהם.

מיכה תאר קודם בארצות הברית, במחקרים בארצות הברית רואים שחויית העבדות נשאר שבעה דורות אחרי, הילדים חווים את חויית העבדות שבעה דורות אחרי. זאת, אומרת שהפעולות האלה של חינוך, של יצירת מערכות כאלה הם פעולות לטווח מאוד ארוך, והם לא עולות לי בקנה אחד עם מה שאתה פתחת איתן את הדיון הזה.

ראובן, אולי סיפר לך, אנחנו עשינו באגודת חוקרי צבא חברה יום סימולציות לפני השביעי לאוקטובר כשהנחנו שתי סימולציות, שהיו לדעתנו קרובות מאוד מאוד להתממשות: אחת זה של מלחמת אזרחים ושניה של הפיכת צבאית. וחשבנו שאנחנו קרובים לזה ממש קרובים, ממש פסע לפני הסיפור הזה. למה אני אומרת את זה? כי אתה פתחת עם זה, ואני חושבת שהשבעה אוקטובר שם ברקס רציני לתסריטי בלהה אלה, אבל אנחנו מתחילים לחזור לשם. ונדרש כאן איזשהו מהלך הרבה יותר דרמטי, הרבה יותר מהיר, שמצליח לייצר איזה שהיא קואליציה בין מכוני מדיניות בין חוקרים באקדמיה לבין חלקים מתוך המערכת הפוליטית שאנחנו מזהים כבעלי מחויבות לשינוי החיוני.

צריך לחשוב על איזשהו מהלך רחב ומיידי, שמחזיר סולידיריות לסדר היום המרכזי, לאג'נדה המרכזית שעל הפרק של הציבור. היינו עם אג'נדה חזקה כזאת במהלך אירועי 7/10 וזה הולך ומתאדה ואנחנו חוזרים לאג'נדה של פירוק. וצריך כאן לייצר, אולי איזה מהלך של שולחנות עגולים נודדים, לשיתוף הציבור באופן רחב מאוד. אני לא יודעת אם המכון יודע בכלל לעשות כאלה דברים או בכלל האוריינטציה שלו היא לשם, אבל כאן נדרש ממש מהלך שעושה את זה מהר ועכשיו, ואין לנו לדעתי לא שלושים שנה ואפילו לא שנתיים.

מר תמיר פרדו:

אני חושב שאין מנוס מחשיבה לטווח ארוך.

מאוד מאפיין, לצערי הרב, אותנו כישראלים מה שאני קורא "פרטץ" אל תתכנן. למה אין זמן לתכנן? בתרבות הארגונית ממנה אני הגעתי התפיסה הייתה שים 90% מהזמן לחשיבה ו-10% לביצוע אז אתה תצליח. התפיסה הישראלית הקלאסית הפוכה 10 אחוז תכנון, במקרה הטוב... ותשעים אחוז

לביצוע - פרטאץ' במיטבו.. הכשלון מובטח וההצלחה תלויה במזל. לחזק את החשיבה והתכנון ולברוח מהפרטאץ'."

כמי שנמצא בשמונה השנים האחרונות בעולם הסטרטאפים אפשר לראות כבר בשנה הראשונה מי שיש לו איזה שהוא סיכוי, לא מובטח...

אני רואה שהחינוך הוא לב העסק. מה שהיה פה בתחילת הדיון הוא אלמנט חינוכי מדרגה ראשונה, אותו שעון חול. שעון החול הפך את התרבות של הדיון בחדר למשהו אחר לחלוטין. בשנייה שהפסיק שעון החול הייתה פה מהומת אלוהים. לישראל היום שתי הצלחות די מדהימות. החינוך הוא יוזמה שבאה מלמעלה אבל ההנחלה של הערכים היא bottom up ולא top down. שתי הצלחות מדהימות: האחת זה לא לקטוף פרחים, ואנחנו כילדים קיבלנו את החינוך וחינכנו את ההורים שלנו. וגם חגירות חגורות בטיחות. מי שלימד אותי, ואילץ אותי לשים את חגורת הבטיחות זה הילדים שלי בני שלוש וארבע. החינוך הוא לב העסק, לב ההתחדשות הוא בחינוך. פה ישנם אתגרים בלתי רגילים בנושא הזה, למשל אחד הדברים שחסרים בתרבות הישראלית הוא מה שבארצות הברית נקרא debate. עצם העובדה שנאמר 'יש לך פה שיש לך 5 דקות לדבר' אילץ את כל אחד לבוא ולסנתז את מה שהוא רוצה להגיד כי הוא ידע שאחרי 5 דקות הוא עף מהבמה. הדיבייט יוצר את החשיבה המורכבת. פעם אחת הוא מאלץ אותך להקשיב לצד השני ולעלות ויוצר גם חשיבה הרבה יותר מהירה. אני מסתכל על זה כעל כלי מפתח בהתחדשות ומה שחסר לנו. אגב, זה מאלץ אותך להיות סבלני גם אם אתה לא סבלני.

תא"ל (מיל.) רליק שפיר:

כשאנחנו נמצאים בלחץ אנחנו יורדים לצרכים הבסיסיים. דרכון פורטוגלי, כסף מתחת לבלטות באיזה בנק בשוויץ, נדל"ן בחו"ל. זה חלק מה DNA שלנו כיהודים, וזה גם חלק מתפיסת עולם. האירים, ב-1848, אחרי הרעב הגדול לקחו את הפקלאות ונסעו למסצ'וסטס וכן הלאה וכן הלאה. זאת אומרת, הרעיון הזה, שכשהדברים מתערערים והלוחות הטקטוניים מתחילים לנוע אתה מסתכל סביב ואומר 'רגע רגע, לא כל הילדים במקום אחד.....'. זאת אומרת ה DNA הזה הוא אנושי, הוא לאו דווקא ישראלי. ואנחנו נמצאים שם עכשיו. ואנחנו כמובן מתעלמים מזה, לא מדברים על הדברים האלה, זה הכול כאילו תנועות טקטוניות כאלה מלמטה. עצם הדיבור על זה הוא פותח. כמו שהיה לנו איזה מפגש ואחד מהאנשים מהצד שלי, אמנון בר לב מי שמכיר אותנו, ירק אש וגופרית על הקבוצה השנייה. ואחד מהקבוצה השנייה, אני מבין שזה היה הרב נהוראי, אמר 'תשמע, הדבר הכי חשוב בשבילי זה שאתה לא תלך מפה'. ואמנון בר לב היה נשיא צ'ק פוינט כן, וזה שבר את המסגרת שבה שוחחנו, כי פתאום הוא הבין משהו מעולם תוכן אחר. זה לא שהוא אוהב אותו זה שהחיבור שלו יותר חשוב לו מהכול. וזה בן אדם שהוא רב קהילתי.

אנחנו שם עכשיו, ואנחנו צריכים לדבר במושגים של 'מה אני מוכן לעשות כדי שאתה לא תלך מפה כדי שאני אהיה מחובר אליך'. לשלמה ברין ואנשים כאלה שאני לא נפגש איתם בבית הכנסת בשבת כי אני לא הולך לבית כנסת. אז אנחנו צריכים למצוא שפה משותפת ותכנים משותפים. עכשיו בקבוצות השמאל שאני שייך אליהן הם פשוט הלכו קיצוני-שמאל, צובעים את כל צד ימין כ-evil, וכל פעולה שנעשית מיד מקבלת תרגום של איזה מכונת רעל גם כשזה לא מכונת רעל. ואז הייתה פה מכונת רעל מצד אחד, יצרנו את הניגוד פה ועכשיו איך יפגשו? החלק הזה הוא החלק המסוכן. אנשים

שיושבים פה וכמו אלה צריכים לדבר על זה ולמצוא דרכים לפרק את החלק המסוכן הזה. והרבה יותר קשה להיות 'אמצע הדרך' מאשר לקחת את זה לקיצוניות.

ציטוט משיר של ייטס:

Never shall a young man,
Thrown into despair
By those great honey-coloured
Ramparts at your ear,
Love you for yourself alone
And not your yellow hair.'
'But I can get a hair-dye
And set such colour there,
Brown, or black, or carrot,
That young men in despair
May love me for myself alone
And not my yellow hair.'
'I heard an old religious man
But yesternight declare
That he had found a text to prove
That only God, my dear,
Could love you for yourself alone
And not your yellow hair.

אף אחד לא אוהב אותך בגלל מה שאת, אלא בגלל יופיך ושערך הזהוב רק אלוהים אוהב אותך בגלל המהות שלך. אל תצפו שמישהו יאהב אותנו בשביל מה שאנחנו, אלא רק בגלל מה שאנחנו יודעים להביא לשולחן. וזה אחד הדברים שאנחנו מאוד מתקשים היום בחברה הישראלית. לדעתי זה האתגר שלנו להצליח לדבר אחד עם השני, ולוותר על הקיצון ולהיצמד לאמצע גם עם חצי תאוותנו בידינו.

ד"ר עפרה בן ישי: אתה רואה פלטפורמה שמייצרת את זה?

תא"ל (מיל.) רליק שפיר:

למשל הרבעון הרביעי מנסה להתחיל את זה. יש המון קבוצות כמו קבוצת בראשית שלנו והרבעון הרביעי, ותוכנית המאה של אשתו של יושב ראש הרבעון הרביעי פולי, כל מיני קבוצות כאלה שמנסות. בינתיים זה לא כל כך מצליח, אבל זה חשוב.

ד"ר איתן אדרס:

הקושי נובע מגורם שנמצא מחוץ לניסיונות אלה ודואג שיכשלו, הואיל וזה נוגד את הפעולה הפופוליסטית שלו.

מר רפי נוה:

לגבי הנושא של זמן, מדידת הזמן וכן הלאה, מספרים על הנשיא הריסון שהיה הנשיא במלחמת העולם הראשונה - כשביקשו ממנו לנאום באיזה מקום. 'כמה זמן יש לי? אם יש לי שעתיים אני יכול לדבר כרגע. אם אתם נותנים לי חצי שעה אני צריך שבוע. אם אתם נותנים לי 10 דקות אני צריך 3 שבועות' אז אני אומר, כמה שיותר ננסה לתמצת - אז זה מצריך להשקיע מחשבה וכן הלאה.

והערה שניה גם כן עדיין תהליכית, כל הדיאלוג הזה, בלי קשר כרגע, לתכנים ולתוצאות, אני התרשמתי מהעובדה שהצלחנו במשך שלוש שעות לשמוע משהו כמו עשרים איש, חמש דקות כל אחד, כל אחד נתן זווית שונה. ואף אחד לא היה משעמם, כלומר, היה מעניין כל כך בחוויה הלימודית או האינטלקטואלית איך שתקראו לזה שאני בעד עוד מפגשים כאלה, אפילו אם לא יצא לנו מזה כלום.

והערה השלישית לתוכן, לגבי נושא החינוך: מדובר כאן על אקדמיה, ואחרי זה הגיעו לתיכון. כשאני רואה מה שקורה בעזה, ששם יש עשרות אלפים שמוכנים להתאבד וזה התוצאה של החינוך מגן הילדים.

אני חושב שבאיזה שהוא מקום, עם כל זה שאנחנו רוצים גם תוצאות מהירות, צריכים להתחיל עם נושא החינוך באותם ערכים שאנחנו מאמינים בהם מגן הילדים. אנחנו לא נראה את התוצאות אלא הילדים והנכדים שלנו ועדיין אני חושב שחייבים להתחיל מהגיל הרך זה.

פרופ' אדם שוורץ:

שלוש הערות:

למה שרליק אמר, כדי ליצור שיח הדבר הראשון שצריך לעשות זה לזהות ולהוציא החוצה את הקצוות. אם אנחנו לא נעשה את ההבחנה המאוד ברורה בין הקיצוניים משני הקצוות, האמצע לא יוכל להיפגש.

דבר שני סיפור קטן: לפני אי אלו שנים קראו לי לפגישה במועצה להשכלה גבוהה, וישבו שם נציגי האוצר ואומרים לי: "יש לנו קטסטרופה במהנדסים אזרחיים. צריך מהר להכשיר עוד" אני אומר להם מה זה אומר? אז הם אומרים "צריכים להכפיל את מספר המהנדסים תוך שנה". אמרתי להם: להכשיר מהנדס לוקח 4 שנים, מה לעשות, אז זה לא יהיה תוך שנה. בנוסף, יש לכם על השולחן מסמך ממוסד שמואל נאמן מלפני עשר שנים שאומר שבעוד עשר שנים יהיה מחסור. איפה הייתם? אמרו לי במשרד האוצר, שהוא כנראה אחד מהמשרדים היותר אסטרטגיים במדינת ישראל, "אנחנו מסוגלים לתכנן קדימה עד שנה". זאת מדינת ישראל. אז כשאנחנו נצליח לחנך אנשים לחשוב בצורה מסודרת אפשר על זה לשים גם את הנושא של דיבייט, שנדע לתקשר את זה, וגם חשיבה אסטרטגית שחסרה לנו במדינה. אני כמעט לא מוצא גופים שחושבים אסטרטגית.

והערה לדוד, לבקש מהאוניברסיטאות להיות מעורבות בלהוביל משהו שהוא לצנינים בעיני כמה אנשים שאתה מכיר זה כמו לבקש מהמשטרה להיות הגוף שאנשים שפונים אליה כשיש להם צרות. לא יקרה. אני מדבר על מוסדות אקדמיים במדינת ישראל שכפופים לשר חינוך אלים עם אג'נדה מאוד ברורה ששלח להם מסרים מאוד ברורים מה יקרה אם... ואני מוכרח להגיד שיש בעולם אנשים עם חוט שדרה מברזל, אבל לא בקרב נשיאי האוניברסיטאות שלנו וגם במקומות אחרים נורא קשה למצוא. יש מעטים כאלה.

לעומת זאת יש גוף שנקרא 'בשער' שהיא עמותה, לא כפופה לאף אחד, לא עושה חשבון לאף אחד. זו עמותה אקדמית ומשם אפשר להוציא דברים מהעולם האקדמי, כי דרך שם אפשר לעשות מה שרוצים והם די פעילים.

הרב שלמה ברין:

מצד אחד מתחבר למה שאומר תמיר על החינוך לטווח ארוך, אבל אני לא יודע איך מתחילים להניע את זה, זה באמת הכי חשוב. אני עוסק בזה כל חיי הבוגרים. אבל אם מדברים באופן ממסדי יותר, שמדינה כמדינה או כחברה תשקיע משאבים גדולים בחינוך זה עניין של החלטת ממשלה, אז אני לא יודע...

אני רוצה לשתף אתכם בדאגה, הייתי אומר חרדה, ממה שהולך לקרות בשנה הקרובה. אני נורא חרד. אני אדם מאמין, רוצה להיות אופטימי...פעם אמר איציק מאנגר שהוא מעדיף עשרת מונים את הפסימיסט העליז מהאופטימיסט העצוב. אז אני לא יודע, אני מאוד חושש.

מה שאני רואה לנגד עיניי, הם שני וקטורים שהולכים להתנגש. וקטור של אזרחים שירצו להחליף את ההנהגה ווקטור של הנהגה שתתבצר. זאת תהיה התנגשות שלהערכתי בלתי נמנעת, הלוואי ואני טועה, אני רוצה לקוות שגם כשזה יצא לרחובות זה יהיה בלי דם, בלי הפיכה, בלי אלימות, אלא כמו שהיה בליל גלנט, שהבינו שזה לא יכול להיות ואי אפשר להמשיך ככה. ומה אפשר לעשות בשביל שזה לא יהיה אדום, שזה יהיה לבן ולא אדום חלילה?

להשאיר את ההנהגה כמו שהיא, האזרחים לא יקבלו את זה. מצד שני, ההנהגה? איך עושים את שההתנגשות הזאת לא חס וחלילה תפורר אותנו.

ברמה של קדימה אני עם תמיר. ברמה של השנה הקרובה צריך לעשות משהו כדי שזה לא יקרה.

ד"ר איתן אדרס:

מילים יותר חזקות לסיום לא יכולנו למצוא. תודה לכולם.

הערה לגבי הקושי לגשר בין הקצוות. הבעיה שיש פה שחקן שלישי. והוא זה שבעצם יוצר חלק גדול מהמערכולת. הוא קשור לנושא הדיון, הפופוליזם והנרקיסיזם. אני לא יודע איך להתגבר על זה.

תודה רבה לכולם ואנחנו נחשוב מה הלאה? אתם מוזמנים, כל אחד, אם יש לו רעיון חשיבה לדברים שאנחנו יכולים לעשות הלאה אנחנו יותר מנשמח.

סיכום

אני מצטרף למציינים שהיה זה מפגש מרתק ומלמד. שוב אנו נוכחים כאן, במוסד שמואל נאמן, ביתרונוותיה של מתודת 'השולחן העגול' לצורך בירור והבנה מעמיקים יותר של תופעות חברתיות ואחרות. נהנינו ממגוון רחב ועשיר של משתתפים מדיסציפלינות שונות ומגישות שונות.

הנושא על סדר היום היה: ישראל ב 2030, דמוקרטיה ליברלית, דמוקרטיה פופוליסטית או אוטוקרטיה?

לצורך מיקוד הדיון הצבנו בפני המשתתפים את השאלות הבאות:

- א. מהם הכלים האפשריים למיתון השפעות שליליות של פופוליזם?
- ב. האם יש דרכים למניעת היווצרות שלטון פופוליסטי?
- האם יש דרך חזרה ממשטר פופוליסטי לדמוקרטיה ליברלית?
- ג. ישראל 2030: האם פופוליזם מתיישב עם "יהודית ודמוקרטית"?

במקום לנסות לסכם את המגוון העצום של דעות והצעות שעלו כאן – עליהן ניתן ללמוד מדו"ח זה – אבקש להציג מצרף תובנות מפי המשתתפים, המעידות על מורכבות הבעיה.

- הפופוליזם, הוא גורם חשוב בתהליך זה, ולכן עמד במוקד הדיון. פופוליזם הוא מושג שנוי במחלוקת שמתערבב לעיתים קרובות עם מושגים כגון: לאומיות, אתניות, אוטוריטריות ולעיתים גם אבחנה בין טוב ורע למדינה. הפופוליזם המתבטא בהתנגדות לאליטות, תוך טינה עמוקה ודה-לגיטימציה ליריבים פוליטיים ולמשרתי ציבור, לעתים עד כדי האשמתם בבגידה, ומוציא אותם מהקבוצה הלגיטימית שהיא "העם", שרק הוא ראוי להחליט החלטות פוליטיות. פרקטיקה שלטונית זו, המובלת בדרך כלל על ידי מנהיג חזק, במקרים רבים בעל אפיוני אישיות נרקיסיסטיים, יוצרת קואליציות לא הגיוניות פוליטיות וכלכליות. קואליציות כאלה מקדמות את האחיזה של הפופוליסטים בשלטון להיעשות מאד חזקה.

- על פי חלק מהחוקרים פגיעה בדמוקרטיה ליברלית היא חלק מהגדרת היסוד של פופוליזם, באמצעות החלשת שומרי הסף השונים, צמצום הפרדה בין הרשויות ולמעשה הפרת מערכת האיזונים והבלמים המאפיינת את הדמוקרטיה הליברלית. כל זאת לשם יישום הרצון הפוליטי של הרוב, כפי שמוצג על ידי המנהיג החזק. המהלכים הפופוליסטיים יינקטו, בדרך כלל, בגבולות הלגיטימציה הדמוקרטית תוך "מתיחתם" עד לקצה, פעולה היוצרת קושי בהפיכתם - חזרה של מהלכים אלה בהמשך.
- מקובל להתייחס לשני סוגים של פופוליזם: פופוליזם **מכיל** המקרב קבוצות שלא היו חלק מ'האנחנו'; ופופוליזם **מדיר** שמטרתו לקדם ולשמר זכויות של קבוצות מסוימות על חשבון הזרת קבוצות אחרות.
 - הסכנה לדמוקרטיה הליברלית מומחשת נוכח תפיסת הפופוליזם כ'אידיאולוגיה רזה' הנשענת על שתי רגליים: החלוקה בין העם לאליטות; והתפיסה שמטרת הדמוקרטיה היא מיצוי ריבונות העם. כלומר ריבונות העם גוברת על מכלול הזכויות על פי בתפיסה הליברלית.
 - פעולתם המונעת של שומרי הסף, גורמת לטעות קוגניטיבית של הציבור, הנובעת מכך שפעולת המניעה, שחשיבותה אולי רבה יותר, אינה גלויה לעין. לצד זה העלויות של קיום מנגנוני שומרי הסף ופעולתם, ידועה. לכן, פגיעה בשומרי הסף נתמכת על ידי הציבור הנוהה אחרי המנהיג הפופוליסט.
 - מאידך, הנחת העבודה שמדובר כאן בטעויות קוגניטיביות אינה מוסכמת על כולם. ניתן לטעון שהתמיכה בפופוליזם משקפת מצוקה אמיתית וממשית בקרב ציבורים רחבים בתוך החברה.
 - בחירות הן אמוציונליות ולא רציונליות ולכן קל למנהיג הפופוליסט, שהוא 'עובר מסך' לזכות בתמיכת הציבור. עובדה זו משפרת את מצבו של פופוליסט ימני, שהוא פטריוט לאומני המדיר קבוצות על בסיס לאום, דת, או אתניות.
 - פופוליזם היא אידיאולוגיה רגשית. היא האנטייתזה של הנאורות. היא מתאפיינת כאמור, בהזרת האליטות, ונראה שדי ברור שמדינה, ובפרט ישראל, ללא אליטות משרתות לא תשרוד.
 - הרשתות החברתיות (וגם השימוש המתפתח ב AI), בדרך פעולתן, הן למעשה רשתות המשרתות את המנהיג הפופוליסטי. השימוש במידע כוזב אינו נובע מטעות אלא משמש כדרך עבודה. מטרת הפופוליסט היא לייצר את אותו כאוס שמאפשר לו לחדור בצורה

- יותר קלה, לתוך השסעים הקיימים בחברה. כלומר הפופוליזם חוזר ביתר קלות במקומות בהם החברה שסועה יותר. לכן יש מקום טוב לצמיחת הפופוליזם בישראל. ככל שיש מיעוטים, בין אם הם אתניים, לאומיים, מגדריים או אחרים, פשוט מאוד יש כלפי מי להיות פופוליסטי.
- חשוב להבין שהרשתות החברתיות הן כלי מסוכן לדמוקרטיה הליברלית ולכן יש מקום לקיום רגולציה נוקשה על פעולתן.
 - מצב זה נותן כוח עצום למי שיש לו יכולות, ואלה שתי קבוצות: המנהיגים הפופוליסטים מחד, והקגה עשירים מאידך.
 - פופוליזם ודיקטטורה הלכו בדרך כלל יחד, אבל מה שאנחנו רואים בעשורים האחרונים זה את הדיקטטורות או האוטוקרטיות הרכות יותר (אלקטורליות).
 - ככל שהדמוקרטיה היא יותר ליברלית, יותר חזקה, הפופוליזם נחלש. ככל שהאוטוקרטיה יותר חזקה - הפופוליזם הולך ומתחזק.
 - שאלה מעניינת היא מה מאפיין קהלים שנוהים אחרי מנהיגות פופוליסטית. אפשר גם לשאול את עצמנו למה זה קורה עכשיו, פה בישראל?
 - הטכנולוגיה היום מאפשרת קבלת החלטות בצורות שונות, מורכבות. ולמעשה הגל הפופוליסטי ששוטף את העולם הוא בין השאר תוצאה של התרחקות מהדמוקרטיה הליברלית ומדינת הרווחה.
 - כלים אפשריים למיתון הפופוליזם הם: הגבלת קדנציות, הפרדת הרשויות, עצמאות בית המשפט, ושמירה על חופש העיתונות. לצד כלים אלה יש להפעיל את עקרון הזהירות המונעת בשעת חירום תוך אי פגיעה בדמוקרטיה כתשתית חיונית בזמן חירום.
 - במשטר פופוליסטי בעת משבר, מוסדות, איזונים ובלמים, חלשים נהרסים.
 - באמצעות איחוד של הכוחות הדמוקרטים ניתן להעביר את המשטר הפופוליסטי, ככל שהוא שלילי - ולהסירו מן הדרך אבל אז מתעוררת קושיה נוספת, איך מחזירים מבחינה חוקתית את המצב לקדמותו. חשוב לזכור שבדרך כלל מהפכות קורות רק שמתערער הבסיס ואתה חייב לעשות משהו, אחרת המחר שלך לא בטוח.
 - בטווח הארוך, רק חינוך והשקעה בחינוך יכולים למתן את הפופוליזם.
 - הבחנה חשובה בדיון על מנהיגים פוליטיים היא בין תהליך **ההיבחרות** לעמדת המנהיגות (מסע בחירות) לבין **תפקוד** כמנהיג. הכיוון שיכול לצמצם הטיה זו הוא בניה של אמון בכללי משחק - אמון מערכת.
 - קשה לתת אמון בפתרונות שעלו כאן מסביב לשולחן. אם קבוצות מסוימות הבינו שחיוזק המוסדות בדמוקרטיה ליברלית לא מועיל להם, או ככה לפחות הן תופסות את

זה, אז מה יעזור שנפעיל עכשיו פתרונות לחזק את המוסדות האלה? ועלו כאן כמה פתרונות כאלה. אי אפשר לפתור את הדברים האלה מבלי להתעסק בצורה מאוד מאוד אמיצה בשאלה במה גרם להם?

לגבי התייחסות ליחס שבין פופוליזם ל'יהודית ודמוקרטית':

- חסר המכנה המשותף - 'ישראליות', המכיל את כל חלקי החברה. חוק הלאום פוגע ביצירת מכנה משותף זה.
- הכלים שעשויים לבטל השפעות שליליות של הפופוליזם הם: סגירת פערים, הענקת ביטחון חברתי, מדיניות ציבורית שוויונית, לפחות שוויונית יחסית, קולקטיביזם ולא פחות ממלכתיות (מושג שמשמעותו אינה בהירה). בקולקטיביזם יש הסתייגות מהליברליזם הגורף או ניאו-ליברליזם, שמקדש את הפרט על פני החברה.
- כלומר, לא רק תיקונים בחוקה יספיקו לנו, אלא יש להתייחס ברצינות למצוקה של הציבור, המצוקה שהיא גם מטריאלית וגם מוסרית.
- יש לשבור את שיח הזהויות במובן הזה שמאפשר לראות מורכבות גם בצד השני, שיש גם משהו חיובי וטיעון צודק גם בצד השני, זה לא משחק סכום אפס. המאבק הזה בין הימין והשמאל, או בין הפופוליזם והאליטיזם, צריך להיות הרבה יותר מתון תוך הימנעות מטהרנות.
- שלטון במהותו, צובר כוח ורוצה עוד כוח, תפקידם של שומרי הסף הוא לעמוד מול השלטון ולרסן את הכוח. המתח הזה הוא מתח בריא של הדמוקרטיה הליברלית שהופר בשנה האחרונה. זה יצר משבר, אשר אינו מאבק של בעלי הכוח והשררה מול שומרי החוק, אלא מאבק בין זהויות.
- בית המשפט וגם הפרקליטות צריכים לדאוג למזער את הביקורת הציבורית עליהם, כיוון שלא תמיד דאגו שהציבור יבין אותם.
- צריך חוקה שתבטא את ערכי היסוד ומגבלות הכוח של כולם. אבל זה כנראה קצת רחוק.
- הבעיה המרכזית בעיניי הייתה ונשארה נאורות מול לאומנות, פתיחות מול סגירות. השאלה היא המשך המקרה הרחב של הנאורות. אנחנו צריכים להילחם עליו. נלחמים עליו כל שנות הציביליזציה המודרנית, צריך להמשיך להילחם עליו. הכוח החלוץ בעניין הזה הן האליטות. לא האליטות הממוניות אלא האליטות המשרתות. אלה אליטות שיוזעות שתפקידן לשרת את הציבור.
- למדינת ישראל יש מסמך אחד שהוא הנורמה הבסיסית שלה, זו מגילת העצמאות. לאיש אין סמכות לשנות אותה. ישנה היום מנהיגות פופוליסטית ומשיחית שפועלת בניגוד לעקרונות המגילה שהם 'יהודית ודמוקרטית'.

- יש לחזק סולידריות שחוצה את הגבולות האתנו-לאומיים. זה לא מקרה לדעתי, שמשלושת התמות של המהפכה הצרפתית, היחידה שלא הייתה בקפולן בהפגנות זה סולידריות. היה דיבור על חירות, היה קצת דיבור על שוויון, בעיקר כשוויון בנטל, וקצת כשוויון יהודי ערבי בשוליים. אבל סולידריות לא היה שם. וסולידריות היא הרגל השלישית. סולידריות נבנית על ידי מוסדות שבונים סולידריות. יש לחזור לאחור בתהליכים של אינדיווידואליזציה והפרטה, ולבנות יותר ויותר מוסדות סולידריים. מוסדות סולידריים לא של סולידריות אתנו-לאומית, אלא סולידריות שמבוססת על האזרחות המשותפת.
- פופוליזם, מייצג אידיאולוגיה רזה, אבל רזה זה שטוח, ורזה זה שחור ולכן. מבחינה זאת, מי שאומר ש'דמוקרטיה יהודית' לא הולך ביחד הוא פופוליסט. הוא משטיח את הדיון למקום שאומר 'אם זה לא פרפקט אז זה לא קיים'
- יש קושי ברצון לגשר בין יהודית לדמוקרטיה, מבחינה אתית, משפטית ונורמטיבית. ישראל הדמוקרטית מחוקקת חוקים אנטי דמוקרטיים. ישראל היהודית מחוקקת חוקים אנטי ערביים. או כפי שכבר נאמר: ישראל היא דמוקרטיה ליהודים, ויהודית לערבים.
- יש מתח בין מדינה יהודית ודמוקרטיה, אי אפשר להתכחש לזה. אני רוצה שהמדינה תהיה מדינה יהודית ודמוקרטיה ואני מודע למתחים האלה, אבל מתח זה לא דבר שלילי. אני רוצה שהמדינה תהיה שוויונית, אני רוצה שלמדינה תהיה חוקה, אני מבחינתי, מדינה יהודית זה לא מדינת הלכה, אבל מדינה שמשמרת סממנים יהודיים מסורתיים, בהחלט כן.
- יש מי שמנצלים בפופוליזם את המושג הזה של מדינה יהודית ודמוקרטיה, אבל אנשים סבירים והגיוניים יכולים לחיות עם המונח היהודית ודמוקרטיה.
- 90% או 80% הסכמה זה הרבה מאוד. זה מכיל מתחים ואם לחזור על מנטרת הפשרה, המתחים האלה הם בריאים. זה העם, אלה היהודים של המדינה היהודית. זו המדינה שבה הרוב הוא רוב יהודי.
- אני הייתי שוקל ערך אחר – כערך נוגד-פופוליזם – במקום נאורות; משהו בתחום של סובלנות.
- אנחנו צריכים ללמוד, לחנך את העולם שסביבנו לפחות, ואני באמת לא יודע איך מגיעים לחינוך כשהפופוליסטים עסוקים במרץ ובהצלחה ניכרת בלחנך לכיוון שקל מאוד לקלוט.
- אני רוצה להעלות סימן שאלה באשר לקשר בין היכולת למצוא אנרגיות לסולידריות לבין איום חיצוני. ואני רוצה לשאול האם אדי הדלק של השביעי לאוקטובר מייצרים לנו חלון הזדמנויות היסטורי, לייצר כאן איזושהי אנרגיה שעובדת על סולידריות, ולא לדבר רק על פתרונות רחוקים יותר, כי ככל שהאיום ילך ויתרחק ככה תהיה בחזרה מחלוקת עמוקה.
- המחקרים מעידים שמנהיגים פופוליסטים לא מתחלפים בדרכים רגילות. בדרך כלל הירידה מהשלטון של מנהיג פופוליסט כרוכה בדרמה פוליטית. שערוריות מהותיות

עשויות להוביל להדחה. משבר חוקתי וסירוב לפרוש יכולים להוביל להדחה, וגם הפיכות צבאיות יכולות להוביל להדחה.

- אני שואל את עצמי האם אין זה מתפקידנו, כמוסד שמכוון להשכלה גבוהה, לפעול ליצירת דיסציפלינה אקדמית של לימודי סובלנות, או נאורות, לימודי דו-קיום – כל מה שיכול לתקן, או לשנות, או להתגבר על פופוליזם. נקרא לזה 'אוריינות לתהליכים פוליטיים מקלקלים או הרסניים'. נלמד שם איך מפתחים אוריינות כזו. אנחנו מלמדים אוריינות לקריאה, למתמטיקה, למדע – אבל אין לנו אוריינות לתהליכים פוליטיים, לקלקולים פוליטיים. אז אני אומר: בואו נפעל להקמת הפקולטה, התחום, הדיסציפלינה שתשים את זה במרכז. נדמה לי שזה צריך להיות הכיוון היישומי.

- אני ממש לא מסכים לזה שהבחרים יודעים מה שהם רוצים. למנהיג רציונאלי בעייתי מאוד קל לבלבל את הציבור. לכן חשוב לחנך את הציבור. יתכן שמי שילמד על המודל הרציונאלי לפני הדיון בערך של הפרדת רשויות, יבין את הערך של הפרדה טוב יותר.

- אני רוצה לשתף אתכם בדאגה, הייתי אומר חרדה, ממה שהולך לקרות בשנה הקרובה. אני רואה לנגד עיניי, שני וקטורים שהולכים להתנגש. וקטור של אזרחים שירצו להחליף את ההנהגה ווקטור של הנהגה שתתבצר. זאת תהיה התנגשות שלהערכתי היא בלתי נמנעת, הלואי ואני טועה. אני רוצה לקוות שגם כשזה יצא לרחובות זה יהיה בלי דם, בלי הפיכה, בלי אלימות. מה אפשר לעשות כדי שזה לא יהיה אדום, שזה יהיה לבן ולא אדום חלילה?

להשאיר את ההנהגה כמו שהיא, האזרחים לא יקבלו את זה. מצד שני, ההנהגה? איך גורמים לכך שההתנגשות הזאת לא חס וחלילה תפורר אותנו.

Populism

A Survey of Recent Research

Prof. (emer.) Shlomo Maital

December 2023

Contents

Defining Populism	62
Measuring Populism Worldwide	63
Populist Ideas.....	63
How to Study Populism	64
Trump, Republicans and Populism in the US	65
Populism and Nationalism	65
Populism in Israel	66
Populism and the Economy	69
Conclusion	69

"For too long, a small group in our nation's Capital has reaped the rewards of government while the people have borne the cost. Washington flourished – but the people did not share in its wealth. Politicians prospered – but the jobs left, and the factories closed. The establishment protected itself, but not the citizens of our country. Their victories have not been your victories; their triumphs have not been your triumphs; and while they celebrated in our nation's Capital, there was little to celebrate for struggling families all across our land.

That all changes – starting right here, and right now, because this moment is your moment: it belongs to you. It belongs to everyone gathered here today and everyone watching all across America. This is your day. This is your celebration. And this, the United States of America, is your country. What truly matters is not which party controls our government, but whether our government is controlled by the people."

- Donald Trump, Inaugural Address, Jan. 20, 2017⁴

In the 2016 US Presidential election, the Democratic candidate Hillary Clinton received about 2.9 million more votes nationwide than Donald Trump -- a margin of 2.1% of the total cast. However, Trump won a victory in the Electoral College, winning 30 states with 306 pledged electors out of 538. Despite losing the popular vote, Trump unabashedly celebrated 'government...controlled by the people' in his inaugural address. In doing so, he validated the claim that his dominant theme is not 'Right', or Republican, but rather populist.

Trump joins a large and growing number of leaders globally who espouse populism, some of whom have become elected leaders.

This survey reviews recent research on populism, its nature and essential elements and values.

We begin by defining populism.

Trump, D. J. (2017, January 20). The Inaugural Address. The White House. ⁴
<https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/>

Defining Populism

Hunger and Paxton⁵ note the longstanding lack of “conceptual clarity and consensus on what the term populism denotes” (p. 617). But they assert that “most scholars defer to Mudde’s definition of populism as:

“an ideology that considers society to be ultimately separated into two homogeneous and antagonistic groups, the ‘pure people’ versus ‘the corrupt elite’, and which argues that politics should be an expression of the *volonte generale* (general will) of the people. Populism, so defined, has two opposites: Elitism and pluralism. Elitism is populism’s mirror image. It shares the Manichean worldview [those who see the world as black and white, good and evil] but wants politics to be an expression of the views of the moral elite, instead of the amoral people.”

Mudde⁶ notes several key characteristics of populism.

* Populism is a distinct ideology [any system of ideas and ideals], but does not possess ‘the same level of intellectual refinement and consistency as, for example, socialism or liberalism’.

* Populism is not defined ‘on the basis of a special type of organization, i.e. charismatic leadership, or as a special style of communication (i.e. without intermediaries). These features facilitate rather than define populism.’

Mudde notes ‘the general trend towards strong party leaders and more direct communication between party leadership and party supporters, developed over the past decades.’

Mudde would likely agree that the rise of the Internet and social media has greatly enhanced and facilitated ‘direct communication’. See Engesser et al.⁷.

Norris⁸ prefers a looser definition of populism, noting that it is defined as an ideology, a looser ‘set of ideas’, and a form of political rhetoric, ‘without a consensus in the subfield’.

⁵ Hunger, S., & Paxton, F. (2022). What's in a buzzword? A systematic review of the state of populism research in political science. *Political Science Research and Methods*, 10(3), 617-633.

⁶ Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), 541-563.

⁷ Engesser, S., Ernst, N., Esser, F., & Büchel, F. (2017). Populism and social media: How politicians spread a fragmented ideology. *Information, communication & society*, 20(8), 1109-1126.

⁸ Norris, P. (2020). Measuring populism worldwide. *Party politics*, 26(6), 697-717.

Measuring Populism Worldwide

Norris⁸ focuses on how to measure populism “in consistent, valid and reliable ways, facilitating identification of varieties of populism in countries around the world?” Norris uses a core measure to operationalize populist rhetoric:

“[political] parties can be classified by their current use of populist or pluralist rhetoric. Populist language typically challenges the legitimacy of established political institutions and emphasizes that the will of the people should prevail. By contrast, pluralist rhetoric rejects these ideas, believing that elected leaders should govern, constrained by minority rights, bargaining and compromise, as well as checks and balances on executive power.”

Norris studies independent nation-states worldwide in 2018. She finds that “despite being often labeled ‘radical right’, in fact populist parties are also distributed in the other quadrants”. E.g. Denmark’s People’s Party and the Czech Freedom and Direct Democracy party, both Center-Left. Top right (political ideology) quadrant includes many populist parties (right wing re the economy, embracing traditional social values), however, “parties using populist rhetoric fall across the economic spectrum”.

Western European populism is commonly associated with the radical right, though there are exceptions. However, “42% of populist parties around the world were socially conservative, but located on the left toward the economy”.

Western European and US populism tends to occur among parties classified as Right or Far Right. In contrast, Latin American populism tends to be among parties classified as Left.

Populist Ideas

Tables 3 and 4 in Norris⁸ show the correlations between two independent survey classifications of populist ideas (‘GPS’ and ‘Popu-List’).

Table 3 shows the six populist characteristics with correlations above 0.4 are: populist rhetoric vs. pluralism, nationalism vs. multilateralism, ‘politicals should follow the will of the people’, liberal democratic principles respected or undermined, rhetoric that most politicians are dishonest and corrupt, and ‘opposes minority rights’.

Table 4 compares different survey measures of populism, showing high correlations for: political decision-making is simple vs. complex; ordinary people are indivisible; ordinary people’s interests are singular; appeal to the emotions; anti-elitism; moral struggle between good and evil; sovereignty should be exclusively with ordinary people.

Citing Western European politics, Norris⁸ asserts that “scholars need to identify varieties of populists distributed across a multidimensional issue space, rather than by assuming that all can

be categorized by their 'extreme' right-wing position along a single Left-Right dimension'. (p. 714.).

How to Study Populism

Rooduijn⁹ asserts that a clear precise definition of populism is vital ... yet, "when it comes to exploring the literature in search of new hypotheses, scholars should employ a more open mind-set. After all, theories developed in adjacent fields can inspire populism scholars to formulate innovative new questions and expectations."

This reflects the fact that each discipline – political science, sociology, economics, psychology – researches populism as viewed through its own disciplinary perspective, with little interdisciplinary and multidisciplinary creativity. "Populism research remains relatively detached from adjacent fields, and fruitful fertilization across literatures is still rather uncommon", Rooduijn asserts.

Mudde and Kaltwasser¹⁰ offer practical suggestions for more integrative, comparative perspectives in research on populism.

"...those who have been doing comparative research on populism for several years, if not decades, usually do not leave their comfort zone and thus fail to link their own studies to other fields of study, which can help explore fruitful, new avenues of research.", they note.

"The four [areas] that are particularly interesting for future research on populist politics: (a) economic anxiety, (b) cultural backlash, (c) the tension between responsiveness and responsibility, and (d) (negative) partisanship and polarization."

It is interesting that they attribute the boom in interest in populism research to two political events: "...a great deal of the increasing interest in populism is driven by the shock results of Brexit and Trump."

Rooduijn, M. (2019). State of the field: How to study populism and adjacent topics? A plea for both more and less⁹ focus. *European Journal of Political Research*, 58(1), 362-372.

Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2018). Studying populism in comparative perspective: Reflections on the¹⁰ contemporary and future research agenda. *Comparative political studies*, 51(13), 1667-1693.

Trump, Republicans and Populism in the US

Lowndes¹¹ provides a fascinating analysis of the complexities of US Trumpian populism within the Republican Party. He notes:

"From late December 2015 through early January 2016, according to the Rand Corporation's Presidential Election Panel Survey, Trump outstripped competitors in two distinct areas: race and economic populism. For Republican primary voters who score high on measures of racial resentment, nativism, and White ethnocentrism, Trump support was robust. Similarly, for those Republicans who hold progressive positions on health care, taxes, the minimum wage and unions, Trump leads among primary competitors."

Lowndes' analysis, written prior to the 2016 Presidential election, includes a highly accurate prediction: "...it would appear likely that racial populism will become an even more pronounced trend over time in the party, even as party elites have sought to emphasize multiculturalism, not class, as the basis for party expansion among donors and voters. These elements pulling in opposite directions may create an historic crisis for the party. This articulation of political elements, the historic basis of the Silent Majority, is proving to be a surprisingly powerful force at least within Republican presidential campaign politics. Yet it is causing a crisis among conservatives."

Populism has indeed generated an internal crisis within the Republican Party, leading to the unprecedented dismissal of the House Speaker and deadlock resulting in the fewest pieces of legislation in 90 years. The deadlock between the minority Republican Freedom Caucus and the majority of moderate Republican House representatives continues, even though Republicans hold a narrow majority in the House.

Populism and Nationalism

What is the link between populism and nationalism ("identification with one's own nation and support for its interests, especially to the exclusion or detriment of the interests of other nations) ? Populist leaders often espouse extreme nationalist rhetoric.

De Cleen and Stavrakakis¹² differentiate between populism and nationalism as "distinct ways of discursively constructing and claiming to represent "the people", as underdog and as nation respectively."

Lowndes, J. (2016, April). White populism and the transformation of the silent majority. In *The Forum* (Vol. 14, No. 1, pp. 25-37). De Gruyter.

De Cleen, B., & Stavrakakis, Y. (2017). Distinctions and articulations: A discourse theoretical framework for the study of populism and nationalism. *Javnost-The Public*, 24(4), 301-319.

In other words, populist leaders use rhetoric that focuses on 'them and us', internally, within the nation (elite vs. underclass, etc.). Nationalist leaders use rhetoric that focuses on 'them and us', but us as a nation, and them as those from foreign nations.

There is some overlap. Populist leaders rant against immigrants, who allegedly take away jobs and resources from citizens. This has nationalist overtones. Rhetoric of Trump and Republican populists is both populist and nationalist. It is probably a matter of emphasis and context. Nationalist rhetoric arises, for example, in the US Congress, when discussions of spending for military aid to Ukraine arise. But even there, it is closely linked with immigration, with Republicans tying approval of aid to Ukraine with stiff measures to secure the borders against immigrants.

Populism in Israel

In Israel scholars have studied populism long before the onset of the populist coalition government emerging from the Nov. 4, 2022 elections.

Filc¹³ observed more than a decade ago that "the populist phenomenon in Israel is not solely a 'shadow' of representative democracy, but rather a central characteristic of [Israel's] political system in recent year." He noted that Israel's society is characterized by ongoing struggles by peripheral groups, or semi-peripheral, for inclusion in the system; populist parties have played key roles in this struggle. In previous research, he has portrayed the founding of the Likud right-wing party, founded in 1973 by Menachem Begin and Ariel Sharon, as an "inclusive populist party", serving as an alternative to the hegemony of the Labor Party, which ruled Israel from 1948 until 1977. In contrast, other political entities, especially those comprising the ruling coalition emerging from the Nov. 4, 2022, are clearly exclusionary populist, whose agendas focus on more narrow parts of Israeli society.

Continuing in this vein, Cohen et al.¹⁴ recently published a lengthy discourse on the crucial difference between 'inclusive populism' and 'exclusive populism' (i.e. populism that seeks to include all parts of society, or populism that focuses on a particular segment of society, excluding others). Their lengthy treatise argues that the deep divisions within Israeli society have contributed to, and greatly fostered, exclusionary identity politics, in which "exclusionary elite Ashkenazi civil institutions" are portrayed as those that must be replaced. Israel's institutions comprise "fertile ground for populist politics".

What can be done? They ask. The response, among others: To install a constitution. Israel is one of only six countries in the world without a written constitution, though two of them, Britain and

Filc, Dani. "We are the people (and you are not!). Inclusive populism and exclusive populism in Israel. Ben¹³ Gurion University, 2010, vol. 20. Studies in the Revival of Israel (Hebrew) <https://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/20/a2.pdf>

Amitai Cohen and Yaniv Roznai, "Populism and Constitutional Democracy in Israel", Studies in Jurisprudence,¹⁴ 2021, 87-170. (Hebrew). <https://www.taulawreview.sites.tau.ac.il/md1/cohen-roznai>

New Zealand, have large bodies of common law that serve de facto as constitutions. Lack of a constitution – a clear set of ‘rules of the political game’ -- makes it easy for exclusionary populist measures that disempower large segments of Israeli society – as occurred during the past 13 months.

On Nov. 4, 2022, as noted above, Israel held national elections. The result was a right-wing populist government of 64 MK’s. What ensued was 11 months of protests against the government’s populist anti-democratic policies and legislation. The short opinion piece by Prof. Gideon Rahat¹⁵ reflects the sentiments of a broad span of Israeli society and the thinking of many who see populism as an existential threat:

“It is common to argue that populism – with its anti-pluralist and anti-elite zeal – threatens liberal democracy. Yet, populism is also a threat to the health of the state itself as a successful populist regime is likely to produce a failed state. Liberal democracies have historically produced strong states because they contain a framework of regulated conflict between different worldviews, opinions, and interests. They are relatively stable thanks to the regulation of conflict, and thanks to their inclusiveness they are more capable of mobilizing their population and recruiting needed resources to sustain their strength. Yet, populists aspire for total uniformity, putting the people of the majority group (or alleged majority group) against minority groups and the elites.

In an effort to create uniformity, populists are ready to destroy the state. They demonize it and describe normal institutions with pejoratives such as the “deep state.” This deep state, controlled by the elites, is standing in the way of the people’s (that is, the real or alleged majority) plan to implement their program. We witnessed such attacks in the United States, Venezuela Hungary, and Brazil.

The current populist government in Israel would like to see itself as the most patriotic government that ever-ruled Israel. In reality, it is a government whose policies are against the state of Israel in at least three ways. First, the government aims to destroy the monopoly on the legitimate use of force, the main characteristic of any functioning modern state. It attempts to divide the authority over the military (by appointing an additional minister that would have separate, specific military authorities), and to politicize the police, even creating an additional police force (a politicized “national guard” under the direct authority of the relevant minister). These are both moves that hurt the monopoly on force because they explicitly create two separate competing forces that claim to own the legitimate use of force at the same level of government.

Second, the government is promoting policies that contradict the principles on which the state of Israel was established. The Israeli Declaration of Independence states that Israel “will foster the development of the country for the benefit of all its inhabitants; it will be based on freedom,

Rahat, Gideon. Populism as an Existential Threat in Israel. Israel Democracy Institute, August 2023. ¹⁵
<https://en.idi.org.il/articles/50482> (Originally published in E-International Relations).

justice and peace as envisaged by the prophets of Israel; it will ensure complete equality of social and political rights to all its inhabitants irrespective of religion, race or sex; it will guarantee freedom of religion, conscience, language, education and culture; it will safeguard the Holy Places of all religions; and it will be faithful to the principles of the Charter of the United Nations.”

Instead of adopting these democratic principles as its guiding document, the populist government promotes policies and laws that go against its democratic spirit: from going after the court system that guards people’s rights and freedoms to initiatives that will hurt various freedoms that are spelled in the declaration. Limiting the courts’ ability to check the executive branch (by the recent law that abolished the use of the claim for “reasonableness”) means that citizens have less protection against the arbitrary decision of the government.

Third, it is attacking the institutions of the state, including the professional elements in Israel’s public administration, the judicial advisors, the Central Bank, the police and the military, and the judicial system. It is also attacking non-state institutions that make up the mind and spirit of the state, such as academic and cultural institutions. And, of course, the media is under attack, especially the parts embodying the ethos of truth and criticism that empower the state to improve by bringing light to its faults.

It might surprise many people that leaders who have claimed they would make their countries great again are, in fact, a threat to them, but indeed, this is the case. What is a state if not its monopoly on the legitimate use of force, its values, and its institutions? The current Israeli case should serve as a warning sign to patriots worldwide. Populism is not about love for the state; it is an expression of hate for it. And by undermining its own institutions, populist leaders threaten not only liberal democracy, but the state itself.

People must actively avoid the temptation to support the destruction of their state. The destruction of political institutions far too often results in crime, corruption, social polarization, and individual and economic insecurity. What follows is the unfortunate but perhaps inevitable reality of the failed state, which is the attempt to create order through a dictatorship. People who find fault in their systems should improve them from the inside, not destroy them. Improvements in the rules of the game, of the constitutional principles, should be done carefully with broad consent. In most democratic countries, such changes indeed require wide consent. In Israel, unfortunately, such changes are easy to promote. This was not really a problem until lately, until a populist government decided to take advantage of this weakness.

Those who “razed the old world to the ground” from the left and from the right created chaos and suffering. Those who improved it, step by step, respecting the rules of the game, have done much better.”

Populism and the Economy

How do economies perform under populist leaders? This key question is addressed by three German economists from the Kiel Institute for the World Economy, in Germany.¹⁶ The world has provided a natural experiment to answer the question, since, as the authors note, “23 per cent of nations [are] currently governed by populists.”

They identify 51 populist presidents and prime ministers, for the period 1900 to 2000 (note that populism is not a 20th C. invention) and show that “**the economic cost of populism is high**”. Their database covers some 95% of world GDP in 1955 and again in 2015.

* After 15 years, “GDP per capita is 10 per cent lower [under populism] compared to a plausible nonpopulist counterfactual.” For Israel, with a GDP of \$488.5 b., the cost of a populist government is, by this measure, some \$50 b.

* “Economic disintegration, decreasing macroeconomic stability and the erosion of institutions typically go hand in hand with populist rule”.

Conclusion

There is growing interest in populism, as populism itself grows globally as a force within internal politics. Future research on populism will be most productive if it integrates more than a single discipline – because the most interesting and important aspects of populism do not confine themselves to the narrow borders of one discipline. For example, populism and economic anxiety – a topic linking economics, political science and psychology (emotions, perceptions).

Funke, M., Schularick, M., & Trebesch, C. (2023). Populist leaders and the economy. *American Economic Review*, ¹⁶ 113(12), 3249-3288.

על מנהיגות נרקסיסטית:

מבט פסיכולוגי על סוגיית השלטון הפופוליסטי

ראובן גל

ינואר 25, 2024 (09:30)

סוגיית השלטון הפופוליסטי, המדוברת כל כך בימים אלו, מביאה כדוגמאות דמויות כמו נתניהו, טראמפ, ארדואן, בולסונרו, אורבאן ועוד. כולם ראשי מדינות בעת האחרונה, והדיון עליהם נסוב בעיקר סביב ההיבטים הפוליטיים של קווי המדיניות שלהם ואופי השלטון שהם מובילים. ואולם, סוגייה זו נזקקת גם להיבט הפסיכולוגי של ניתוח השליט הפופוליסטי – אישיותו, הפרעותיו, המבנה הרגשי שלו (או שלה).

בספרות המקצועית מכונה המנהיגות האופיינית לרוב השליטים הפופוליסטיים בשם מנהיגות נרקסיסטית. למנהיג הנמנה עם הסוג הזה יש בדרך כלל מחשבות גדולות (grandiosity), התמקדות בולטת בטובת עצמו ומנגנוני הגנה הגורמים לו לקחת קרדיט על הצלחות תוך האשמת אחרים בכישלונות. במדריך הדיאגנוסטי-פסיכיאטרי הרשמי והמעודכן (DSM-5) מוגדרת נרקסיסטיות כהפרעת אישיות שכוללת, נוסף למאפיינים שלעיל, גם ליקויים ביחסים בין-אישיים, התפרצויות ונטייה ליהירות ולקנאה.

לטעמי, המרכיב הבולט ביותר באישיותו של השליט הפופוליסטי הוא העדר כמעט מוחלט של קבוצת הרגשות ה"רפים": חמלה, אמפתיה, רגישות לזולת. נדגיש: גם שליטים שאינם פופוליסטים נדרשים לא אחת להיות קשוחים, עיקשים, אסרטיביים, אפילו אכזריים. ואולם כשמתעורר הצורך – הם יודעים לבטא גם גמישות, אנושיות וחמלה. הדוגמה המוחשית ביותר (והזכורה ביותר לאחרונה) הייתה ההצגה המקבילה של תגובות בידן ונתניהו לניצולי ונפגעי אסון ה-7 באוקטובר: הראשון – חיבק, ביטא כאב והזדהות עם סובלים, הזיל דמעה בלי להסתיר, דיבר מעומק ליבו; השני – הצהיר, דקלם, חזר על "הנחיתיי"/"הוריתי"/"פעלתי", נשאר קר ומרוחק.

ההדגמה הזו מצביעה על עוד היבט פסיכולוגי חשוב: בעוד שמנהיג הומאני מתמקד, בעיקר בשעת אסון, באחר – בקורבנות, בניצולים, בחלשים ובשבורים – מבלי לחוש כאילו הוא עצמו חלש או שבור, המנהיג הפופוליסטי מתמקד (כמו תמיד, אבל עוד ביתר-שאת בשעת אסון) בעצמו, בשליטתו, בכוחותו, בעליונותו. זוהי, אגב, הסיבה העמוקה לכך שהוא איננו מסוגל להודות בכישלון או לקחת אחריות: בנפשו הנרקסיסטית פעולה כזאת פירושה להיות חלש, להיות פגום, לאבד משהו מזהותו העצמית המושלמת.

יהיו שיאמרו שבשעת משבר, או אסון לאומי, דווקא עדיף שליט מן הסוג הזה. מישהו שלא מתרגש (או לא מרגיש) סבל ואובדן. רק שליט כזה, יאמרו המצדדים, יהיה מסוגל להמשיך בלחימה למרות מאות החיילים הנהרגים ואלפי הלוחמים הפצועים. רק מנהיג כזה לא יתרגש יותר מדי משני מיליון פלסטינים מורעבים וחסרי קורת גג וימשיך בלחימה ובהרס. זוהי טעות בהבנת מניעי השליט. אדישותו לסבלם של האחרים, בין שאלו משפחות החטופים או הנופלים שלנו ובין שאלו האזרחים העזתים "שלהם", איננה נובעת מחשיבה אסטרטגית של "אמצעי מול מטרה", "מחיר לעומת הישג". האטימות הזו נובעת אך ורק מהעיוורון הנרקסיסטי שרואה רק את טובת עצמו, את האינטרס האישי שלו.

ביום שאחרי יעמדו בפני מדינת ישראל והחברה הישראלית שני אתגרים עצומים: כלפי פנים – סילוק השסעים והשנאות הפנימיות והתאחדות מחדש תחת מדינה דמוקרטית ויהודית, אשר "תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום ... [!] תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין", ככתוב במגילת העצמאות. האתגר השני, כלפי חוץ – להביא סוף לסיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולאפשר קיום בכבוד לשני העמים.

שני האתגרים הללו ידרשו כישורים מנהיגותיים עליונים, אין ספק. ואולם תנאי הכרחי להשגתם תהיה אישיותו של המנהיג שיוכל את שני האתגרים האלו. רק מנהיג שבאישיותו תהיה יכולת להתעלות מעל לאינטרסים עצמיים ויהיה מקום מרכזי לקבוצת הרגשות הרפים – רגישות לאחר, חמלה, אמפתיה – יוכל להתמקד ולהתמיד בהשגת שתי המטרות הללו לאורך זמן וחרף מכשולים עצומים.

את המנהיג הבא או המנהיגה הבאה של מדינת ישראל יהיה צורך לבחור לא רק על פי המצע המדיני-פוליטי, אלא גם (ואולי בעיקר!) על פי מבחן אישיות ומאפיינים פסיכולוגיים.

ראובן גל

ד"ר. עמית מחקר בכיר במוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית בטכניון. שימש בעבר פסיכולוג ראשי של צה"ל וסגן ראש המל"ל.

neaman.org.il

מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית | קרית הטכניון,
חיפה 3200003 | טל. 04-8292329 | info@neaman.org.il

פורום כלכלה וחברה